

Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XI 4 • 2015 cena 2,99€

ISSN 1336-6297
9771336629052 04

ODMIETNUTIE ODŠKODNENIA OBETÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU V NR SR

SPRÁVA ALFRÉDA WETZLERA A RUDOLFA VRBU

RETRIBUČNÉ PROCESY S PREDSTAVITEĽMI ŠTÁTNEJ RADY

ODMIETNUTIE ODŠKODNENIA OBETÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU V NR SR– VYHLÁSENIE ÚPN

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák v súvislosti so zamietnutím návrhu novely zákona č. 219/2006 Z. z. o protikomunistickom odboji v znení zákona č. 58/2009 Z. z., ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony (ďalej len „návrh zákona“), poslancami NR SR, poskytol v mene ÚPN nasledovné vyhlásenie:

„S poľutovaním som prijal správu o tom, že návrh zákona o symbolickom odškodnení bývalých politických väzňov v NR SR opäť neprešiel. Vyjadrujeme sklamanie, že väčšina poslancov NR SR odmietla novelu zákona, ktorého cieľom bolo 26 rokov od Nežnej revolúcie odstrániť nespravodlivý a neúctivý stav v našej demokratickej spoločnosti. Nie je možné, aby tí, čo utláčali, prenasledovali, mučili a porušovali tak základné ľudské práva vlastných spoluobčanov, poberali za takúto „službu“ dodnes vysoké výsluhové dôchodky. Nie je možné, aby tí, čo vtedy trpeli, mali nízke starobné dôchodky a trpeli tak vlastne aj dnes. Ako inštitúcia, ktorej úlohou je zachovanie živej pamäti národa na obdobie neslobody, nemôžeme a nebudeme mlčať nad nespravodlivosťou, ktorá aj takto znevažuje pamiatku tisícok obetí zločineckého komunistického režimu. Tento krok svedčí o nezrelosti národa, podporuje stratu pamäti spoločnosti na obdobie neslobody, pôsobí ako prejav arogancie moci a ignorácia spravodlivosti. Plošné zdanenie výsluhových dôchodkov pre bývalých príslušníkov ŠtB o 50 %, aké uskutočnili iné štáty bývalého východného bloku, a súčasne priznanie jednorazového finančného príspevku bývalým politickým väzňom, ich manželkám, manželom, vdovám a vdovcom vo výške 1 000 eur by bolo prejavom odmietnutia komunistickej minulosti a zla, ktoré bolo v čase tohto režimu páchané na vlastných obyvateľoch. Slovenská republika ako jedna z posledných krajín by sa prijatím tohto návrhu zákona pripojila k iným krajinám, ktoré sa už týmto spôsobom vyrovnali so svojou nedemokratickou minulosťou. Bol by to aj prejav odsúdenia zločineckého komunistického režimu a tých, ktorí s ním boli spojení. Odmietnutím tejto novely zákona sa však väčšina poslancov NR SR postavila naopak do polohy, ktorej zjavne neprekáža komunistická minulosť, neprekáža im zločinecká organizácia, akou bola bývalá ŠtB, a neprekáža im ani obhajoba záujmov tých, ktorí boli s bývalým režimom spojení.

Ondrej Krajňák
predseda Správnej rady ÚPN

Radoslav Ragač
člen redakčnej rady

Vážení a milí čitatelia,

dnešná termínovo divoká, roztržitá doba, zvaná digitálnou, veľmi praje rôznym skratkám a zjednodušeniam, ktoré by nám mali pomáhať spolunažívať s ňou. Čas, ktorý sme kedysi venovali knižnej kultúre a čítaniu, často nahrádza saturovanie rôznych mobilných zariadení, statusov a podobne.

Aj historická pamäť národa sa pritom v mysliach mnohých dnešných ľudí redukuje do podoby akéhosi „národného“ diskového poľa (servera), z ktorého ju môžeme ako definitívnu pravdu, či pravdy, kedykoľvek vytiahnuť rovnako ako kúzelník vyčaruje králika z klobúka (pre pamätníkov napríklad rozprávkového králika menom Bobek, ktorému sa nikdy nechcelo cvičiť) a prirodzene jednoducho ju môžeme nájsť na internete, či sociálnych sieťach, zdieľať, četovať a lajkovať.

Bez zbytočného moralizovania si dovoľm podotknúť, že v prípade historickej pamäti ide práve naopak o proces jej neustáleho kultivovania. Osobitný význam má vymetanie pomyselných „tmavých kútov“ národnej historickej pamäti, na ktoré nie sme z rôznych dôvodov hrdí. Ich skúmanie totiž rozhodne nie je len mapovaním politických a ľudských zlyhaní a zbytočným otváraním rán, ale prináša aj príbehy odvahy tých, ktorí sa aj za cenu obetí dokázali nepriazni vzoprieť, a učí nás, ako podobným zlyhaniam zabrániť smerom do budúcnosti. Z uvedeného dôvodu som rád, že ste sa rozhodli siahnuť práve po časopise Pamäť národa. Časopis sa totiž už dlhé roky venuje skúmaniu dvojice nanajvýš odpudivých totalitných režimov, v ktorých prežili obyvatelia Slovenska takmer polovicu minulého storočia, spolu ťažkých 47 rokov, na ktoré nemôžeme zabudnúť.

ŠTÚDIE

- 3 ONDREJ PODOLEC
Retribučné procesy s členmi Štátnej rady

- 24 PETER JAŠEK
Proces proti Ivanovi Polanskému (1987 – 1988)

DOKUMENTY

- 45 PAVOL MAKYNA
Správa Alfréda Wetzlera a Rudolfa Vrbu (1944)
- 61 MARTIN LACKO, MARTIN MACKO
„Zúrlivé dni vojny“ (Kronika redemptoristického kláštora na Starých Horách za obdobie august 1944 – máj 1945)

KARIÉRY V ŠtB

- 81 VLADIMÍR PALKO
Jiří Kos – kariéra v rozviedke 11. brigády Pohraničnej stráže

MATERIÁLY

- 88 SOŇA GYARFÁŠOVÁ
Dôchodky politických väzňov bezo zmien
- 91 OTVORENÝ LIST DCÉR POLITICKÝCH VÄZŇOV
POSLANCOM NÁRODNEJ RADY SR
- 94 UPN ŽIVÁ PAMÄŤ
- 117 SPOMÍNANIE

Pamäť národa

4 • 2015
ročník XI
vychádza 4 x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
P. O. Box 29
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor
Ing. Peter Juščák
Redaktori
PhDr. Tomáš Klubert, PhD.
Mgr. František Neupauer, PhD.
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA

Predseda
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Mgr. Patrik Dubovský, PhD.
prof. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
Prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, Ph. D.
Beáta Katrebová-Blehová, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph. D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. RhDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mária Berdisová
Mgr. Štefan Berdis

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Dušan Babjak

TLAČ

Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Budova Národnej rady Slovenskej republiky
(Foto: František Neupauer)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2015
Všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
17. 12. 2015

RETRIBUČNÉ PROCESY S ČLENMI ŠTÁTNEJ RADY

ONDREJ PODOLEC

Hoci Štátna rada z rokov 1940 – 1945 nedisponovala silnými rozhodovacími kompetenciami z hľadiska reálnej politickej moci, formálne patrila popri prezidentovi, vláde a sneme (fakticky i štátnej strane) medzi najvyššie ústavné orgány štátu. Retribučné trestné stíhanie jej bývalých členov sa na rozdiel od procesov s bývalým prezidentom či ministrami preto nachádzalo na okraji záujmu politikov, súdnych a represívnych orgánov i širokej verejnosti. Politicky „najcitlivejšou“ osobou medzi obžalovanými bol nepochybne spišský biskup Ján Vojtaššák, ktorý požíval u značnej časti obyvateľstva veľkú autoritu. Podobne ako pri ďalších retribučných procesoch zdokumentovalo vyšetrovanie hľadiska historiografie s malým časovým odstupom mnoho zaujímavých poznatkov o období Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. Zároveň bolo dôležitým prvkom do mozaiky poznania slovenskej retribúcie v celom vtedajšom spoločensko-politickom kontexte.

Retribučné súdnictvo ako forma trestnoprávneho vyrovnania sa s predchádzajúcim nedemokratickým režimom sa zatiaľ nachádza na okraji záujmu slovenskej historiografie. Napriek tomu, že v prelomových povojnových rokoch 1945 – 1948 bola dôležitým fenoménom, ktorý ovplyvňoval celospoločenský vývoj vrátane politického zápasu o podobu budúcnosti krajiny, nebola doteraz komplexne historicky zhodnotená. Publikácií zaoberajúcich sa slovenskou po-

dobou retribúcie je len niekoľko¹, pričom z väčšej časti ide o memoáre². Jediná odborná monografia pochádza z pera jedného z jej aktérov, čo jej dáva značne subjektívny charakter, navyše je determinovaná dobou vzniku – pred rokom 1989.³ Vo väčšine prác je retribučné súdnictvo hodnotené hlavne v kontexte najznámejšieho procesu – s Jozefom Tisom, Alexandrom Machom a Ferdinandom Ďurčanským.⁴

Slovenská i česká retribučná legislatíva bola súčasťou celoeurópskeho

fenoménu vyrovnania sa so zločinnými fašizmom a nacizmom, ktorých symbolom boli najmä norimberské procesy s najvyššími predstaviteľmi nacistického režimu v Nemecku. Základné princípy potrestania zločinov, ktoré nemali obdobu v moderných dejinách ľudstva, boli sformulované na medzinárodnej úrovni už počas druhej svetovej vojny (predovšetkým v Svätajakubskej deklarácii z roku 1942), pričom ich aplikácia v jednotlivých európskych štátoch väčšinou obsahovala výrazné

- 1 SYRNÝ, M.: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: *Acta historica Neosoliensia*, 6, 2003, s. 137 – 147; PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo na Slovensku po februári 1948. In: *Historický zborník*, 15, 2005, s. 94 – 109; MALATINSKÝ, M.: Retribučné dekréty a retribučné nariadenie: legislatívna stránka retribučného dualizmu v povojnovej ČSR. In: ILLÝOVÁ, Z. – ŠTEFANICA, J. (zost.): *II. česko-slovenské stretnutie doktorandov a postdoktorandov v obore právnych dejín a rímskeho práva. Zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila dňa 11. júna 2014 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava 2014, s. 46 – 58; MALATINSKÝ, M.: Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribúcie na Slovensku. In: SOKOLOVIČ, P. a kol.: *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava 2015, s. 10 – 40.
- 2 RAŠLA, A.: *Zastupoval som československý štát*. Prešov 1999; *Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu. Spomienky obhajcu Ernesta Žabkayho*. Bratislava 1990.
- 3 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava 1969.
- 4 BARNOVSKÝ, M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (zost.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava 1992, s. 308 – 320; SYRNÝ, M.: Politické aspekty súdneho procesu s Dr. Jozefom Tisom. In: *Acta historica Neosoliensia*, 7, 2004, s. 141 – 148; VNUK, F.: *Retribučné súdnictvo a proces s Jozefom Tisom*. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (zost.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava 1992, s. 287 – 307. Pozri tiež publikácie odborného-memoárového charakteru: DAXNER, I.: *Ľudáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947*. Bratislava 1961. Zdrojom informácií je aj niekoľko väzbová edícia dokumentov *Pred súdom národa*, Bratislava 1947.

národné špecifiká. K spoločným črtám patrilo sprísnenie sankcií, oslabenie zásady prezumpcie nevinny, nebývalá vágnosť formulácií nových skutkových podstat a implementácia „revolučných“ prvkov do trestnoprávného zákonodarstva. Tie sa objavovali predovšetkým v krajinách tvoriaceho sa sovietskeho bloku (Juhoslávia, Maďarsko, Poľsko i Československo), kde sa retribúcia v najväčšej miere vyčleňovala z klasického trestnoprávného zákonodarstva i systému riadneho súdnictva. Retribučné súdnictvo sa v týchto krajinách navyše stalo nástrojom komunistických strán vo vnútropolitickom zápase. Vo Francúzsku, Holandsku, Nórsku či Rakúsku sa naopak nadviazalo na medzivojnovú trestnoprávnú legislatívu, ktorá bola vo väčšej, či menšej miere doplnená.⁵

Pre retribučné zákonodarstvo po druhej svetovej vojne vo všetkých jeho národných variáciách bol typický rozpor medzi snahou potrestať zločiny a obmedzovanie základných ľudských práv s princípom právnej istoty, ktorému odporuje retroaktívny trestnoprávny postih konania, ktoré nebolo v tom čase kriminalizované. Zatiaľ čo na zločiny proti ľudskosti možno hľadiť ako na porušenie všeobecne platných princípov (napríklad, že vražda je zločinom bez ohľadu na podobu trestných kódexov), ako problematickejšia sa javí retroaktívna trestnoprávna ochrana štátu a československej štátnosti,

prípadne štátneho zriadenia ako objektov novodefinovaných deliktov.

V československých podmienkach rezonovala téma retribučného súdnictva už v pracovných materiáloch londýnskej exilovej vlády.⁶ Objavila sa aj v deviatom bode Košického vládneho programu, ktorý predpokladal prijatie dekrétu prezidenta republiky s celoštátnou platnosťou. Hovorí sa v ňom, že trestnoprávny postih definovaných skupín osôb bude vláda „...pokládať za svoj nejvyšší zodpovedný úkol a za svoju mravnú povinnosť pred českým a slovenským národom. (...) Vláda sa postará, aby boli postavení pred súd všetci členovia protektorátnych vlád od 16. března 1939 stejně jako Tiso a členové tzv. slovenských vlád od 14. března 1939, jakož i tzv. slovenského sněmu. (...) Na Slovensku budou pohnáni před soud aktivní pomahači tisovského a zrádcového režimu, pochopové Hlinkovy gardy, slovenského gestapa, nástroje Gašparovy nacistické propagandy a zejména pak, kteří aktivně a zákeřně vystoupili proti Slovenskému národnímu povstání a zúčastnili se jakýmkoliv způsobem násilí a zvěrstev Němců proti slovenskému národu.“ Táto úloha nemala byť zverená riadnemu súdnictvu, ale systému osobitných súdov, t. j. mimoriadnym ľudovým súdom a pre vymedzenú skupinu obžalovaných aj českému, resp. slovenskému Národnému súdu. Text Košického vládneho programu, podobne ako neskoršie nariadenie SNR, nedefinuje

skutkové podstaty, ale skupiny páchatelov, pričom z hľadiska politických aktérov pomníkovských udalostí išlo predovšetkým o „...válečné provinilce a zrádce“. Československo bolo signatárom Svätajakubskej deklarácie, podľa ktorej malo byť cieľom retribučných noriem jednotlivých štátov aj zabránenie revolučnému trestaniu predmetných skutkov „...obyčejnými aktmi pomsty ze strany veřejnosti (...) aby bol uspokojený zmysel civilizovaného sveta pre spravodlivosť“.⁷

Retribučné nariadenie SNR bolo súčasťou právneho dualizmu, ktorý na území obnovujúceho sa Československa existoval od vypuknutia SNP a začiatku legislatívnej činnosti Slovenskej národnej rady. Pretrvával aj v prvých mesiacoch obnovennej Československej republiky, až kým bola legislatívna zvrchovanosť SNR postupne zlikvidovaná prostredníctvom troch pražských dohôd.⁸ V českých krajinách retribúciu legislatívne upravovali príslušné dekréty prezidenta republiky. Boli postavené na adaptácii zákona č. 50/1923 Sb. z a n. na ochranu republiky z roku 1923, ktorá spočívala predovšetkým v sprísnení trestných sadzieb. Zákon na ochranu republiky, na ktorom bol vystavaný retribučný dekrét, priznával okrem iného trestnoprávnú ochranu potenciálnym objektom trestného činu: ústavnosti republiky, jednotnosti republiky a demokraticko-republikánskej forme štátu.⁹

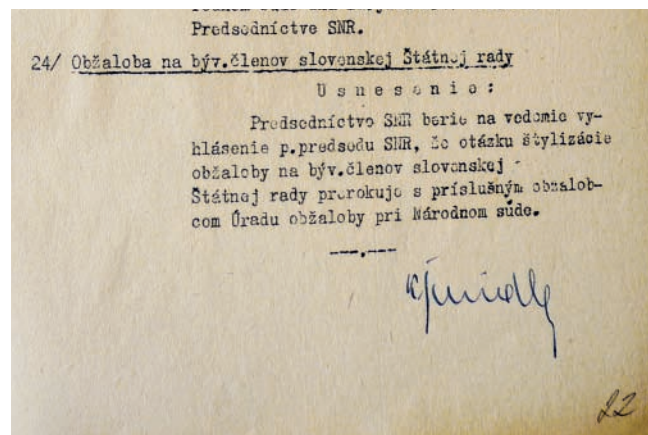
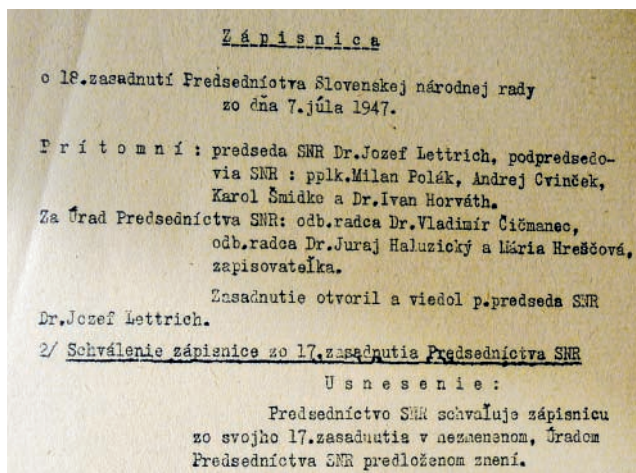
5 Národní archiv (ďalej NA) Praha, fond Úřad československého delegáta v Komisi pro stíhání válečných zločinců (ďalej ÚD), šk. č. 1; KUKLÍK, J. – KOZÁK, J.: Politická očista, trestněprávní a ekonomický postih nacistických zločinců a stoupenců nacizmu v Evropě po druhé světové válce. Srovnání právních postupů vybraných evropských států. In: *Právně historické studie*, roč. 42 (2012), s. 155 – 222.

6 NA Praha, fond ÚD, šk. č. 1, 2; pozri tiež: LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války. Zápas o novou ČSR 1939 – 1945*. Praha 1978, s. 318 a 623, RAŠLA, A.: *Ľudové súdy*, s. 43.

7 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy*, s. 18, 19; porovnaj: NA Praha, fond ÚD, šk. č. 1 (Správa Bohuslava Ečera pre ministra spravodlivosti, 11. 12. 1943).

8 Od koordinácie legislatívnej činnosti a riešenia právnych kolízií medzi československými zákonmi a slovenskými nariadeniami sa dospelo až k depurácii normotvorby SNR. Bližšie pozri: BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica 2001, s. 151.

9 Napríklad pri úkladoch o republiku, t. j. skutkovej podstaty, z naplnenia ktorej mohli byť obvinení politickí aktéri zo 14. a 15. 3. 1939, sa pôvodná sankcia 5 – 25 rokov odňatia slobody (výnimočne doživotie) zmenila na trest smrti. Pri spáchaní tohto trestného činu vo fáze prípravy sa trestná sadzba zmenila z pôvodných 5 – 10 rokov na dvadsať rokov až doživotie, pričom za zvlášť priťažujúcich okolností bolo možné uložiť aj trest smrti. Pozri: Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. z 19.6.1945 o potrestaní nacist. zločinců a zrádců a jejich pomáhačů a o mimořádných lidových soudech.

Prvá a posledná strana zápisnice z 18. zasadania Predsedníctva Slovenskej národnej rady 7. júla 1947, ktorá sa zaoberala aj prípravou obžaloby proti bývalým členom ŠR, podpísaná podpredsedom SNR Karolom Šmídkem (Zdroj: Slovenský národný archív)

Naproti tomu SNR vo svojom retribučnom nariadení pristúpila na formuláciu úplne nových skutkových podstat, ktoré označila pomenovaním ich páchatelov. Štruktúra deliktov bola účelovo kauzistická, keďže jej cieľom bolo trestať minulé konania.¹⁰ Jednotlivé kategórie páchatelov boli navyše rozdelené podľa štátnej príslušnosti, čo vo vtedajšej politickej realite znamenalo rozlišovanie podľa národnosti. Trestná kvalifikácia deliktov teda bola konštruovaná v závislosti od štátneho občianstva páchatela. Napríklad „fašistickým okupantom“ bol takto cudzí štátny občan, ktorý sa pričínal o rozbitie Československej republiky alebo zničenie jej demokratického štátneho poriadku, zatiaľ čo československý štátny občan, ktorý sa vo významnej politickej funkcii pričínal o rozbitie Československej republi-

ky alebo zmenu politického režimu, bol označený ako „domáci zradca“. Okrem konkrétneho konania bolo pod sankcionovanie zahrnuté aj verejné schvaľovanie všetkých vyššie spomenutých činov.¹¹ Dôležitým dôkazným prostriedkom retribučných konaní s bývalými politikmi a verejnými činiteľmi tak boli aj rozsiahle rešerše ich publicistickej činnosti v celoštátnych i regionálnych periodikách.¹²

Retribučné nariadenie kládlo dôraz predovšetkým na odsúdenie politickej činnosti po Mníchove, pričom činmi, ktoré boli objektívne závažné – (t. j. kategóriu zločinov proti ľudskosti) sa zaoberala len okrajovo. Podobný charakter mali aj jednotlivé žaloby konštruované na základe tejto trestnoprávnej normy. Skutočný obsah často veľmi vágne formulovaných ustanovení vymedzila až

súdna prax, predovšetkým judikatúra Národného súdu.

Nariadenie SNR č. 33/1945 Zb. Nar. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва prijala Slovenská národná rada (SNR) 15. mája 1945, keď sa zišla na prvom zasadnutí po usídlení sa v Bratislave. Zasadnutie sa konalo v budove bývalého Snemu Slovenskej republiky (resp. predtým Snemu Slovenskej krajiny), kde bol šesť rokov predtým, 14. marca 1939, vyhlásený samostatný Slovenský štát. Práve priama, či nepriama účasť na tomto akte mala byť kľúčovým konaním, naplňajúcim skutkovú podstatu zločinu rozbitia republiky, ktorý bol jadrom slovenskej retribučnej trestnej legislatívy. Paradoxný bol tiež prípad Petra Zaťka, člena SNR, ktorý sa o šesť rokov skôr ako

- 10 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33/1945 Sb. nar. SNR zo dňa 15. 5. 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва; porovnaj: BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s.155; MALATINSKÝ, M.: *Retribučné dekréty a retribučné nariadenie*, s. 48 – 54; MALATINSKÝ, M.: *Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribúcie*, s. 10 – 29.
- 11 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33/1945 Sb. nar. SNR zo dňa 15. 5. 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва.
- 12 Pozri napr. procesy s V. Horákom – Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Národný súd (ďalej NS), šk. č. 36 (Tn ľud 70/45), Karolom Mederlym – SNA, f. NS, šk. č. 133 (Tn ľud 15/47), Martinom Sokolom – SNA, f. NS, šk. č. 132 (Tn ľud 11/47), Teodorom Turčekom – SNA, f. NS, šk. č. 7 (Tn ľud 8/45), Františkom Hrušovským – Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, fond okresný ľudový súd (ďalej OLS) Bratislava, Tn ľud 24/48; Tidom J. Gašparom – ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 14/48; Romanom Fraštiom – ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 19/48.

poslanec snemu zúčastnil aj hlasovania o vzniku samostatného štátu 14. marca 1939, ktoré retribučná norma trestnoprávne sankcionovala.¹³ Podľa spomienok priamych aktérov bolo nariadenie pripravované v značnej časovej tiesni, čo sa prejavilo aj na kvalite právneho spracovania normy. Konečná verzia nariadenia, ktoré bolo rámcovo pripravované asi dva mesiace, bola vypracovaná v priebehu dvoch-troch dní, v snahe predísť prijatiu normy s celoštátnou územnou pôsobnosťou.¹⁴

Trestnoprávnemu stíhaniu prostredníctvom retribučného súdnictva sa museli podrobiť všetci členovia oboch štátnych rád, vzhľadom na to, že išlo o vrcholný ústavný orgán. Viacerí z nich boli zároveň členmi alebo funkcionármi iných ústavných orgánov, pričom v niektorých prípadoch (predseda vlády a predseda snemu) to priamo ústava predpokladala. Podľa toho, ktorá funkcia bola dôležitejšia, boli potom bývalí politici zaraďovaní do jednotlivých pripravovaných procesov. V tejto štúdii sa zameriavame predovšetkým na dva hlavné retribučné procesy s členmi Štátnej rady, ktorí väčšinou nezastávali inú významnejšiu funkciu. Do dvoch väčších procesov neboli „rozdelení“ podľa príslušnosti k prvej, resp. druhej Štátnej rade, ale vytipovaní boli podľa výšky predpokladaného udeleného trestu. Toto rozdelenie sa javí, akoby už dávno pred začatím procesov prejedikovalo rozsudok, ku ktorému mal súd dospieť po náležitom dokazovaní. Je príznačné, že výsledok takmer

Ján Vojtaššák (Zdroj: SME.sk)

presne zodpovedal pôvodnej selekcii a pri prvej skupine bolo vo všetkých prípadoch trestné konanie nakoniec zastavené.

Do prvej skupiny patrili Ján Drobny, Bohuslav Klimo, Ján Vojtaššák, Jozef Fundárek a Ján Kovalík – Ustiansky, druhú tvorili Viktor Ravasz, Andrej Marsina, Anton Mederly, Ferdinand Klinda, Ján Pöstenyi, Ján Balko a František Šubík (Andrej Žarnov).¹⁵

Hneď po prechode frontu sa bezpečnostné orgány obnoveného československého štátu snažili zatknúť a umiestniť do väzby všetkých predstaviteľov najvyšších ústavných orgánov Slovenskej republiky (1939 – 1945), vrátane Štátnej rady. Postačoval už len samotný fakt členstva v orgáne, pričom právna kvali-

fikácia ich činov sa väčšinou riešila až dodatočne formálnym podaním trestného oznámenia. Prepustenie z väzby súd aj napriek početným žiadostiam dlho odmietal, často aj napriek zlému zdravotnému stavu vyšetrovaných, ktorý vyplýval aj z praxe, keď do Štátnej rady pritom boli (vzhľadom na jeho charakter poradného, či „senátneho“ orgánu) menovaní väčšinou politici vo vyššom veku. Viacerí strávil vo väzbe takmer dva roky, čo je závažné konštatovanie najmä u tých, voči ktorým bola nakoniec žaloba stiahnutá a tým boli považovaní za nevinných. Obžaloba bola najprv formálne podaná u druhej skupiny (14. apríla 1947) a až neskôr u prvej – až 27. septembra 1947.

Príslušnosť súdov sa v prípade členov bývalej Štátnej rady menila v závislosti od vývoja slovenskej retribučnej legislatívy. V prvej fáze, t. j. počas pôvodnej platnosti retribučného nariadenia SNR č. 33/1945, spadali ich kauzy do pôsobnosti Národného súdu. V §12 písm. d, retribučného nariadenia mu totiž bola pôsobnosť rozhodovať o trestných činoch proti členom Štátnej rady v rámci taxatívneho výpočtu bývalých funkcionárov výslovne priznaná.¹⁶ Ostatné retribučné procesy sa konali pred okresnými ľudovými súdmi, s výnimkou deliktov podľa §5 retribučného nariadenia, ktoré spadali do pôsobnosti miestnych ľudových súdov.¹⁷

Takéto rozdelenie vecnej príslušnosti platilo aj po predĺžení účinnosti retribučnej normy. Pôvodne totiž mala trvať len jeden rok, a až nariadením SNR č. 57/1946 Zb. nar. SNR

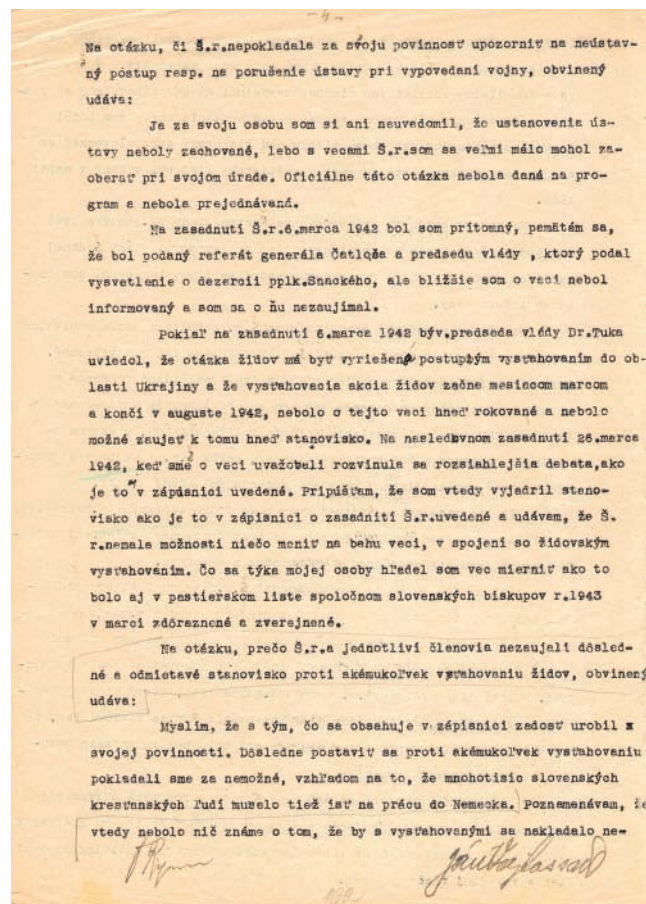
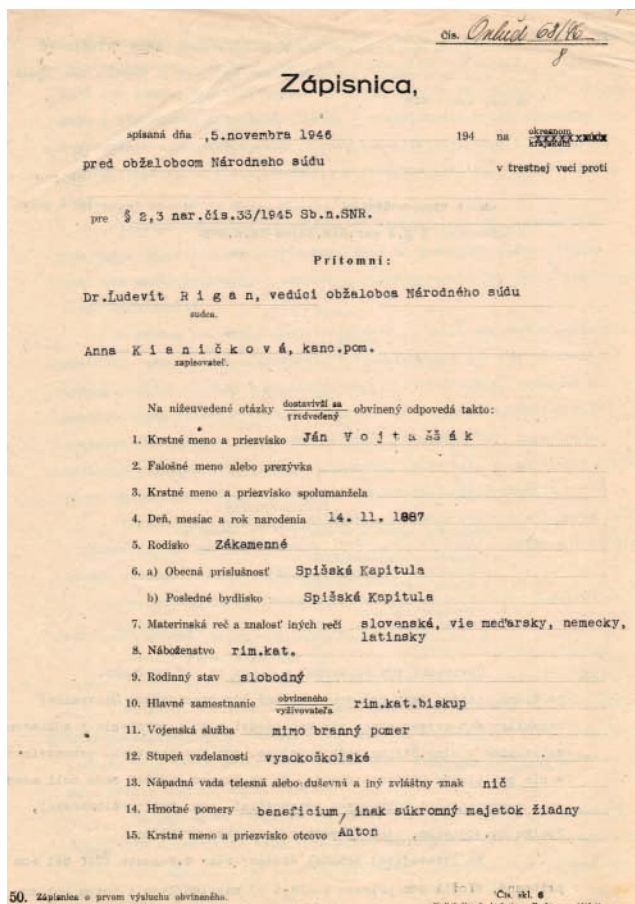
13 ZAŤKO, P.: *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Liptovský Mikuláš 1994, s. 78, 193; ZAŤKO, P.: *Spomienky*. In: BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (zost.): *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. Diel 2*. Bratislava 2008, s. 296 – 343.

14 RAŠLA, A.: *Zastupoval som československý štát*, s. 77; RAŠLA, A.: *Ľudové súdy*, s. 55.

15 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej AÚPN), f. Krajská správa ZNB Správa ŠtB (ďalej KS ZNB S-ŠtB) Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S-1340; ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48; tiež: ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava Tn ľud 34/48.

16 SNR pritom disponovala právomocou prikázať Národnému súdu príslušnosť aj v ďalších kauzách. (Nariadenie SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR).

17 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33/1945 Sb. nar. SNR zo dňa 15. 5. 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva.

Dve strany zápisnice z výsluchu Jána Vojtašáka z 5. novembra 1946 (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

zo 14. mája 1946 bola predĺžená do konca roka 1947.

Ani táto predĺžená časová pôsobnosť retribučného súdnictva nestáčila na ukončenie veľkej časti trestných konaní, navyše ešte aj na konci roku 1947 prichádzali nové trestné oznámenia. Navyše sa prejavil už aj „efekt chladnúcich hláv“ a s ním súvisel i v politických kruhoch silnejší názor, že mimoriadne revolučné súdnictvo už v tomto období nie je potrebné. Zbor povereníkov 17. októbra 1947 preto zaviazal povereníka spravodlivosti Ivana Štefánika, aby predložil návrh nariadenia, kto-

ré by upravilo spôsob ďalšieho postupu ohľadom trestných konaní spadajúcich do vecnej právomoci retribučného súdnictva. Zároveň mal zabezpečiť zoznam najzávažnejších prípadov, ktoré sa ešte mali stihnúť ukončiť v období jeho časovej pôsobnosti.¹⁸ Príslušnú právnu úpravu predložil Štefánik 25. októbra 1947 a SNR ho schválila 19. 12. 1947 ako nariadenie č. 88/1947 Zb. nar. SNR.¹⁹ Podľa neho mali konania, ktoré neboli skončené meritórnym rozhodnutím do konca roka 1947, pokračovať pred riadnymi súdmi, konkrétne osobitnými senátmi krajských sú-

dov. Tie mali postupovať podľa vlastných formálnoprávných predpisov, pričom materiálnoprávnym základom mala byť aj naďalej retribučná legislatíva. Trestné konania s členmi Štátnej rady boli podobne ako ostatné kauzy spadajúce do konca roka 1947 pod príslušnosť Národného súdu kogentne prikázané osobitnému senátu bratislavského krajského súdu.²⁰ Tento právny stav platil od začiatku roka 1948 do nadobudnutia účinnosti novej právnej úpravy – zákona č. 33/1948 Zb. Znamenal akúsi krátku druhú etapu, keď sa retribučné kauzy dostali do vecnej prísluš-

18 PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo, s. 95.

19 Tamže.

20 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 88/1947 Sb. nar. SNR, ktorým sa upravuje trestné konanie pre trestné činy podľa nariadenia č. 33/1945 v znení vyhlášky č. 58/1946 Zb. n. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva, neskončené za jeho platnosti.

nosti riadneho súdництва. V prípade konaní voči bývalým členom Štátnej rady sa v tomto období nič podstatné neudialo, okrem formálnych úkonov prebratia agendy novými príslušnými orgánmi, vrátane osvojenia si obžalôb, podaných bývalým Úradom obžaloby pri Národnom súde, štátnym zastupiteľstvom.²¹

Tretiu, už „pofebruárovú“ etapu slovenskej retribúcie predstavovala – revitalizácia osobitných retribučných súdov v roku 1948. Ako formálna príčina obnovenia retribúcie po februári sa oficiálne uvádzala nespokojnosť s „nedostačujúcou“ činnosťou ľudového súdництва. Poukazovalo sa aj na prípady, keď by sa mala podávať nová žaloba po novom zistení trestnej činnosti, tá by však musela byť kvalifikovaná i sankcionovaná mimoretribučnou trestnoprávnou legislatívou. Komunistické poverenie sa ani netajilo tým, že v budúcnosti predpokladalo otvorenie nových – väčších káuz.

V skutočnosti sa obnovené retribučné sudy predovšetkým stali nástrojom KSČ pri nastoľovaní totalitného režimu na likvidáciu skutočných, domnelých i potenciálnych odporcov.²² „Pofebruárová“ retribúcia bola akýmsi hybridom medzi retribúciou a súdnou represiou komunistického totalitného režimu. Bola už plne v réžii komunistickej strany a oproti predošlým etapám obsahovala viac kontroverzných prvkov. Práve táto etapa sa stala inštitucionálnym rámcom aj pre ukončenie

dvoch hlavných procesov s členmi Štátnej rady.

Na oficiálne zdôvodnenie ďalšieho predĺženia činnosti retribučného súdництва bola vytvorená účelová konštrukcia, ktorá vychádzala z dlhodobej komunistickej tézy, ktorou útočila na Demokratickú stranu ako útočisko protištátnych „ľudáckych elementov“. Demokrati mali kvôli volebnému spojenectvu s ľudákmi podľa tejto tézy v podstate sabotovať ľudové súdnictvo a zapríčiniť tak jeho nízku výkonnosť z hľadiska „očisty“ spoločnosti.²³ Legislatívny proces (tiež už „pofebruárového typu“) bol veľmi rýchly, začínajúci direktívnym politickým zadáním na pôde štátostранy a končiaci formálnym odhlasovaním v Národnom zhromaždení. 3. marca 1948 sa Právnická komisia ÚV KSČ uzniesla na ustanovení komisie na prerokovanie návrhu zákona²⁴ a už 6. marca predložilo ministerstvo spravodlivosti návrh zákona.²⁵ Do konca mesiaca (25. marca 1948) ho už stihlo odhlasovať plénum Národného zhromaždenia. „Revitalizáciou“ príslušných dekrétov prezidenta republiky i nariadení SNR zákon v podstate obnovil v Československu retribučný dualizmus, keď bola jednou celoštátnou normou obnovená platnosť oboch retribučných legislatív – príslušných dekrétov prezidenta republiky i nariadení SNR. Tie teda naďalej boli hmotnoprávnym základom trestnoprávnej kvalifikácie i sankcionovania jednotlivých deliktov, no z procesnoprávneho hľadiska už malo

ísť o riadne trestné konanie podľa platného Trestného poriadku, akurát bol vylúčený opravný prostriedok.²⁶ Možnosť obnovy konania voluntaristickým rozhodnutím verejného obžalobcu bez obvyklých právnych dôvodov bolo popretím právnej zásady „ne bis in idem“.²⁷ Bratislavský ľudový súd, kde sa konali procesy s členmi Štátnej rady, bol najväčším z desiatich nových retribučných súdov, ktoré boli na Slovensku zriadené v sídlach krajských súdov na základe zákona č. 33/1948 Zb.²⁸ Na rozdiel od predchádzajúcich etáp retribúcie, kde bolo personálne zloženie súdov výsledkom konsenzu dvoch povolených politických strán, tieto už boli kreované v podmienkach totalitného režimu jednej politickej strany. Prednostov, námestníkov a sudcov z povolania menoval na návrh poverenika spravodlivosti minister spravodlivosti z radov sudcov. Sudcov z ľudu menoval povereník spravodlivosti zo zoznamov, zostavených okresnými národnými výbormi, resp. správnymi komisiami. Verejných obžalobcov ľudových súdov menoval minister spravodlivosti na návrh poverenika spravodlivosti z radov štátnych zástupcov, sudcov a advokátov.²⁹ Minister spravodlivosti Alexej Čepička vymenoval na jednotlivé sudy prednostov ich námestníkov, verejných obžalobcov a sudcov z povolania už na začiatku apríla 1948.³⁰ V tejto poslednej etape slovenskej retribúcie sa konali napríklad procesy so skupinami poslancov snemu,³¹ proces s Tídom J. Gaš-

21 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S-1340; ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48.

22 PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo, s. 95; tiež: PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004, s. 258 – 361.

23 Tamže, s. 98.

24 NA Praha, fond Právnikomise ÚV KSČ, a. j. č. 4. Zápis, 3. 3. 1948.

25 PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo, s. 97.

26 Zákon č. 33/1948 Sb. z 25. 3. 1948, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení.

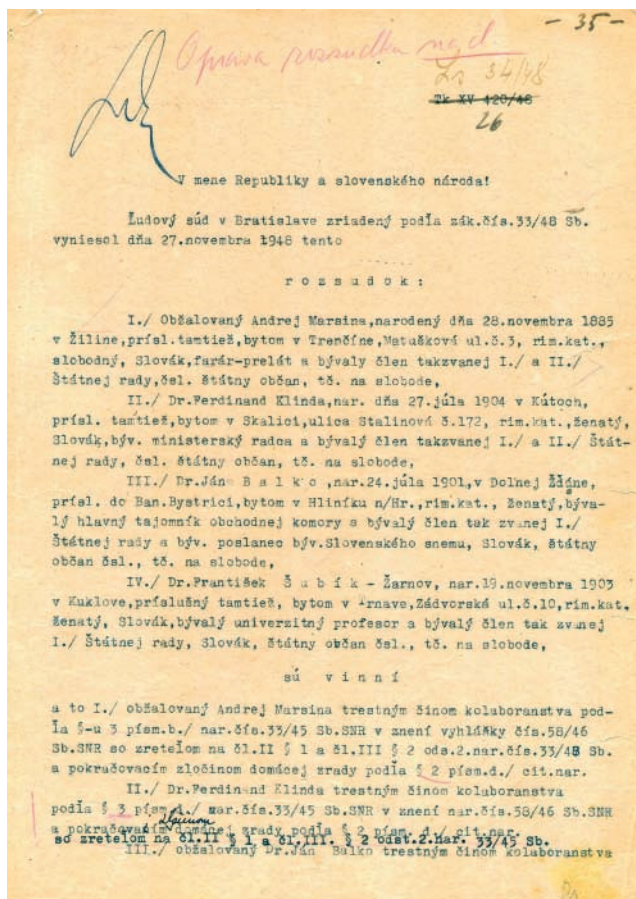
27 „Nie v tej istej veci“ (nemožnosť začať nové konanie vo veci, o ktorej bolo už právoplatne rozhodnuté).

28 Ľudové sudy boli zriadené v mestách: Banská Bystrica, Bratislava, Komárno, Košice, Levoča, Nitra, Prešov, Rimavská Sobota, Ružomberok a Trenčín.

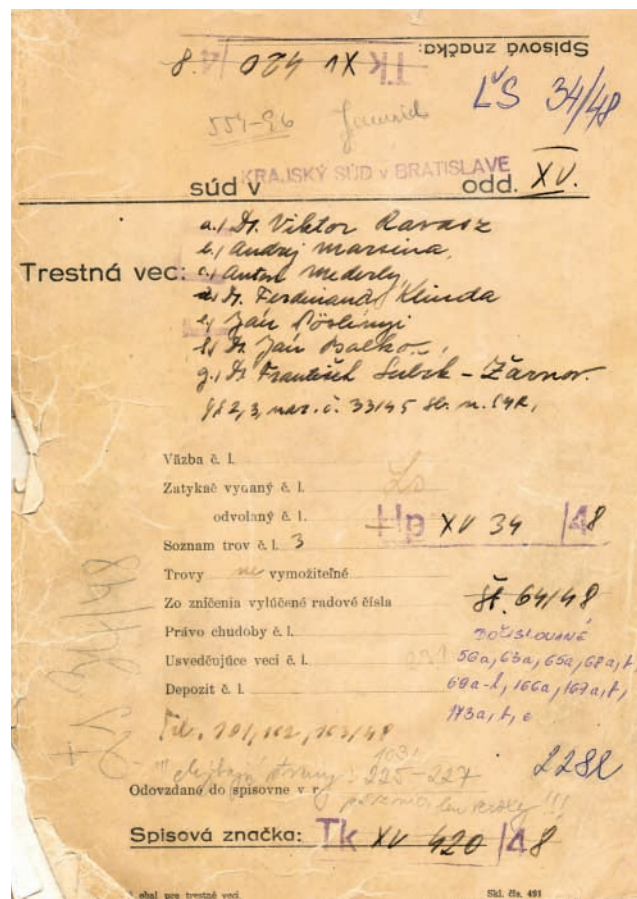
29 Zákon č. 33/1948 Sb.

30 PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo, s. 101.

31 Pozri predovšetkým: ŠA Bratislava, f. Ľudový súd Bratislava (ďalej ĽS), 31/48.

Rozsudok ľudového súdu v Bratislave nad členmi štátnej rady z 28. novembra 1948 (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

Titulná strana súdneho spisu členov štátnej rady (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

parom,³² Milom Urbanom,³³ či Franzom Karmasinom,³⁴ ktorý bol okrem iného aj členom štátnej rady.

Dva hlavné procesy s členmi štátnej rady (respektíve dva plánované a jeden uskutočnený) sú svojimi výsledkami skôr netypické. Pofebruárová retribúcia bola totiž konštruovaná v smere sprísnenia trestnej represie s účelovým politickým zámerom. V súlade s ním sa oproti predošlým etapám výrazne zvýšil podiel procesov, ktoré sa skončili

odsudzujúcim rozsudkom (z 39% na 53%).³⁵ Zákon č. 33/1948 obsahoval aj drakonické pravidlo o okamžitom výkone trestu smrti (až na výnimky do dvoch, resp. troch hodín po odsúdení), navyše pri jeho ukladaní sa na rozdiel od českých krajín nevyžadovala ani jednohlasnosť príslušného senátu. Z jedenástich rozsudkov smrti bol nakoniec vykonaný jediný – voči bývalému nacistickému be-
ráterovi pre tzv. „riešenie židovskej otázky“ Dietrovi Wislicenymu.³⁶

V prípade členov štátnej rady i ďalších vyššie spomínaných prípadov bývalých politikov Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 išlo o dokončenie konaní, ktoré prebiehali prakticky od roku 1945. Senát sa skladal z predsedu, ktorým bol sudca z povolania a troch sudcov z ľudu.³⁷

• • •

Členovia štátnej rady neboli na roz-

32 ŠA Bratislava, f. ĽS, 14/48.

33 SA Bratislava, f. ĽS, 262/48.

34 ŠA Bratislava, f. ĽS, 61/48.

35 PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo, s. 107; porovnaj RAŠLA, A.: Ľudové súdy, s. 152 – 153.

36 ŠA Bratislava, f. ĽS, 10/1948; tiež: HRADSKÁ, K.: Prípady Dieter Wisliceny: Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku. Bratislava 1999.

37 Podstatnou časťou tejto „pofebruárovej“ retribúcie však boli aj faktické revízie (z formálneho hľadiska to boli obnovy konania bez ob-

diel od snemu a vlády vo formulácii skutkových podstatí retribučného nariadenia vymenovaní v exemplifikatívnom výpočte, a preto spadali pod kategóriu „exponovaný politický činiteľ“. Jasným znakom, že zákonodarcia s ich stíhaním počítali, je však ich explicitné vyčlenenie členov Štátnej rady do vecnej pôsobnosti Národného súdu v §12. V ich prípade z hľadiska žalobcov pripadalo do úvahy subsumovať ich činy pod skutkové podstaty definované v §2 a 3 retribučného nariadenia.

Všetci členovia Štátnej rady boli obvinení (podľa §3 písmeno d, a e,) z kolaborácie, ktorej sa mal dopustiť každý, kto „ako významný činiteľ verejného, politického, hospodárskeho alebo kultúrneho života dával svoje služby k dispozícii okupantom alebo fašistickému režimu, aby tým pomáhal tento režim budovať, udržiavať a utrpenia slovenského národa predlžovať, alebo kto činnosť kolaborantov verejne propagoval alebo schvaľoval“. Ako sankciu za tieto činy ukladalo trest odňatia slobody na 30 rokov a za priťažujúcich okolností trest smrti.

Obžalobcovia skúmali zápisy z jednotlivých zasadnutí, pričom na naplnenie skutkovej podstaty stačila okrem samotného faktu členstva účasť na zasadnutí, na ktorom si vypočuli a vzali na vedomie „závadný“ referát. V prípade druhej Štátnej rady bola najdôležitejším deliktom účasť na zbavení Ferdinanda Čatloša a Petra Zaťka poslaneckého mandátu, v súvislosti s ich úlohou v SNP. Paradoxne aj obaja menovaní museli čeliť žalobám pred retribučným súdom. Zatiaľ čo P. Zaťko, obvinený z domácej zrady, bol oslobodený, F. Čatloš bol uznaný vinným z domácej zrady a kolaborácie a bol odsúdený na 5 rokov trestnice a konfiškáciu tretiny majetku.

Časť členov Štátnej rady bola obžalovaná aj zo spáchania deliktov

podľa §3 retribučného nariadenia. Podľa neho sa mal „domácej zrady“ dopustiť ten, kto „svojou činnosťou, ako exponovaný politický alebo hospodársky činiteľ, činnosť a idey fašistických okupantov a domácich zradcov verejne propagoval, obhajoval alebo schvaľoval, verejne hanobil Zväz sovietskych socialistických republík, spojencov alebo ich štátne zriadenie a armády“. Obžalobcovia za účelom obvinenia rešeršovali články a prejavy obžalovaných v dobovej režimistickej tlači (napríklad pri výročí vzniku štátu – 14. marca). Z prvej skupiny boli zo zločinov podľa §2 obvinení Ján Drobný a Jozef Fundárek, z druhej skupiny Andrej Marsina, Ján Balko a František Šubík (Andrej Žarnov).

Na rozdiel od snemu a vlády (pokiaľ neboli zároveň aj poslancami, resp. ministrami), Štátna rada v čase vzniku samostatného Slovenského štátu ešte neexistovala, a tak sa na jej členov nemohli vzťahovať činy definované pod písmenom a) tohto paragrafu, ktoré mal spáchať ten, kto sa „pričinil sa o rozbitie Československej republiky alebo odstránenie jej demokratického poriadku alebo zavedenie fašistického režimu, menovite kto za tým účelom iniciatívne alebo exponovane pôsobil k 6. októbru 1938 a ku 14. marcu 1939 a najmä kto priamym vyjednávaním alebo iným spôsobom prispel k utvoreniu slovenského štátu pod ochranou Nemecka“.

Pri uložení trestu nariadenie bez alternatívne predpisovalo uloženie trestu smrti. Jedinou možnosťou pre súd ako obísť drakonickosť spočívajúcu v kogentnosti tohto ustanovenia, bolo použitie zmierňovacieho ustanovenia v §6 nariadenia. V praxi teda obžalovaný, ktorého vina vyplývala podľa retribučného nariadenia z faktu jeho bývalej funkcie, niesol dôkazné bremeno svojej neviny. Bol teda postavený pred úlohu „vyvi-

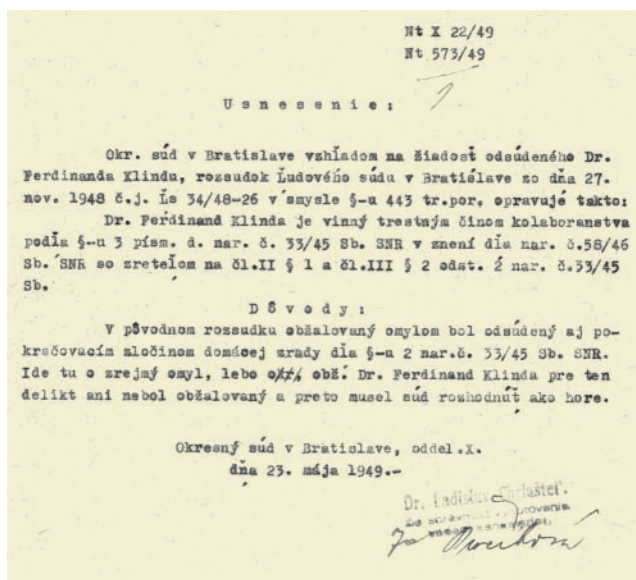
niť sa“ (exculpovať) z trestnoprávnej zodpovednosti, aby unikol poprave a dosiahol čo najnižší trest. Hlavnou úlohou obhajoby i príbuzných bolo zhromaždiť čo najväčšie množstvo svedectiev ľudí, ktorým obžalovaný pomohol.

Keďže fakt členstva v ústavných orgánoch sa prakticky nemusel dokazovať (vyplýval z oficiálnych dokumentov), vyšetrovanie tak paradoxne spočívalo najmä v posudzovaní „vyvíňovacích“ dôkazov, vedúcich k zmierneniu trestu.

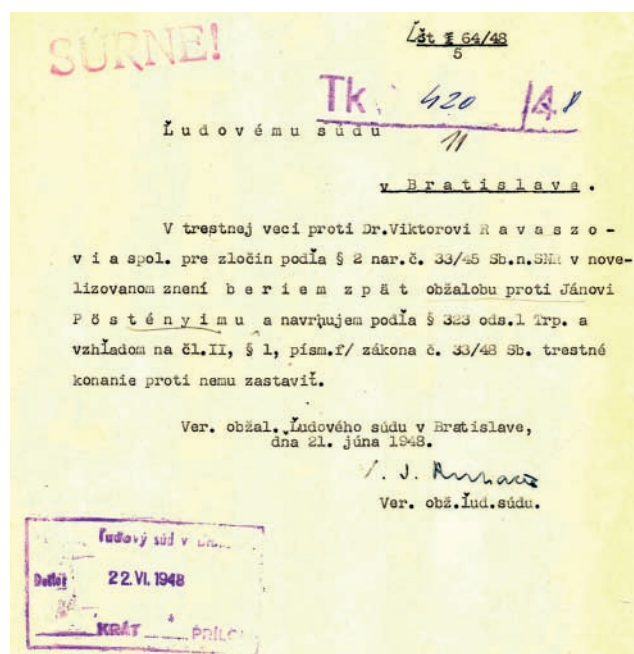
Pokiaľ ide o reálne postavenie a právomoc Štátnej rady, obžaloba a neskôr i súd v rozsudkoch sa väčšinou obmedzili len na citáciu jej vymedzenia v ústave z roku 1939. Z hľadiska celej skupiny osôb, spadajúcich ako „významní činitelia verejného, politického, hospodárskeho alebo kultúrneho života“ pod trestnoprávny postih slovenskej retribuície, predstavovali členovia Štátnej rady (snáď len s výnimkou predsedu vlády Vojtecha Tuku, ktorý v nej zasadal z titulu funkcie a zástupcov nemeckej menšiny) vzorku skôr umiernených politikov. Súviselo to predovšetkým so spôsobom kreovania orgánu, kde kľúčovú rolu zohrával Jozef Tiso, ktorý časť členov menoval ako prezident republiky a časť ako predseda štátnej strany. Na pozadí latentného politického zápasu konzervatívneho a pronacistického krídla vo vládnucej štátnej strane samozrejme uprednostňoval nominácie svojich prívržencov.

Štátna rada bola novým diskontinuitným prvkom článkom politického systému na Slovensku. Patrila medzi najvyššie ústavné orgány Slovenskej republiky a z hľadiska teoretickej právnej systematiky mala najmä z hľadiska spôsobu kreácie, a tiež vzhľadom na právo zákonodarnej iniciatívy (§25, ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky z roku 1939) azda najbližšie k hornej komore par-

vyklých dôvodov potrebných pre ich povolenie) už raz právoplatne rozhodnutých procesov. V tomto prípade rozhodovali päťčlenné senáty (predseda – sudca z povolania a štyria sudcovia z ľudu).

Oprava chybného rozsudku voči Ferdinandovi Klindovi z 23. mája 1949 (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

Stiahnutie obžaloby voči Jánovi Pöstenyimu verejným obžalobcom Ľudového súdu v Bratislave Ivanom Roháčkom, 21. júna 1948 (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

lamentu. Disponovala aj kompetenciami typickými pre hlavu štátu a ústavný súd.

Vzhľadom na krátke – trojročné funkčné obdobie sa počas existencie Slovenskej republiky konštitovali dve štátne rady. Práve v čase striedania funkčných období sa uskutočnila aj zásadná zmena právneho postavenia i rozsahu kompetencií orgánu.

Pôsobenie prvej Štátnej rady (1940 – 1943) upravovalo pôvodné vymedzenie jej kreovania i kompetencií v ústave z roku 1939 a následnom vykonávacom zákone z júna 1940, pričom fakticky existovali tri druhy mandátov. Členmi z titulu svojej funkcie sa stali predseda vlády Vojtech Tuka a predseda snemu Martin Sokol. Druhú skupinu (šiesti členovia menovaní prezidentom) tvorili „posalzburský“ minister vnútra (a opätovne aj hlavný veliteľ HG) Alexander Mach, správca Spolku sv. Vojtecha Ján Pösteny, verejný notár

Vojtech Ravasz, dekan Právnickej fakulty Slovenskej univerzity Jozef Fundárek, správca Matice slovenskej Jozef Škultéty a nemecký školský inšpektor Matej Nitsch. Najväčšiu časť tvorili členovia vyslaní politickými stranami. Desiat ich nominovala štátna strana (Hlinkova slovenská ľudová strana – strana národnej jednoty): dvoch ministrov – Gejzu Fritza, Ferdinanda Čatloša, ústavného právnika a podpredsedu Snemu Slovenskej republiky Karola Mederlyho, predsedu župnej organizácie HSLS v Trenčíne Andreja Marsinu, lekára, univerzitného profesora a básnika Františka Šubíka (Andreja Žarnova), šéfa prezídia ministerstva hospodárstva Ferdinanda Klindu, poslanca a národohospodára Jána Balka a napokon vysokého úradníka ministerstva zahraničných vecí Štefana Polyáka. Formálne do kvóty vyslancov HSLS spadali aj spišský rímskokatolícky biskup Ján Voj-

taššák i generálny inšpektor evanjelickej cirkvi a. v. a verejný notár Bohuslav Klimó (Hájomil), ktorí boli do Štátnej rady oficiálne vyslaní ako zástupcovia katolíckej, resp. evanjelickej cirkvi. J. Vojtaššákovi navyše členstvo priamo povolila aj Svätá Stolica.³⁸ Deutsche Partei vyslala do Štátnej rady svojho predsedu (resp. „vodcu“) Franza Karmasina³⁹ a v marci 1942 pribudol medzi členov aj Ján Kovalík – Ustiansky. Zatiaľ čo zástupca nemeckej strany si členstvo aj uplatňoval (prezident Tiso pritom menoval aj druhého člena za túto stranu – Mateja Nitscha), miesto zástupcu maďarskej strany zostalo neobsadené, hoci sa jej predseda János Esterházy sám nominoval za člena a očakával sa jeho nástup na začiatku roku 1942.⁴⁰ Štátna rada si autonómne v tajných voľbách volila svoje predsedníctvo, ktoré sa skladalo z predsedu a prvého i druhého podpred-

38 ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/1948; tiež: ŠA Bratislava, f. Štátny súd, šk. č. 218. Výpoveď J. Vojtaššáka.

39 KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. XXXIV, 1996, č. 2, s. 224.

40 Tamže, s. 225.

sedu.⁴¹ Zaujímavosťou pritom bolo, že ústava ani vykonávací zákon neurčovali presný počet členov Štátnej rady, najmä z dôvodu, že sa nedalo kogentne určiť, koľko bude registrovaných strán národnostných skupín a tiež nebolo jasné, kedy budú plne konštituované stavy (nakoniec k ich konštituovaniu nedošlo vôbec), ktoré mali pôvodne tiež delegovať svojich zástupcov. Ústavnoprávny výbor teda konštatoval, že „Štátnu radu treba preto považovať za zbor, ktorého maximálny a minimálny počet členov sa riadi podľa daného faktického a právneho stavu.“⁴² Členovia Štátnej rady disponovali rovnakou imunitou ako poslanci snemu. V prípade, že jedna osoba disponovala oboma imunitami, rozhodujúca bola poslanecká a o vydaní mal rozhodovať snem.⁴³ Členstvo v Štátnej rade bolo čestnou, nehonorovanou funkciou, pričom vznikala nárok len na úhradu režijných nákladov.

Zasadnutia Štátnej rady zvolával jej predseda podľa potreby, prípadne ak o to požiadala aspoň tretina členov.

Štátna rada v prvom funkčnom období (tzv. prvá Štátna rada) začala nakoniec pôsobiť v „posalzburskom“ období v auguste 1940.⁴⁴ Za predsedu bol zvolený Viktor Ravasz a kreslá podpredsedov obsadili predstavitelia dvoch najväčších cirkví na Slovensku – Ján Vojtaššák a Bohuslav Klimo.⁴⁵ Okrem zvoleného predsedníctva, plenárnych zasadnutí i servisného sekretariátu tvorilo štruktúru Štátnej rady aj niekoľko komisií. Zatiaľ čo iniciatívna a imunitná komisia existovali len formálne,

národohospodárska a kultúrna vyvíjali relatívne aktívnu činnosť. Plénum Štátnej rady sa v prvom funkčnom období zišlo na 31 zasadaniach. Predseda V. Ravasz realisticky zhrnul v roku 1943 prvé funkčné obdobie Štátnej rady slovami: „Jedinou našou stálou činnosťou, aby sme nejestvovali len na papieri, bolo podávať dobrozdania vláde a prezidentovi...“

Druhá etapa existencie Štátnej rady (tzv. druhá Štátna rada) bola rámcovaná zásadnou zmenou kompetencií orgánu v roku 1943 a zánikom štátu v roku 1945. Po novele ústavy spojennej s prijatím nového zákona 1943⁴⁶ už Štátna rada prestala byť hybridným orgánom, kumulujúcim obvyklé kompetencie viacerých ústavných orgánov a pripomínala viac „kvázisenát“, teda akúsi nevolenú hornú komoru parlamentu. Po novelizácii legislatívy klesol počet členov Štátnej rady na dvanásť a na rozdiel od predošlého obdobia bol už aj explicitne určený. Z titulu funkcie si členstvo zachovali predseda vlády a predseda snemu, nemohli sa však stať funkcionármi orgánu. Zostávajúcich desať členov menoval prezident republiky, ktorý určoval aj osoby predsedu a dvoch podpredsedov, ktorých si Štátna rada dovtedy autonómne volila. Na tieto prezidentské menovacie akty sa pritom nevzťahovala povinnosť kontrasignácie členom vlády.

Z titulu svojich funkcií sa členmi stali opäť predseda vlády V. Tuka (keď sa Štefan Tiso neskôr, na jeseň 1944 stal predsedom vlády bol už „menovaným“ členom) a predseda snemu M. Sokol. Zostatok meno-

val prezident Tiso, pričom členstvo obnovil J. Vojtaššákovi, B. Klimovi, M. Nitschovi, A. Marsinovi a F. Klindovi. Novými členmi sa stali bývalý krajinský prezident a sudca Ján Drobný, vládny komisár Nitry František Mojto, predseda Hlavného súdu v Bratislave Štefan Tiso (neskorší predseda vlády), bývalý predstaviteľ Československej strany lidovej na Slovensku a prvý predseda slovenského Najvyššieho súdu Martin Mičura a napokon generálny riaditeľ Slovenskej hypotéčnej a komunálnej banky Anton Mederly. Predsedníctvo druhej Štátnej rady, ktoré už bolo na základe novej právnej úpravy menované prezidentom, tvoril nový predseda Ján Drobný a dvaja staronoví podpredsedovia J. Vojtaššák a B. Klimo). Činnosť Štátnej rady, ktorá prišla o hlavný predmet svojej činnosti (t. j. podávanie dobrozdání a odporúčacích stanovísk), zodpovedala významnosti zostatku kompetencií a nadobudla zväčša formálny charakter. Zišla sa už len trikrát, raz v roku 1943 (na slávnostnom prvom zasadnutí) a dvakrát na jeseň 1944, keď bolo na programe zbavenie Ferdinanda Čatloša a Petra Zaťku poslaneckého mandátu v súvislosti s ich zapojením sa do SNP. Zároveň „pre nedostatok materiálov a formálne závädy“ zamietla návrh na zbavenie poslaneckého mandátu Jánosa Esterházyho.⁴⁷ Pre dobového pozorovateľa muselo pôsobiť príznačne, že čím viac bolo postavenie Štátnej rady marginalizované, tým viac bola v dobovej tlači zdôrazňovaná posilňovanie jej dôležitosti.⁴⁸

Politický pokyn na prípravu ob-

41 Zákon č. 136/1940 Sl. z. o Štátnej rade.

42 SNA, f. Snem Slovenskej republiky (ďalej SSR), šk. č. 68. Zasadnutie ústavnoprávneho výboru SSR, 7. 7. 1939.

43 Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. z 21. 7. 1939 o ústave Slovenskej republiky.

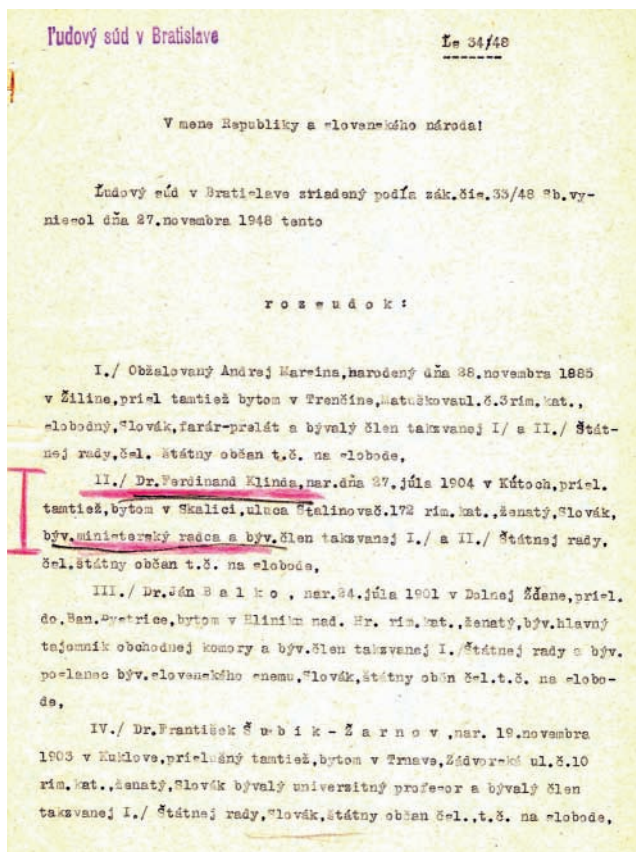
44 Prvé zasadnutie prvej Štátnej rady zvolal na základe §54 ústavy prezident republiky J. Tiso na 6. 8. 1940 do prezidentského paláca a jeho hlavný bodom bola voľba jej vedenia.

45 *Slovák*, roč. XXII, č. 184, 4. 8. 1940, s. 1; *Slovák*, roč. XXII, č. 186, 7. 8. 1940, porovnaj: KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu, s. 224.

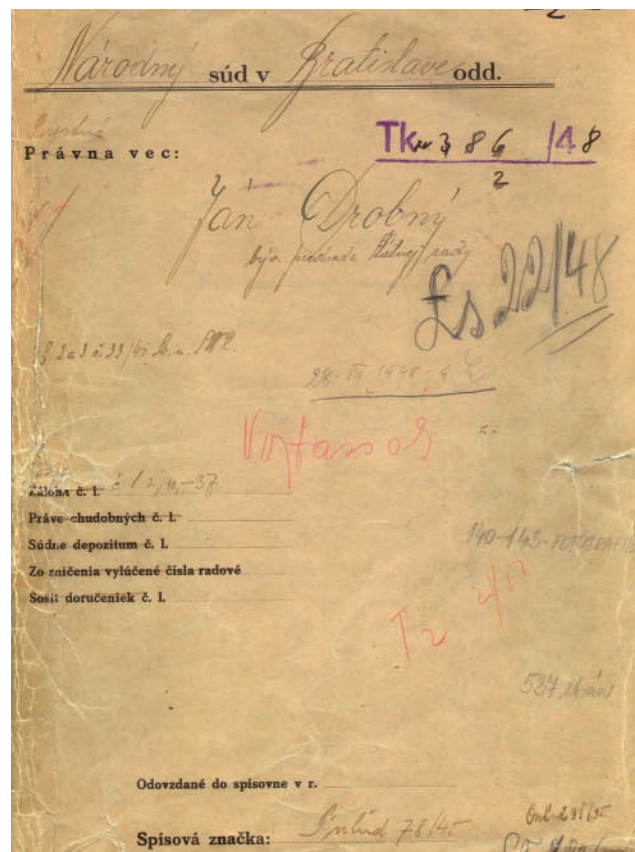
46 KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu, s. 223.

47 KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu, s. 241, 242; tiež: SNA, f. SSR, šk. č. 46.

48 *Slovák*, roč. XXV, č. 154, 10. 7. 1943, s. 3.

Úvodná strana rozsudku Ľudového súdu v Bratislave z 27.11.1948
(Zdroj: Štátny archív Bratislava)

Titulná strana súdneho spisu v prípade bývalého predsedu Štátnej rady Jána Drobného a spoločníkov (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

žaloby voči bývalým členom Štátnej rady prerokovalo Predsedníctvo SNR na svojom 18. zasadnutí 7. júla 1947.⁴⁹ Do prvej skupiny (resp. prvého pripravovaného procesu) boli zaradené osoby, u ktorých sa politicky zvažovalo, či budú vôbec odsúdení. Prvým z nich bol bývalý krajský prezident a predseda druhej Štátnej rady Ján Drobný. Trestné oznámenie bolo naňho oficiálne podané 23. novembra 1945. Vzhľadom na bezvýznamnosť jeho politickej činnosti i jeho zdravotný stav navrhol za krátko jeho prepustenie z väzby sám žalobca (13. decembra 1945), no na návrh prísediaceho sudcu z ľudu Andreja Bagara to súd 17. decembra 1945 opäť zamietol. Rovnako rozhodol aj o ďalších žiadostiach v januári

a februári a nakoniec Drobného prepustila až 6. júna 1946. Príčinou zastavenia trestného konania bolo až jeho úmrtie – 5. apríla 1948. Počas vyšetrovania ho svedkovia charakterizovali ako „nepolitického, korektného starého sudcu“ (Ladislav Nádaši – verejný notár v Žiline), či „politického analfabeta“, ktorý bol prevapený svojím politickým reaktivovaním po dlhých rokoch po penzionovaní (Róbert Kubiš, advokát v Žiline). Okrem minimálnej činnosti druhej Štátnej rady sa obžaloba v jeho prípade opierala o dva „závadné“ texty – prejav k 25. výročiu HSLŠ a článok k 5. výročiu vzniku Slovenského štátu, kde vyjadril vernosť štátu a prezidentovi. K „vyvíňovaci“ okolnostiam patrila jeho pomoc partizánom

počas SNP. Ladislav Habin účastník pouličných bojov v Žiline, vo výpovedi potvrdil, že mu Drobný zachránil život, keď ho zraneného ukryl pred Nemcami počas SNP. Partizáni si navyše uňho mali odložiť zbraň a uniformy a na druhý deň urobili Nemci u Drobného i v susedných domoch domovú prehliadku, zbrane našli a postavili ho aj s manželkou k múru a žiadali vysvetlenie. Habinovu výpoveď potvrdili aj Drobného susedia – Peter a Anna Blehárovci. Ako nepravdivá sa ukázala výpoveď Gejzu Lövingera, Karola Grúňa, Ladislava Földváryho a Karol Friedmana, že ako predseda správnej rady krajskej drevorubačskej účastinnej spoločnosti nesie vinu na prepustení Židov zo zamestnania. Ukázalo

49 SNA, fond Úrad Predsedníctva SNR, šk. č. 7. Zápisnica o 18. zasadnutí Predsedníctva SNR zo 7. júla 1947.

sa totiž, že v predmetnom čase danú funkciu nezastával.⁵⁰

Evanjelickú cirkev v štátnej rade zastupoval jej generálny dozorca (inšpektor) Bohuslav Klimo (v umeleckej tvorbe používal aj pseudonym Hájomil) a z tohto titulu sa rovnako ako katolícky biskup Ján Vojaššák stal aj jej podpredsedom. Pozoruhodné pritom je, že hoci vo všetkých dokumentoch i v tlači bol uvádzaný ako oficiálny zástupca evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a jej vysoký hodnostár, nikde v príslušnom spise sa táto skutočnosť neuvádza. Nestala sa ani predmetom otázok vyšetrovateľa, ani výpovede vyšetrovaného. Klimo dokonca do protokolu tvrdil, že bol prekvapený, keď v roku 1941 dostal menovací dekrét od prezidenta republiky... Prvýkrát bol zaistený na 10 dní hneď po prechode frontu, opätovne sa dostal do väzby v roku 1946.⁵¹ Pavol Čarnogurský vo svojich pamätiach uvádza, že spolu s ďalším členom Štátnej rady Františkom Mojtom i viacerými bývalými poslancami a verejnými činiteľmi bol krátko po voľbách transportovaný do väznice v Ilave. Príčinou mali byť obavy komunistov ovládajúcich Národnú Bezpečnosť, že by ich orgány pod kontrolou víťaznej Demokratickej strany mohli v Bratislave oslobodiť. Väzňov z väznice Krajského súdu mal veliteľ väznice Hrivnák odmietnuť vydať, s poukazom na fakt, že kompetenčne nepodlieha Policajnému riaditeľstvu ani Štátnej Bezpečnosti (ovlá-

daných komunistami), ale Poverenstvu spravodlivosti, resp. Predsedníctvu SNR. Povereník Štefánik väzňov vydať odmietol a rovnako konal aj predseda SNR Jozef Lettrich, ktorý vyhlásil, že „to môže urobiť len Národný súd, keď bude zriadený“.⁵² Formálne trestné oznámenie bolo naňho podané až 17. augusta 1946. Skutkovú podstatu zločinu kolaborantstva mal naplniť svojím členstvom a funkciou v prvej a druhej Štátnej rade (v oboch zastával funkciu podpredsedu) a osobnou prítomnosťou pri prerokovávaní „závadných“ materiálov. 10. októbra 1946 bol na návrh obžalobcu kvôli zdravotnému stavu prepustený z väzby. Obžaloba bola na B. Klima podaná 27. septembra 1947 a v polovici roku 1948 bolo konanie voči nemu zastavené.⁵³

Druhým podpredsedom oboch Štátnych rád bol spišský rímskokatolícky biskup Ján Vojaššák. Podľa vlastných slov sa považoval za oficiálneho zástupcu katolíckej cirkvi v Štátnej rade ako stavovskom nepolitickom orgáne. Súhlas s členstvom si vyžiadal od Svätej stolice. Jeho biskupský aktuár Štefan Hatalla ho vo výpovedi charakterizoval ako veľmi uzavretého človeka, ktorého odpor proti nacizmu a bolševizmu vychádzal z učenia katolíckej cirkvi.

Prvotná obžaloba bola postavená len na fakte členstva a činnosti na jednotlivých zasadaniach, keďže sa ako vysoký cirkevný hodnostár verejnými prejavmi ani článkami poli-

ticky neangažoval. Žalobou boli selektívne vybrané niektoré zasadania a obvinený bol s nimi pri výsluchu konfrontovaný. Vo výpovedi Vojaššák tvrdil, že na jednotlivých zasadnutiach nevyvíjal iniciatívnu činnosť s výnimkou, keď sa „jednalo o prevedenie židovského zákona o vysťahovaní, vtedy som podal z poverenia biskupského zboru mienku, akú biskupský zbor slovenský vo svojom pastierskom liste uverejnil“. K vlastnému postoju k veci uviedol, že „čo sa týka mojej osoby, hľadel som vec mierniť, ako to bolo aj v spoločnom pastierskom liste slovenských biskupov roku 1943 v marci zdôraznené a zverejnené“.⁵⁴ Tieto otázky sa na pôde Štátnej rady prerokovávali najmä v súvislosti s referátmi predsedu Ústredného hospodárskeho úradu Augustína Morávka (12. februára 1941 a 26. marca 1942), hlavného radcu verejnej správy vnútornej Antona Vaška (3. februára 1943). K referátu A. Vaška podotkol, že „bol podaný v tom zmysle, že sústredení Židia v táboroch⁵⁵ majú vlastnú samosprávu, že sú hygienicky ubytovaní, že sú hospodársky zaistení, takže sú splnené všetky ľudské požiadavky a predpoklady. Ani v tom čase som nebol informovaný o tom, že vysťahovaní Židia sú v zlej situácii, resp. že mnohí prišli o život“. Podľa zápisnice zo schôdze reagoval Vojaššák po preštudovaní Vaškovho referátu veľmi dôverčivo až naivne. Navrhol vydať brožúrku s Vaškovým elaborátom, aby sa zame-

50 ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48.

51 Tamže.

52 ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*. Bratislava 1997, s. 226 – 227.

53 ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48.

54 V obežníku datovanom 8. 3. 1943 (v kostoloch bol čítaný 21. 3. 1943) biskupi nadviazali na skoršie kritické stanovisko k tzv. riešeniu židovskej otázky. Odmietli v ňom kolektívnu vinu národa a odvolávajú sa na prirodzené právo zdôraznili, že nikto nesmie byť trestaný, ak „neporušil právoplatnú trestnú normu a ktorej trestnosť nebola vopred zákonom alebo zákonitou normou určená“, pričom „naš postoj k ľudom nesmie byť ovplyvňovaný ich rečovou, štátnou alebo národnou príslušnosťou“. S ohľadom na tieto východiská i platnú ústavu štátu zaručujúcu rovnosť občanov biskupi napísali: „musíme pozdvihnúť svoj rozhodný a varovný hlas proti opatreniam, ktorými sa masovo, bez náležitého zistenia viny každého jednotlivca postihujú naši spoluobčania na ich osobnej, rodinnej a majetkovej slobode.“ (ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48; publikovaný aj v: LETZ, R. (zost.): *V hodine veľkej skúšky. Listy biskupa Michala Buzalku. Spoločné prejavov slovenských katolíckych biskupov*. Trnava 2007, s. 375 – 380).

55 A. Vašek referoval o pomeroch v židovských pracovných táboroch na Slovensku v Seredi, Novákoch a vo Vyhniach.

dzilo fámam, že sa so Židmi zle zaobchádza, pretože „ľudia nie sú informovaní o tom“.⁵⁶ Na otázku, prečo ŠR a jednotliví jej členovia nezaujali dôsledné a odmietavé stanovisko proti akémukoľvek vysťahovaniu Židov, odpovedal: „Myslím, že s tým, čo obsahuje zápisnica, som urobil zadosť svojej povinnosti. Dôsledne postaviť sa proti akémukoľvek vysťahovaniu pokladali sme za nemožné, vzhľadom na to, že mnohatisíc slovenských kresťanských ľudí muselo tiež ísť na prácu do Nemcka. Poznámam, že vtedy nebolo nič známo o tom, že by s vysťahovanými sa nakladalo neľudským spôsobom.“ Na margo vysťahovania Židov ešte dodal, že Štátna rada nemala možnosti na veci niečo meniť. Obžaloba tiež vinila Vojtaššáka a Klimu, že v reakcii na návrh vypracovaný Jánom Balkom a prednesený Jánom Pöstenyím, ktorý nastroľoval kritické otázky ohľadom etickomorálneho, právneho či hospodárskeho hľadiska vysťahovania Židov zo Slovenska, vyjadrili „nedemokratické stanovisko“, keď vyjadrili v prvom rade záujem o skupinu pokrstených židov.⁵⁷ V uznesení totiž apelovali na prezidenta, aby títo mali výnimku z vysťahovania. Ďalšie postoj J. Vojtaššáka k tejto otázke prezentované na zasadaniach Štátnej rady

neboli do vyšetrovania ani obžaloby zahrnuté.⁵⁸

Pri vyšetrovaní bol Vojtaššák tiež konfrontovaný s pochvalou, ktorú mal podľa zápisnice vysloviť na margo referátu ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša, dňa 30. septembra 1942. „Ja zásadne som proti akejkoľvek vojne, ale vo vojne nie je možné hovoriť proti vojne. Som však tej mienky, že rozhodujúci činitelia snažili sa zo všetkých síl zmierniť účasť Slovenska vo vojne na najmenšiu mieru.“ V súvislosti so SNP uviedol, že sa proti nemu neangažoval, a ani voči nemu nebol podniknutý žiaden nepriateľský čin. Na margo obvinenia, že odmietal zamestnanie českého profesora na cirkevnom gymnáziu, sa na podrobnosti nepamätal, no uviedol, že sa zasadzoval, aby české rehoľné sestry, ktoré viedli učiteľský ústav v Levoči, mohli ďalej pôsobiť a aby mohli dostať štátne občianstvo.

VII. odbor Povereníctva vnútra podal 7. januára 1948 ešte dodatok k obžalobe, kde Vojtaššáka obvinil z poukázania vysokej sumy na ciele HSLS, arizácie židovského majetku⁵⁹, či vyjadrenia vernosti bratislavskej vláde za prítomnosti ministra Vavra Šrobára, ktorý prišiel do Spišskej Kapituly prevziať tamojšie cirkevné školstvo. Predmetom tej-

to obžaloby bolo aj jeho vyjadrenie, v ktorom označil vyhlásenie londýnskej exilovej vlády za pamflet i rozoslanie textu osvedčenia vernosti slovenskému štátu po potlačení povstania.

Na margo incidentu so Šrobárom uviedol, že po oznámení, že poštátňuje všetko cirkevné školstvo, mu povedal, že to musí legálna vláda prerokovať so Svätou stolicou a že „legálna vláda musí byť nahradená inou legálnou vládou a dokiaľ sa tak nestalo, legálna vláda je v Bratislave. Zdôraznil som, že spolupracujem s každým, kto sa stará o udržanie verejného poriadku. Proti ČSR som sa nepostavil a chovám sa ako každý občan, ktorý si koná svoje občianske povinnosti“.

V rámci „vyvíňovacích dôkazov sa ako vo väčšine retribučných procesov preverovali prípady pomoci prenasledovaným, ktoré mali podľa §6 retribučného nariadenia viesť k zmierneniu trestu. Viacerí rasovo prenasledovaní pred vyšetrovateľom pomoc od spišského biskupa potvrdili. Intervenciou u prezidenta Tisa sa Vojtaššákovi podarilo dosiahnuť prepustenie kňaza svojej diecézy Edmunda Petra Bárdoša (podľa tzv. Židovského kódexu bol „židovským miešancom“) a zariadil, že jeho dvaja bratia mohli naďalej vyko-

56 Na Vojtaššákov návrh ohľadom vydania brožúrky reagoval ironicky J. Balko, ktorý tvrdil, že takéto úradmi vydávané tlačoviny aj tak nikto nečíta: *„Keď sa to vydá oficiálne, ani pes to nebude čítať. To sa musí vydať tak: Škandály židovstva na Slovensku, a zhabať!“*. Pozri: ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48.

57 V uznesení apelovali, aby sa pri predaji židovského majetku dbalo na zachovanie umeleckých a literárnych predmetov a aby sa pri vysťahovaní Židov zohľadňovalo aj hospodárske hľadisko.

58 Išlo napríklad o Vojtaššákovou poukázanie na prípad žida Alexandra Lörinca (v zápise so zasadnutia Štátnej rady sa uvádza meno „Löwitz“) zo Spišského Podhradia: *„ľudia sa rozhorčujú, že vraj všetkých židov pobrali, len vraj táto pliaga je tu. (...) Poznáam ho dobre, to bol prosím najväčší maďarský gauner v Podhradí. Bil sa s Čechmi. Všetkých pobrali a on je tam.“* Lörinca bol aj s rodinou následne deportovaný do pracovného tábora pre Židov v Novákoch. Povojnový retribučný ľudový súd ho odsúdil za udanie viacerých Židov, ukrývajúcich sa v Nemocnici Milosrdných bratov v Spišskom Podhradí. Paradoxom je, že Vojtaššák pôvodne súhlasil s jeho krstom. Bližšie pozri: ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48; tiež: HLAVINKA, J. – KAMENEC, I.: *Spory o biskupa Vojtaššáka. Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 2008; CHALUPECKÝ, I.: Biskup Ján Vojtaššák, jeho vzťah k Židom a „kauza“ Baldovské kúpele. In: HROMJÁK, Ľ. a kol.: *Pohľady na osobnosť biskupa Jána Vojtaššáka*. Spišské Podhradie 2012, s.151.

59 Išlo o prípad arizácie schátraných a zadĺžených Baldovských kúpeľov spišským biskupstvom. Susediace kúpele chcel Vojtaššák prebudovať na domov pre študentov, profesorov i starých a nevládnych kňazov. O ich kúpu sa pokúšal ešte pred prijatím arizačných zákonov a povojnový súd ho vzhľadom na to uznesením z 13. februára 1948 označil za ich „pochívneho držiteľa“ (nie vlastníka). Bližšie pozri: HLAVINKA, J. – KAMENEC, I.: *Spory o biskupa Vojtaššáka*, s. 30; CHALUPECKÝ, I.: Biskup Ján Vojtaššák, jeho vzťah k Židom a „kauza“ Baldovské kúpele, s.151 – 154.

návať lekársku prax. Zoltán Černý (predtým Schvarc) bol zubným lekárom v Levoči, ktorému z rasových dôvodov odobrali možnosť liečiť pacientov nemocenských poisťovní. Po Vojtašákovkej nezištnej intervencii mu podľa jeho slov oprávnenie vrátili a jeho zásluhou dostal aj tzv. hospodársku výnimku. Ďalším prípadom bol tiež lekár Matúš Grúň (pôvodne Armin Goldstein). Keď v roku 1921 prišiel do Spišského Podhradia z Krompách, stal sa ústavným lekárom v bohosloveckom seminári a rímskokatolíckom učiteľskom ústave. Podľa jeho svedectva, keď sa uvoľnilo miesto obvodného lekára v Spišskom Podhradí, tak Vojtašák intervenoval u vtedajšieho ministra zdravotníctva Jozefa Tisa, hoci boli medzi uchádzačmi aj kresťania. Vypovedal ďalej, že sa v roku 1942sa dal pokrstiť a Vojtašák mu sám určil za krstného otca zamestnanca biskupstva Cyrila Salvu. Keď ho Nemci 22. októbra 1944 transportovali (za to, že liečil partizánov), Vojtašák zaňho opäť intervenoval prostredníctvom biskupa Čárskeho a nemeckého konzulátu. Ďalšími prípadmi pomoci, ktoré boli zaznamenané pri svedeckých výpovediach, boli Nathan Immerblum a advokát Gejza Skalický (predtým Szanto).

Stíhanie Jána Vojtašáka bolo v rukách povojnovej štátnej moci skutočne politicky „horúcim zemiacom“. Vo veci vzťahu „najodbojnejšieho“ biskupa a povojnového česko-

slovenského štátu sa aktívne angažoval bývalý poslanec Pavol Čarnogurský. Napriek príslušnosti k predošlému politickému režimu mal totiž nadštandardné vzťahy s novou vládnuou politickou garnitúrou, vrátane povereníka vnútra Gustáva Husáka.⁶⁰ Ten ho poveril aj zvláštnou misiou, keď mal zahladiť rodiaci sa konflikt so spišským biskupom, ktorý prepukol po vyššie spomínanom incidente s ministrom Vavrom Šrobárom. Slovmi obžalobcu: „vo svojej ľudácko-separatistickej zaslepenosti išiel tak ďaleko“, že fakticky odmietol uznať jeho ministerskú právomoc. V reakcii na to sa SNR uzniesla, že má byť zo svojho postu odstránený.⁶¹ P. Čarnogurský vo svojich spomienkach uvádza, že sa mu podarilo biskupa presvedčiť, aby podpísal pre neho prijateľnú kompromisnú formuláciu, že „uznáva každú takú vládu, ktorá sa postará o bezpečnosť životov, majetkov a poriadku na území, ktoré spravuje“.⁶²

5. mája 1945 bol J. Vojtašák na príkaz povereníctva vnútra úradujúceho v Košiciach internovaný v Spišskom Štiavniku. Internácia bola akýmsi kompromisom medzi absolútnou voľnosťou ďalšej činnosti a vyšetrovacou väzbou. Kláštor v Spišskom Štiavniku (vtedy Štiavniku) bol letným biskupským sídlom a vtedy v ňom bývali rehoľníci – Misionári Slova Božieho. P. Čarnogurský na povereníctve sprostredkoval súkromný názor ľudí z bezprostred-

ného okolia biskupa o vhodnosti tohto miesta.⁶³ 16. júla 1945 bol Vojtašák deportovaný do väznice Krajského súdu v Bratislave, v auguste 1945 sa liečil v nemocnici a v od septembra 1945 bol internovaný v jednom z bratislavských kláštorov. Neskôr mu umožnili liečbu v piešťanských kúpeľoch a na konci novembra 1945 sa po viacmesačnej anabáze opäť vrátil do svojho biskupského sídla.

Rovnako ako pri zaistení, aj pri prepustení na slobodu hrali rolu najmä politické dôvody, predovšetkým snaha oboch povolených politických strán neznepriateľiť si katolícke voličstvo, pre ktoré bol spišský biskup nespornou autoritou. Potenciálnym voličom by pred nadchádzajúcimi voľbami len ťažko vysvetľovali jeho väznenie.⁶⁴ Po jasne prehratých voľbách sa však postojе komunistickej strany zradikalizovali. Už po niekoľkých dňoch (29. mája 1946) stanovil Viliam Široký vo svojom záverečnom prejave na zasadnutí Predsedníctva Komunistickej strany Slovenska novú politickú líniu v postoji voči biskupom, keď povedal: „Republika sa nebojí a pôjde do toho rozhodne. Tá požiadavka tam musí byť. My sa musíme postarať o to, aby trestné oznámenie alebo žaloba bola podaná na Škrábika, Vojtašáka atď. Keď dosiahneme, že jeden biskup bude odstránený, farári budú zastrašení.“⁶⁵

Súbežne už od roku 1945 prebiehali snahy o odstránenie biskupa z funkcie vrchnostenským roz-

60 HALKO, J.: *Rozbiť Cirkev: Rozkolnícka Katolícka akcia. Pokus o vytvorenie „národnej cirkvi“ v Česko-Slovensku 1949*. Bratislava 2004, s. 18 – 25; PETRANSKÝ, I.: Politická perzekúcia biskupa Jána Vojtašáka 1945 – 1949. In: HROMJÁK, Ľ. a kol.: *Pohľady na osobnosť biskupa Jána Vojtašáka*. Spišské Podhradie 2012, s. 186 – 205; PETRANSKÝ, I.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra 2001, s. 219 – 227; PEŠEK, J.: „Vlastizradný biskup“ Ján Vojtašák. Šesť pokusov o vyradenie z verejného života (1945 – 1951). In: *Soudobédějiny*, roč. IV. (1997), č. 3 – 4, s. 510 – 517; ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*, s. 142 – 144; TRSTENSKÝ, V.: *Sila viery, sila pravdy*. Bratislava 1990, s. 219 – 232; KMEŤ, N.: Konflikt Jána Vojtašáka so štátnou mocou v rokoch 1945 – 1951. In: CHALUPECKÝ, I. (zost.): *Spišský biskup Ján Vojtašák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej dňa 9. mája 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 2003, s. 69 – 75.

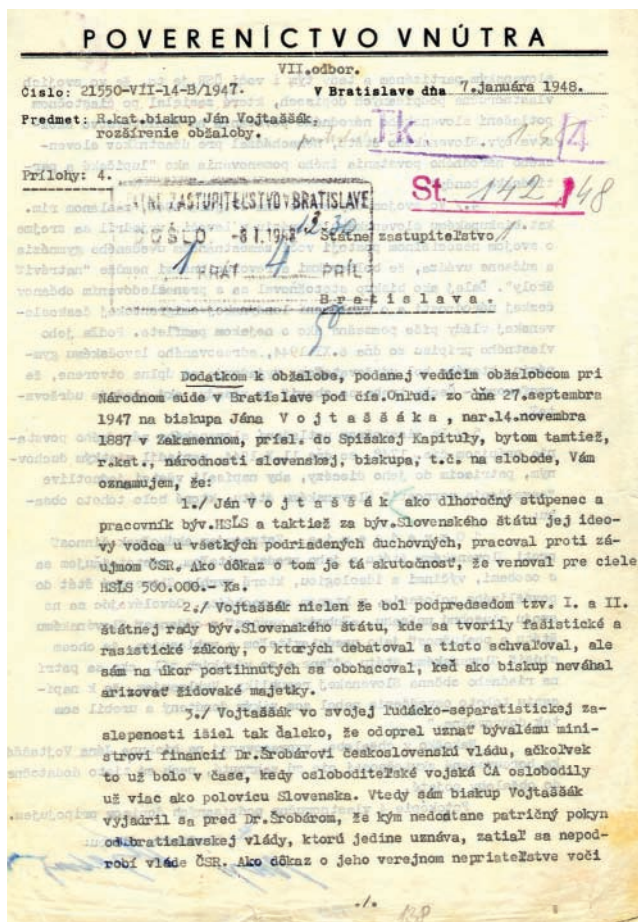
61 ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*, s. 142 – 143.

62 Tamže, s. 143 – 144.

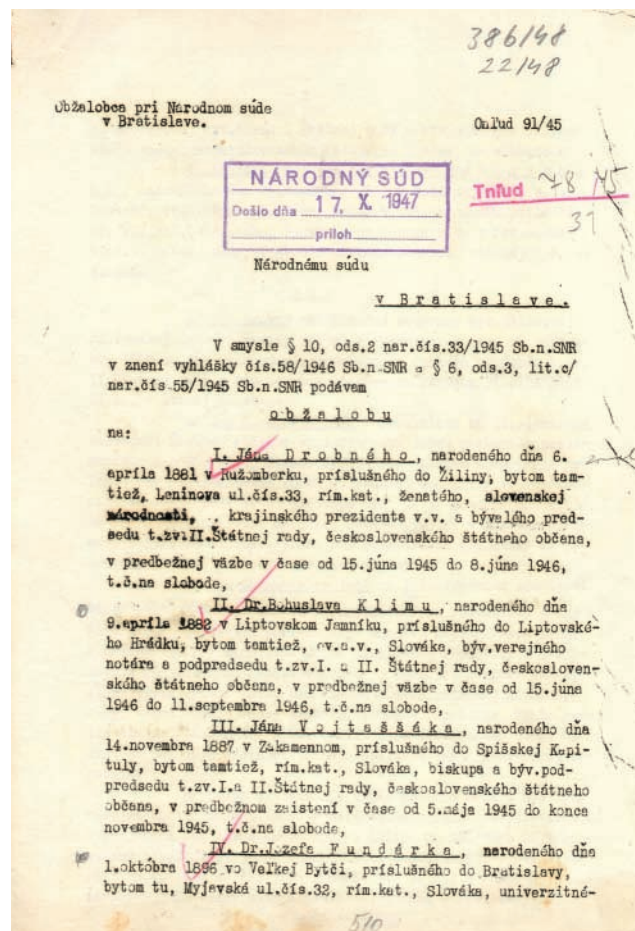
63 PETRANSKÝ, I.: Politická perzekúcia, s. 188.

64 Tamže, s. 194.

65 Tamže, s. 194, 195.

Dodatok k obžalobe Jána Vojtaššáka
(Zdroj: Štátny archív Bratislava)

Úvodná strana obžaloby Jána Drobného a spolúčinníkov (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

hodnutím Svätej stolice. Tá napriek diplomatickému tlaku československej vlády odolávala požiadavke, aby Vojtaššák prinútila k rezignácii. Predstavitel jej Štátneho sekretariátu kardinál Domenico Tardini jednoznačne vyhlásil, že „Vatikán nebude nikdy pôsobiť na Vojtaššáka, aby rezignoval“⁶⁶.

Na rozdiel od kauzy prvého uväznenia (a prepustenia) biskupa Vojtaššáka, kde hrali svoju rolu predovšetkým vnútropolitické (osobitne predvolebné) dôvody, v prípade pripravovaného retribučného procesu

rozhodli najmä zahraničnopolitické záujmy štátu. O svojom stíhaní totiž Vojtaššák informoval pražskú nunciatúru a správa o pripravovanom procese proti nemu sa navyše objavila aj v novinách. Svätá Stolica zareagovala veľmi energicky. Tardini si predvolal československého vyslanca Artura Maixnera a dôrazne ho žiadal, aby „učinili všetko možné, aby tento proces bol aj naďalej odložený, pretože je schopný rozrušiť myseľ všetkých katolíkov, nielen v Československu ale i v celom svete“. Poukazujúc na nedávny proces

s arcibiskupom Stepinacom a jeho následky na vzťahy s Juhosláviou⁶⁷ vyslovil nádej, že „po tomto upozornení bude možné predísť tomu, aby nevzniklo nové napätie v štátoch, s ktorými si vždy Vatikán prijal mať len dobré styky“⁶⁸.

Ľudový súd tak bol v tejto etape retribucie už len realizátorom rozhodnutia komunistickej strany. Sekretariát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska sa na svojom zasadnutí 20. novembra 1948 rozhodol poveriť Karola Šmidkeho a Júliusa Viktoryho vypracovaním

66 HALKO, J.: *Rozbiť Cirkev*, s. 24; PETRANSKÝ, I.: *Politická perzekúcia*, s. 197.

67 Postoj Vatikánu k procesu bol veľmi tvrdý – na všetkých, ktorí zbavili arcibiskupa Alojzija Stepinaca slobody, bola uvalená exkomunikácia.

68 HALKO, J.: *Rozbiť Cirkev*, s. 24, 25.

listu arcibiskupovi Kmeťkovi, „ktorým sa mu oznámi, že za určitých garancií by sme boli ochotní ustúpiť od súdenia biskupa Vojtaššáka ľudovým súdom“⁶⁹. Predsedníctvo ÚV KSS napokon 9. decembra 1948 potvrdilo už predtým v Prahe odsúhlasené rozhodnutie „nesúdiť biskupa Vojtaššáka“⁷⁰. Povereníctvo vnútra tak mohlo 19. januára 1949 oznámiť ministerstvu zahraničných vecí (ohľadom vzťahov s Vatikánom), že „trestné konanie Jána Vojtaššáka bolo zastavené podľa §323 Trestného poriadku po späťvzatí obžaloby“⁷¹. Neskôr sa stal Vojtaššák obeťou komunistického monsterprocesu s tromi slovenskými biskupmi.⁷²

Ďalším členom „skupiny neodsúdených“ bol Jozef Fundárek. V jeho prospech vypovedali ďalší poprední slovenskí národohospodári – Imrich Karvaš a Peter Zaťko. Potvrdili, že Fundárek bol pôvodne vybratý za guvernéra Národnej banky, potom však prišlo k dohode, že a stal sa Karvašovým viceguvernérom. Keďže mal ich dôveru, zasvätili ho aj do dôverných odboja a komunikácie s londýnskym exilom. Podľa slov P. Zaťka: „pracoval tak, ako sme to od neho očakávali. Veľmi prispel pri obrane hosp. záujmov slovenských proti Nemcom.“ Poslanecký mandát v Sneme i členstvo v Štátnej rade prijal po konzultácii s I. Karvašom. Jeho rozhodnutie ovplyvnila aj výslovná žiadosť predsedu snemu Martina Sokola, ktorý chcel mať v parlamente ľudí, ktorým dôveroval, aby mu pomáhali brzdiť skupinu pro-

nacisticky zmýšľajúcich. Chcel disponovať väčšinou, ak by snem v budúcnosti rozhodoval o ďalšom osude Slovenska⁷³. Obžaloba mu okrem samotného faktu členstva v prvej Štátnej rade kládla za vinu aj to, že bol prítomný na zasadnutiach a „zaujal kladný postoj k prejavom prezidenta a predsedu vlády“. Vo svojich prejavoch v sneme mal zaujať kladný postoj k politike HSLS. Pri pôsobení v sneme sa mal vo svojich prejavoch výslovne stotožňovať „s vnútro i zahraničnopolitickou líniou separatistickej a profašistickej politiky HSLS“. Vzhľadom na poslanecký mandát v sneme bol okrem kolaborantstva (§3 nar.) obvinený aj s domácej zrady (§2). Aj voči nemu bolo konanie nakoniec zastavené.⁷⁴

Skupinu menej závažných „delikventov“ uzatváral Ján Kovalík (publikujúci aj s umeleckým prídomkom Ústiansky). Predmetom obžaloby bolo, že ako člen Štátnej rady „vzal na vedomie závadné prejavy“ a podobne ako ostatní členovia hlasoval 26. marca 1942 a 3. februára 1943 za vyššie spomínané uznesenia. Celý jeho spis nesie výrazné znaky formálnosti a dôkaznej núdze vyšetrovateľov. Dokresľuje to aj fakt, že trestné oznámenie bolo podané 26. septembra 1947, teda len deň pred podaním obžaloby... Celé trestné konanie voči nemu sa napokon skončilo až v máji 1948 späť vzatím obžaloby.⁷⁵

Obžaloba voči druhej skupine členov Štátnej rady bola podaná 14. apríla 1947. Všetci boli obvi-

není z kolaborácie (§3 retribučného nariadenia), ktorého sa mal každý z nich dopustiť, keď ako „významný činiteľ verejného a kultúrneho života dával svoje služby k dispozícii fašistickému režimu, aby tým pomáhal tento režim budovať a udržiavať“. Andrej Marsina, Ján Balko a František Šubík sa mali navyše dopustiť aj domácej zrady (§2), keď každý z nich „ako exponovaný politický činiteľ“ (A. Marsina, F. Šubík), resp. člen snemu (J. Balko) „činnosť a idey domácich zradcov verejne propagoval, obhajoval a schvaľoval“, navyše F. Šubík podľa obžaloby aj „verejne hanobil Zväz sovietskych socialistických republík a jeho štátne zriadenie“⁷⁶. Súдне pojednávanie voči tým, proti ktorým nebolo konanie zastavené, sa konalo až 27. novembra 1948, tesne pred vypršaním niekoľkonásobného predĺženia účinnosti retribučnej legislatívy. Bolo preto poznačené formálnosťou a najmä snahou čo najrýchlejšie vybaviť tento menej významný prípad. Podľa spomienok Jána Balka⁷⁷ bolo už pre „pofebruárovú“ dobu príznačné, že sa zo začiatku pojednávania čakalo na politické direktívy (ako im neoficiálne oznámil predseda senátu Chriateľ). Okolo 10. hodiny predseda senátu oznámil, že očakávané direktívy (t. j. telefonát) neprišli, a tak otvoril pojednávanie. Jeho priebeh mal veľmi formálny charakter, po prečítaní obžalôb boli vy počutí svedkovia a prečítané viaceré svedectvá. Hlavné pojednávanie s obžalovanými, ktorí po zatknú-

69 PETRANSKÝ, I.: Politická perzekúcia, s. 197.

70 PEŠEK, J.: „Vlastizradný biskup“ Ján Vojtaššák, s. 516.

71 Tamže, s. 515.

72 Bližšie pozri: LETZ, R.: Súdny proces s biskupom Jánom Vojtaššákom a spol. v roku 1951. In: HROMJÁK, Ľ. a kol.: *Pohľady na osobnosť biskupa Jána Vojtaššáka*. Spišské Podhradie 2012, s. 206–227; LETZ, R. (zost.): *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gajdičom*. Bratislava 2007.

73 M. Sokol počítal aj s možnosťou, že by snem odhlasoval návrat Slovenska do československého štátu, prípadne vstup do väčšej federácie stredoeurópskych národov.

74 ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 22/48.

75 Tamže.

76 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S-1340; ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 34/48.

77 J. Balko uvádza ako deň hlavného pojednávania 8. 12. 1948. Pozri: BALKO, J.: *Desať rokov v slovenskej politike*. Prešov 2005, s. 350–352.

tí v roku 1945 strávili dlhé mesiace vo väzbe, sa teda konalo mesiac pred definitívnym skončením jurisdikcie ľudových súdov, na sklonku roka 1948. Hlavný trest (i keď len vo forme pokarhania) bol pritom uložený len F. Šubíkovi, kvôli „jeho“ katynskej kauze⁷⁸.

Ako prvý bol do tejto druhej skupiny väčších delikventov zaradený predseda prvej Štátnej rady Viktor Ravasz. Ako „poľahčujúcu okolnosť“ obžaloba spravidla „pripisovala“ aj fakt príslušnosti medzi tzv. predprevratových Slovákov (Ravasz ním bol podobne ako J. Vojtaššák), pričom vyšetrovateľ preveroval, či sa nachádzal na tzv. Slávikovom zozname⁷⁹. Zaistený bol už 12. apríla 1945 a vo väzbe strávil vyše osem mesiacov. 14. septembra 1948 bol vydaný príkaz Povereníctva spravodlivosti, aby bola obžaloba voči nemu vzatá späť, čo obžalobca učinil až 11. októbra 1948 a o dva dni neskôr bolo trestné konanie súdom zastavené.

Kňaz Andrej Marsina sa stal členom Štátnej rady ako predseda župnej organizácie štátnej strany v Trenčíne. K dokázaným „vyvíňovacím“ dôvodom v jeho prospech patrila pomoc prenasledovaným i politickým väzňom v Ilave. Na jeho zákrok u J. Tisa prepustili Nemci 4 000 členov trenčianskej vojenskej posádky, ktorú odzbrojili a chceli odtransportovať do Nemecka. Podľa rozsudku mal tiež zachrániť tiež viacerých mnohých Židov pred odtransportovaním a pomôcť viacerým českým úradníkom zostať na Slovensku. Obvinenie z domácej zrady si „vyslúžil“ vydávaním časopisu *Trenčan*, kde mali byť uverejňované „články presiaknuté myšlienkami separatistickými, profašistickými a germanofilskými“.

Zaistený bol už 2. júla 1945 a vo

Ján Pöstenyi

(Zdroj: Archív Spolku sv. Vojtecha)

väzbe strávil dva a pol roka. Súd ho napokon odsúdil na štyri roky straty občianskych práv, keď mu, využijúc možnosť podľa §6 nariadenia, udelil vedľajší trest ako trest hlavný.⁸⁰

Za takmer symbolické členstvo v druhej Štátnej rade bol obžalovaný aj Anton Mederly. Súčasťou obvinenia z kolaborácie bolo aj jeho pôsobenie na dôležitom hospodárskom poste generálneho riaditeľa Slovenskej hypotéčnej a komunálnej banky v Bratislave. Vo väzbe strávil od 10. júna 1945 vyše šesť mesiacov. Ukončenia svojej kauzy sa dočkal na jeseň 1948, keď bola 14. októbra obžaloba vzatá späť a o šesť dní neskôr súd definitívne konanie voči nemu zastavil.

Ferdinand Klinda bol členom oboch štátnych rád. Spočiatku bol aj poslancom snemu Slovenskej krajiny, no mandátu sa vzdal ešte počas obdobia autonómie. Profiloval sa predovšetkým ako národohospodár – až do zániku Slovenskej republiky

bol šéfom prezídia Ministerstva hospodárstva. Počas vyšetrovania sa mu ako „vyvíňovací“ dôvod podarilo dokázať, že „jedine jeho pričinením zostali na Slovensku konkrétni českí zamestnanci, viacerí Židia dostali (vďaka nemu) pracovné povolenia a mohli pracovať v súkromných podnikoch“. Súd ho nakoniec odsúdil na tri roky straty občianskych práv, použijúc, podobne ako v podobných prípadoch zmierňovacie ustanovenie §6 retribučného nariadenia. O vyššie spomínanom hektickom ukončovaní konaní na konci roku 1948 svedčí aj kuriózna chyba v rozsudku, ktorej sa súd dopustil. F. Klinda totiž uznal vinným aj z domácej zrady (§2 retribučného nariadenia), hoci za ňu vôbec nebol obžalovaný. Po doručení rozsudku (vo februári 1949!) sa musel „omylom odsúdený“ Klinda obrátiť na okresný súd v Pezinku, ktorý príslušnú časť 23. mája 1949 opravil. (Podľa jeho slov mu totiž tento paragraf „spôsobil ťažkosti v povolani“).⁸¹

Ďalším kňazom medzi členmi Štátnej rady bol Ján Pöstenyi. Vzhľadom na charakter jeho činnosti pôsobí zaradenie do tejto skupiny obžalovaných prekvapujúco. Súd opäť zohľadnil, že tiež patril medzi tzv. predprevratových Slovákov (ako „pansláv“ bol vylúčený z trnavského gymnázia). Členom vysokého ústavného orgánu sa stal predovšetkým ako správca dôležitej kultúrnej ustanovizne – Spolku svätého Vojtecha. Zaistený bol už v polovici júla 1945, pričom v auguste zaňho u povereníka G. Husáka intervenovali americkí krajanovia i minister František Hála.⁸² Asi aj vďaka tomu strávil vo väzbe (na rozdiel od ostatných o obvinených) len relatívne krátky čas – celé dva mesiace. 21. júna 1948 bola na príkaz povereníctva spravodli-

78 Pozri nižšie.

79 Išlo o súpis tzv. predprevratových Slovákov, ktorí sa aj pred rokom 1918 verejne hlásili k príslušnosti k slovenskému národu.

80 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S-1340; ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 34/48.

81 Tamže.

82 PETRANSKÝ, I.: *Štát a katolícka cirkev*, s. 224, 225.

vosti obžaloba voči nemu vzatá späť a o dva dni neskôr súd konanie zastavil.⁸³

Národohospodár a právnik Ján Balko bol okrem členstva v prvej Štátnej rade žalovaný aj za vykonávanie poslaneckého mandátu v Sneme Slovenskej republiky (od roku 1943), kde podľa obžaloby „bral pravidelne účasť na zákonodarnej a legalizačnej činnosti tejto ustanovizne“. Zastával aj stranícke funkcie – bol členom Ústredného výkonného výboru i župným predsedom v Banskej Bystrici. Žalovaný bol aj za prednášky na politických školách HSLS, kde „výslovne sa stotožňoval s vnútro i zahranično-politickou líniou profašistickej i separatistickej politiky HSLS a režimu“. Napriek tomu, že sa stal poslancom až v roku 1943 (v septembri 1944 sa poslaneckého mandátu vzdal), žalobca ho „mechanicky“ obvinil, že „ako člen snemu sa pričínil o odstránenie demokratického poriadku Československej republiky a zavedenie fašistického režimu“. Ako „vyvíňujúce“ okolnosti mu súd uznal vypracovanie návrhu proti deportácii Židov, pomoc mnohým politicky a rasovo prenasledovaným a najmä jeho zásluhu na záchrane 10 občanov mesta Banská Bystrica, ktorých mali Nemci na Silvestra 1944 verejne obesiť. Taktiež konštatoval, že jeho prejavy a články boli národohospodárskeho charakteru. Peter Zaťko vo svojom svedectve uviedol, že Balko bol dobrým národohospodárskym pracovníkom, a preto privítal, že sa stal poslancom snemu.

Keďže sa po skončení vojny zdržiaval v Prahe (t. j. mimo domova, kde by ho miestne bezpečnostné orgány ako vysokého predstaviteľa predchádzajúceho režimu rýchlo zaistili), vo väzbe sa ocitol až 8. januára 1946. O mesiac bol deportovaný do väznice Krajského súdu v Bra-

Ján Balko

(Zdroj: archív Vladimíra Balka)

tislave, pričom vo väzbe strávil necelé dva roky. Retribučný súd ho nakoniec (podobne ako ďalších z tejto skupiny) odsúdil na 4 roky straty občianskych práv (podľa zmierňovacieho §6 retribučného nariadenia mu udelil vedľajší trest ako trest hlavný).⁸⁴

Balko vo svojich spomienkach opísal, ako bola vo väčšine prípadov uplatňovaná prax, ktorá obmedzovala právo obžalovaných na spravodlivý proces. Počas takmer dvojročného pobytu vo väzení bol totiž nepriamym svedkom veľkej časti retribučných konaní s osobnosťami politického i hospodárskeho života Slovenska z rokov 1938 – 1945. Bol s nimi umiestnený v osobitnom izolovanom trakte väzňov Národného súdu ako právnik im aj vo viacerých prípadoch radil. Spomína, že obžaloba im bola doručená spravidla niekoľko hodín pred vytýčeným konaním, pričom nemali časový priestor ju riadne naštudovať, zvoliť si obhajcu, prekonzultovať a pripraviť si svo-

ju obhajobu. „Ex offo“ pridelený obhajca ich väčšinou pred procesom ani nekontaktoval a počas pojednávania bol pasívny. Vypočutie väčšiny navrhnutých svedkov obhajoby súd podľa jeho spomienok spravidla zamietal. Dokonca aj procesy, ktoré skončili hrdelnými rozsudkami, mali mať veľmi formálny priebeh a často netrvali dlhšie ako pol dňa.⁸⁵

Pozoruhodným prípadom bola kauza Františka Šubíka (známeho viac pod básnickým menom Andrej Žarnov). Ako univerzitný profesor patológie sa stal aj šéfom slovenskej zdravotnej služby a ako známy slovenský básnik bol aj podpredsedom Spolku slovenských spisovateľov. Bol obžalovaný (rovnako ako ostatní členovia Štátnej rady) z kolaborantstva, pričom sa ho mal dopustiť rovnakými činmi ako jeho kolegovia, t. j. prerokovaním a vzatím na vedomie viacerých „závadných“ prejavov a materiálov. V jeho prípade však bola kľúčovým bodom obžaloby osobná angažovanosť v kauze nálezov masových hrobov v Katynskom lese. Verzia spriatelenej sovietskej veľmoci, že zločin spáchali Nemci, sa v povojnovom československom štáte považovala za nespochybniteľný fakt. Bola axiómou (či z právneho hľadiska notorieta, ktorá sa nemusela dokazovať), z ktorej sa vychádzalo pri posudzovaní skutku retribučným súdom.

Podľa obžaloby v máji 1943 Šubík „prednášal pred poslucháčstvom o tzv. katynskom hromadnom vraždení poľských dôstojníkov, snažiac sa podľa želania nemeckých nacistických propagandistov, a teda proti pravde dokazovať, že katynský masový hrob je dielom orgánov boľševickej GPU, ktorí vraj v marci a apríli r. 1940 popravy vykonali zastrelením“. Prednáška, uverejnená aj vo vtedajších denníkoch, obsahovala mnoho emocionálne ladených vý-

83 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S-1340; ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 34/48.

84 Tamže.

85 BALKO, J.: *Desať rokov v slovenskej politike*, s. 290.

rokov („Katynský prípad nám ukazuje sadizmus, perverzitu, aziatstvo vo svojej najpríšernejšej nahote. Je to beštialita, s akou sa už 25 rokov likvidujú tisíce ľudí pod terorom bolševického panstva v sovietskom Rusku.“⁸⁶), ktoré mohli obžalovanému potenciálne uškodiť, no jediným citátom v obžalobe je všeobecne formulovaná mierová výzva proti násiliu: „Svoju tendenčne zostavenú prednášku zakončil výzvou – Bojujeme a pracujeme, aby pomník, ktorý bude stáť v Katynskom lese, nebol pre celý svet iba červeným výkričníkom žaloby, ale aby bol aj strašlivým mementom, ba aby bol aj správnym ukazovateľom cesty, ktorou sa musí svet i ľudstvo uberať, aby nedošlo už viacej nikdy k tragédiám, podobným katynskej tragédii“. Zistené konanie obvineného obžaloba kvalifikovala ako naplnenie skutkovej podstaty zločinu domácej zrady podľa §2 písm. d, retribučného nariadenia v znení vyhlášky č. 58/1946 Zb. nar. SNR, keďže obvinený „ako exponovaný politický činiteľ verejne hanobil Zväz Sovietskych Socialistických republík a jeho štátne zriadenie“. Nemci totiž po objave masových hrobov zostavili na konci apríla 1943 medzinárodnú vyšetrovaciu komisiu, ktorej členmi mali byť aj pozorovateľ z Francúzska a zástupcovia 12 krajín (ovládaných Nemeckom i neutrálnych). Podľa výpovede sa Šubík sám nechcel na cestu do Katyne zúčastniť, lebo ani nebol špecialistom – súdnym lekárom. Uviedol, že pôvodne určil na účasť v komisii profesora súdneho lekárstva Hermana Krska, ktorý však nemeckému vyslanectvu nevyhovoval pre český pôvod a druhou voľbou bol dr. Ladziński-Ledényi, ktorý ale ochorel. Preto „v bezradnosti

zúčastnil som sa sám“, pričom tu mal svoju úlohu zohrať nátlak Nemcov a príkaz ministra A. Macha. V Katyni sa mal prizerať pitvám, pričom o prehliadke bola vytvorená osobitná zápisnica, ktorú spísali Dr. Butz a dr. Órsós. Obžalovaný ju mal pod nátlakom podpísať, hoci obsahu zápisnice vraj neveril. Po návrate do Bratislavy mal prednášku o Katynskom prípade, a keď naň Mach naliehal, aby prednášku zopakoval v rôznych mestách Slovenska, mal to kategoricky odoprieť. Text prednášky však nepôsobí, ako keby bol napísaný z donútenia, jeho formulácie odrážali aj emocionálne zaangažovanie autora, ktorý bol ešte pod vplyvom čerstvých dojmov z cesty do Katyne. Všetci vyšetrovatelia i svedkovia vychádzali samozrejme zo sovietskej verzie a Šubíkov podpis i neskoršiu prednášku automaticky pripisovali nemeckému nátlaku. Šubík sa dokonca ani nemusel priamo vyjadriť k otázke, čo si vlastne o Katyni skutočne myslí. Jeho interpretácia účasti v komisii a text prednášky, ktorá bola uverejnená v tlači, sa, samozrejme, čiastočne líšia – vyšetrovanec sa zámerne vyhýbal meritumu veci a zameral sa skôr na vonkajšie okolnosti. Svoj podpis však, na rozdiel od zástupcu Protektorátu Čechy a Morava Františka Hájeke, jednoznačne neodvolal. Hájek vydal už v roku 1946 na túto tému osobitnú knihu pod názvom Důkazy katynské, kde svoje predchádzajúce tvrdenia poprel a dokonca prejavil vďačnosť sovietskej vláde, že „vo svojej veľkomyselnosti nežiadala potrestať účastníkov, lebo si bola vedomá toho, že kto by bol býval zapochyboval, bol by umlčaný“. Na túto publikáciu sa napokon odvolával aj rozsudok v procese s F. Šubíkom.⁸⁷

Vyšetrovanie tiež potvrdilo množstvo „vyvíňovacích“ činov obvineného. Podľa svedectiev ochránil ako šéf zdravotnej služby veľa židovských lekárov a zubných technikov a podarilo sa mu ponechať ich v službe až do vypuknutia SNP. „Jedine jeho pričinením“ tiež mala byť zachránená židovská nemocnica v Bratislave (zariadil totiž, že ju dostali vojaci, nie Nemci). Po SNP udržal viacerých jeho účastníkov v službe a pomáhal im. Pričinil sa tiež, aby členmi Spolku spisovateľov zostali spisovatelia komunistického a socialistického zmýšľania ako L. Novomeský, Ján Poničan, či Andrej Mráz. V jeho prospech vypovedalo veľa svedkov z lekárskeho i spisovateľského prostredia. List profesorského zboru lekárskej fakulty Slovenskej univerzity napríklad potvrdzoval, že osobnými intervenciami dosiahol prepustenie kolegov zatknutých Nemcami (Ilju Paulínyho-Tótha a Jána Kňazovického) a že nechal z dekanátu odstrániť Hitlerovu plaketu.

Spisovateľ Ján Smrek ho vo výpovedi označil za otvoreného odporcu V. Tuku a celkovo ho charakterizoval ako romantika, nie realistu, ktorý síce „píše politické básne, no politike nerozumie“. Spisovateľ a povereník Ladislav Novomeský o ňom zas vypovedal: „Osobne sa poznám s A. Žarnovom mnoho rokov. (...) Mal som možnosť hovoriť s ním hneď po jeho prejave (prednáške o Katyni, pozn. O. P.). Sám uznal, že i keby bola pravda o Katyni taká, ako ju udával, ide len o zlomok výčinov, ktoré Nemci popáchali v Poľsku, o čom vedel z vlastných skúseností.“⁸⁸ Podľa svedectiev však mal Šubík Novomeskému v súkromnom rozhovore vyčítať zaslepenosť „salónnych komunistov“ (ako ich nazýval), kto-

86 Ešte rozhodnejšie proti židobolševizmu. In: *Slovák*, roč. XXV, č. 107 (11. 5. 1943), s. 1, 2; pozri tiež: Pravda o Katynskom lese. In: *Gardista*, roč. V, č. 109 (12. 5. 1943), s. 3, 4.

87 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S-1410; tiež Vyšetrovacie spisy, a. č. V-530/1; ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn ľud 34/48, pozri tiež: BORÁK, M.: Zločiny v Katyni a jeho české a slovenské súvislosti. In: ŠESTÁK, M. – VORÁČEK, E. (zost.): *Evropamezi Německem a Ruskem*, Praha 2000, s. 507, 508.

88 SNA, f. NS, šk. č. 50 (Tn ľud 5/46).

rí neustále opakovali, že Katyň spáchali Nemci: „Laco, ako ty, ktorý si to nevidel, môžeš presvedčať mňa, ktorý som to na vlastné oči videl?“⁸⁹ Na tieto názory Šubík narážal aj v inkriminovanej prednáške (hoci nikoho konkrétneho nomenoval): „Ak niekto tvrdí u nás, a istá časť slovenskej inteligencie to naskutku tvrdí, že našou spásou je jedine sovietske Rusko a že v tomto sovietskom Rusku už niet krvilačného boľševizmu, ale nacionalizmus, tak sa prišerne mylí, alebo úplne vedome, pod vplyvom zahraničného rozhlasu rozširuje nepravdu a želá si zánik slovenského národa, jeho kultúry a zánik slovenského štátu.“ Popieračov tohto sovietskeho zločinu nazval „pomýlenci, streštenci alebo zavádzачi“. „Ak niekto koketuje s boľševizmom, nech ide ta a nech tu nepožíva a nevyužíva výhod štátu, ktorý sa mu nepáči.“ Pôsobenie slovenských komunistov počas Slovenského štátu charakterizoval nasledovne: „Lahko je niekomu robiť salónneho boľševika a sedieť pritom v teplom štátnom úrade alebo privátnom, sedieť v banke, sedieť v arizovanom obchode, sedieť na veľkostatku, sedieť za profesorskou katedrou, zobrať 10 000 Ks za operáciu chudobnej robotníčky, sedieť za stolom riaditeľa nemocnice kdesi na vidieku, byť členom správnej rady, brať tantiémy, tučniť z čierneho obchodu a využívať dobromyseľných ľudákov k intervenciám na čelných miestach, ba ešte aj k intervenciám v parlamente, ak by sa mu trochu skrivil vlas na hlave!“⁹⁰

Šubík ako jediný z obžalovaných v dvoch hlavných procesoch s členmi Štátnej rady opustil pred koncom

vojny Slovensko a po strastiplnej ceste sa v marci 1945 aj s rodinou pripojil k „vládnej“ emigrácii v Kremšmünsteri, kde sa mu 7. apríla narodil aj syn Ján. Príčinou bolo, že po ňom pátralo NKVD ako po nepríjemnom svedkovi katynskej kauzy a jeho meno sa malo nachádzať na ich deportačnom zozname. Odôvodnenosť jeho konania dokazovalo aj množstvo prípadov ľudí zo Slovenska, deportovaných často aj bez akejkoľvek, čo i len formálnej príčiny. Neskôr bol repatriovaný späť do vlasti a 30 mesiacov strávil vo väzbe. Oprávnenosť jeho obáv z NKVD mu potvrdil aj povereník L. Novomeský, ktorý mu odkázal, že zaisťovacia cela mu poskytuje isté bezpečie pred svojvoľným sovietskym únosom: „Buď spokojný tam, kde si, lebo vonku by ťa mohli Rusi odvieť.“⁹¹ Zaujímavá epizóda, dokresľujúca obraz jeho osobnosti, sa odohrala, keď z okna cely, ktorá sa nachádzala vo väzenskej nemocnici (kde vypomáhal počas väzby ako asistent väzenského lekára), priamo sledoval popravu J. Tisa. Podľa svedkov bezprostredne po jej vykonaní kričal: „Vrahovia!“ a lomcoval mrežami. Vzápätí bol spútaný a vrhnutý do korekčnej cely.⁹²

Vzhľadom na katynskú kauzu mu nakoniec súd ako jedinému zo skupiny uložil hlavný trest, hoci len vo forme verejného pokarhania. V rozsudku konštatoval, že sa na príkaz ministra A. Macha zúčastnil... „komisionálnej ohliadky masových hrobov asi 900 poľských dôstojníkov povraždených Nemcami v známom Katynskom lese, neďaleko Smolenska (ZSSR), kde po prevezení exhumácie a pitiev niekoľkých

mŕtvol došlo pod odborným vedením prof. Dr. Butza, prednostu súdneho lekárstva z Vratislavy a pod stálym dozorom dôverníka Gestapa k spísaniu a podpísaniu zápisnice obsahujúcej nepravdivé tvrdenie, že hromadné usmrčovanie poľských dôstojníkov bolo vykonané v čase, keď Katynský les bol pod štátnou zvrchovanosťou ZSSR. Na to po návrate do vlasti na naliehanie Dr. Contiho, ríšskeho vedúceho zdravotnej služby v Berlíne, nemeckého vyslanectva v Bratislave a vedúcich osobností režimu domácich zradcov v máji 1943 v Bratislave v dome telocvičnej jednoty „Sokol“ (vtedy obsadenom HG) prednášal verejne o svojich skúsenostiach a dojmach v Katynskom lese, kde opakoval vyššie uvedené nepravdivé tvrdenie osočujúce bezpečnostné orgány spriateleneho Zväzu sovietskych socialistických republík.“

Neskôr bol Šubík opäť podrobený výsluchom, tentoraz v súvislosti s procesom s buržoáznymi nacionalistami. Bezprostredným podnetom na druhý útek zo Slovenska sa stala správa, že mu hrozí ďalšie zatknutie. 30. apríla 1952 sa za dramatických okolností na nafukovacom člne preplavil s rodinou cez rieku Moravu a dostal sa do americkej okupačnej zóny v Rakúsku. Nakoniec zakotvil v USA, kde sa venoval svojej profesii patológa.⁹³

Aj verejné pokarhanie však Šubík považoval za osobnú potupu a očiernenie svojho mena. Po jeho smrti a páde komunistického režimu sa nakoniec jeho rodine podarilo dosiahnuť rehabilitáciu v podobe obnovy konania a vynesenia oslobo-

89 VNUK, F.: Účasť MUDr. Františka Šubíka v Medzinárodnej lekárskej komisii v Katynskom lese. In: RYDLO, J. (zost.): *Andrej Žarnov. Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka*. Bratislava 2008, s. 92.

90 Ešte rozhodnejšie proti židobolševizmu. In: *Slovák*, roč. XXV, č. 107 (11. 5. 1943), s. 1, 2.

91 STAŠKO, J.: Životné osudy Andreja Žarnova v emigrácii. In: RYDLO, J.: *Andrej Žarnov*, s. 127.

92 Epizódu zaznamenali vo svojich pamätiach vtedajší väzni – Pavol Čarnogurský i Ján Balko. Pozri: ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*, s. 253; BALKO, J.: *Desať rokov v slovenskej politike*, s. 323.

93 STAŠKO, J.: Životné osudy Andreja Žarnova, s. 129.

dzujúceho rozsudku, čo je v prípade retribučného súdnictva ojedinelé⁹⁴. Najpádnejším dôvodom bolo definitívne vyvrátenie sovietskej lži o Katyni, súd konštatoval, že katynská kauza bola hlavným dôvodom jeho vtedajšieho odsúdenia. Konanie bolo preto obnovené a 17. mája 1999 Okresný súd Bratislava I. oslobodil F. Šubíka spod obžaloby. Rozsudok odôvodnil tým, že z dôkazov bolo nesporne dokázané, že obžalovaný svojím konaním, t. j. podpísaním zápisnice a verejnými prednáškami nenaplnil zákonné znaky skutkovej podstaty žalovaného trestného činu, nakoľko uvádzal iba pravdivé údaje.⁹⁵

Povoynové procesy s členmi Štátnej rady zapadali do celkového kontextu retribučného súdnictva na Slovensku, resp. jeho časti, odohrávajúcej sa na centrálnej – celoslovenskej úrovni. Väčšina z obžalovaných strávila jeden až dva roky vo väzbe, čo väčšinou značne prevyšovalo udelený trest, ak bol vôbec udelený. Pri celkovom pohľade na priebeh retribučných procesov z členmi Štátnej rady je zrejmé, že vo väčšine prípadov išlo o zhodnotenie politickej zodpovednosti, ktorá bola nedostatočne rozlíšená od iných druhov zodpovednosti, predovšetkým trestnoprávnej. Drakonickosť trestov predpísaných retribučným na-

riadením však bola vo väčšine prípadov eliminovaná použitím „zmierňovacích ustanovení“, keďže takmer každému z obžalovaných sa podarilo zhromaždiť množstvo podporných svedectiev. Súď navyše väčšinou bral do úvahy aj váhu reálnych kompetencií Štátnej rady, a tak udelené tresty boli v týchto prípadoch viac-menej symbolické.

Komplexné zhodnotenie fenoménu retribučného súdnictva na Slovensku si ešte bude vyžadovať dlhodobý systematický výskum. Osobitne toto konštatovanie platí pre pôsobenie retribucie na úrovni okresných a miestnych ľudových súdov.

O. Podolec • Retribution Trials with National Council Members

After WW2 trials with members of the former National Council were part of the retribution judicial practice in Slovakia related to criminal prosecution of all representatives of the Slovak Republic in the period from 1939 till 1945. Although it was one of the highest constitutional bodies, its powers did not make it possible to have actual impact on the political development in the country. The majority of accused persons spent one to two years in prison, what significantly exceeded sentences imposed by courts. Ján Vojtaššák, the Bishop of Spiš diocese, who was highly respected by the major part of the population, was politically “the most sensitive” persons among those accused. The case of Andrej Žarnov, a poet (his own name was František Šubík) was also noticeable. As an important Slovak pathologist he participated in the work of an international investigation committee established by Germany after mass graves in Katyn were discovered. The after-war Czechoslovak state and its courts considered the untrue Soviet version of the events to be an unquestionable fact and all contradictory statements were sanctioned as seditious libel against an allied country and its political regime. Slovak retribution judicial practice had several phases during which also the jurisdiction of courts changed. Criminal proceedings against members of the former National Council were terminated in its last phase, i.e. only after the arrival of the Communist regime in Czechoslovakia.

Mgr. Ondrej Podolec, PhD. (1975)

Absolvent Filozofickej fakulty UK (odbor história – slovenský jazyk a literatúra) a Právnickej fakulty UK. Doktorandské štúdium absolvoval v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde do roku 2007 aj pracoval. V súčasnosti pôsobí v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa a prednáša právne dejiny na Právnickej fakulte UK. Je autorom monografie *Medzi kontinuitou a diskontinuitou (Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945)*, spoluautorom publikácií 14. marec 1939 (Vznik slovenského štátu) 1. a 2. i viacerých edícií dokumentov. Publikoval niekoľko desiatok vedeckých štúdií na Slovensku i v zahraničí.

94 Dôležitou skutočnosťou bol tiež fakt, že zrušený rozsudok už spadal do obdobia „pofebruárovej“ retribucie, t. j. do obdobia po nastolení komunistického režimu.

95 KÁNIKOVÁ, M.: Súdna rehabilitácia Andreja Žarnova. In: RYDLO, J. (zost.): *Andrej Žarnov*, s. 147 – 151.

PROCES PROTI IVANOVÍ POLANSKÉMU (1987 – 1988)

PETER JAŠEK

Politické procesy proti skutočným či domnelým odporcom boli neoddeliteľnou súčasťou vládnej praxe komunistického režimu po celé obdobie jeho trvania v Československu v rokoch 1948 – 1989. Najmä obdobie stalinizmu na prelome 40. a 50. rokov sa stalo smutne známe vykonštruovanými monsterprocesmi, ktoré mali za cieľ zlomiť odpor obyvateľstva proti nastupujúcej stalinistickej totalite. Režim však prax politických procesov neopustil po celú svoju existenciu vrátane jeho posledného, prestavbového obdobia. Dôkazom toho je jeden z najväčších politických procesov na Slovensku v 80. rokoch, vedený proti vydavateľovi samizdatovej literatúry Ivanovi Polanskému z Novej Dubnice.

Druhá polovica 80. rokov bola v komunistickom Československu v znamení novej politickej línie. Inšpirovaná Gorbačovovou perestrojkou, vžil sa pre ňu ako československý ekvivalent termín politika prestavby. V jej rámci sa mala uskutočniť demokratizácia režimu, najviditeľnejšia v hospodárskej sfére, kde komunistické štáty viditeľne zaostávali za Západom. Zmeny však prenikali k obyvateľom iba pomaly, režim totiž novú politiku uplatňoval „so zohľadnením vlastných špecifik“. Jej dôsledná realizácia by totiž ohrozovala pozície normalizačnej nomenklatury, takmer dve desaťročia vládnucej v okupovanej krajine. Väčšina politikov a straníckych funkcionárov však bola v očiach obyvateľstva skompro-

mitovaná nielen kolaboráciou s okupantmi, ale aj strnulým pridržaním sa ideologického kánonu normalizácie, smutne známeho *Poučenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ* z roku 1970. „Reálny socializmus“ tak spoločnosť postupne v 70. a 80. rokoch doviedol do hlbokkej krízy, ktorá sa postupom času dotkla všetkých oblastí života. Od systematického porušovania ľudských a občianskych práv a náboženských slobôd cez represie štátnej moci a svojvôľu straníckych funkcionárov, znečistenie životného prostredia nevykonným priemyslom, zaostávajúcu ekonomiku až po štátom riadené snahy o ateizáciu spoločnosti. To všetko boli latentné zdroje napätia, ktoré chcela prestavba odstrániť alebo aspoň zjemniť.

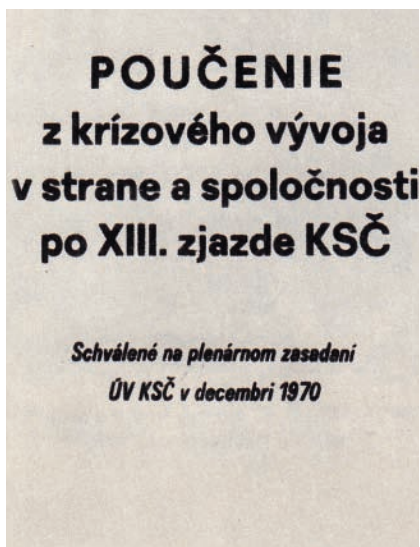
Prestavba a jej verbálne zmierlivý slovník však ani zďaleka neznamenali, že by vládnuca štátostrana upustila od represíí proti svojim odporcom. Tých rozhodne nebolo málo, veď v priebehu 70. rokov sa vyprofilovalo v slovenskom disente viacero významných prúdov, ktoré svoju činnosť akcelerovali v dôsledku prestavbových zmien koncom 80. rokov.¹ Režim stále využíval proti odporcom celý svoj represívny aparát, čoho dôkazom bol veľký proces proti vydavateľovi samizdatovej literatúry a aktivistovi tajnej cirkvi Ivanovi Polanskému, prebiehajúci v rokoch 1987 – 1988. Tento proces už čiastočne reflektovala aj historiografia. Téma sa venoval najmä český historik Petr Blažek, dokonca vo dvoch svojich štúdiách.² Polanského

- 1 Pozri k tomu napr. MARUŠIAK, J.: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: PEŠEK, J. – SZOMOLÁNYI, S. (zost.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava 2000; KMEŤ, N.: Nezávislé aktivity na Slovensku v rokoch 1987 – 1989. In: BLAŽEK, P. – PAŽOUT, J. (zost.): *Dominový efekt. Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Praha 2013, s. 130 – 152; KMEŤ, N.: Slovenská opozícia za normalizácie. In: MELANOVÁ, M. – PEKNIK, M. (zost.): *Česká a slovenská společnost v období normalizace. Slovenská a česká společnost v čase normalizácie*. Bratislava 2003, s. 185 – 207; JAŠEK, P.: Štátna bezpečnosť a maďarská menšina na Slovensku v období normalizácie. In: HRUBOŇ, A. – JANKECH, J. – RISTVEYOVÁ, K. (zost.): *Slovensko v rokoch ne-slobody III. Menšiny*. Banská Bystrica 2014, s. 286 – 300; KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, B.: The Opposition Movement in Slovakia in the Period of Normalization [Opozičné hnutie na Slovensku v období normalizácie] In: *Remembrance and Solidarity. Studies in 20th Century European History [Pamäť a Solidarita. Štúdie o európskych dejinách 20. storočia]*, No. 3, 2014, pp. 41 – 62; LALUHA, I. – UHER, J. (zost.): *Cesty k novembri 1989. Aktivita Alexandra Dubčeka*. Bratislava 2000; KOPASZ, L.: Maďarská inteligencia na Slovensku na sklonku normalizácie. In: *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 3, s. 3 – 21.
- 2 BLAŽEK, P.: Výbor na obranu Ivana Polanského. Limity spolupráce českého a slovenského opozičního hnutí. In: KMEŤ, N. – MARUŠIAK, J. (zost.): *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov 2003, s. 206 – 221; BLAŽEK, P.: Kauza Ivana Polanského: sjednocení vydavatelů samizda-

proces však neunikol ani pozornosti slovenských bádateľov, hoci uceleaná štúdia o ňom zatiaľ nebola publikovaná. Pozornosť mu venoval historik Peter Balun v zborníku 1988. *Rok pred zmenou*,³ a jeho príbeh je zachytený v publikácii Ústavu pamäti národa *Sila svedectva*.⁴ Ani jeden z autorov sa však nezameral na podrobné zmapovanie príčin, priebehu a dôsledkov tohto procesu na základe archívnych materiálov vtedajšej Štátnej bezpečnosti. Ide o dôležitý prameň, ktorý nám umožňuje podrobnú rekonštrukciu priebehu procesu, ktorý sa svojím rozsahom, vyneseným trestom a závažnosťou predmetu zaradil medzi najvýznamnejšie politické procesy na Slovensku v období normalizácie.

I. IVAN POLANSKÝ AKO AKTIVISTA TAJNEJ CIRKVI A VYDAVATEĽ SAMIZDATOVEJ LITERATÚRY

Katolícka cirkev mala na Slovensku tradične silné postavenie, preto ju komunistický režim vyhlásil za svojho najväčšieho nepriateľa a sústavne ju prenasledoval najrôznejšími represiami. Aj vo svojej normalizačnej fáze vyhlásil náboženstvo za prežitok, ktorý socialistický štát pomáha prekonávať ateistickou a marxisticko-leninskou výchovou. Hlavnou snahou politiky komunistického režimu voči cirkvám v období normalizácie bolo „postupné eliminovanie ich vplyvu na veriacich a dosiahnutie

Poučenie bolo ideologickým kánonom normalizácie (Zdroj: archív P. Jaška)

toho, aby cirkvi a náboženské spoločnosti neboli prekážkou pre ďalší rozvoj socialistickej spoločnosti“.⁵ Štátom riadená snaha o ateizáciu spoločnosti vyvolala protireakciu veriacich. V priebehu 70. a najmä 80. rokov sa dobudovali štruktúry tajnej cirkvi, ktorá sa stala kvantitatívne aj kvalitatívne najsilnejšou skupinou slovenského disentu v období normalizácie. V 80. rokoch ju tvorila rozsiahla sieť aktivistov zahŕňajúcich všetky regióny Slovenska. Hoci sa lídri tajnej cirkvi vyhýbali politizácii svojich aktivít, obávajúci sa obvinení z klerikalizmu, režim tie-

to aktivity vyhodnocoval ako „protištátné“ a vo svojej podstate politickej. Režim navyše desilo, že kým oficiálnu cirkevnú hierarchiu mal viacmenej pod kontrolou, na aktivity tajnej cirkvi nemal nijaký vplyv napriek faktu, že ŠtB ich dokázala relatívne podrobne monitorovať.⁶

Napriek mnohým priamym perzekúciám a „preventívno-rozkladným“ opatreniam sa ŠtB nedarilo činnosť tajnej cirkvi obmedziť alebo zastrašiť jej aktivistov. Režim v snahe potrestať jej predstaviteľov najčastejšie charakterizoval ich činnosť ako „marenie štátneho dozoru nad cirkvami“. Takto charakterizoval režim vo svojom vlastnom jazyku všetky náboženské aktivity, ktoré nepovolil, ako boli napr. modlitbové stretnutia, kontemplácie či čítanie náboženskej literatúry.⁷ Aktivity tajnej cirkvi však popri týchto stretnutiach menších skupín ľudí boli neobyčajne rozsiahle aj na verejnosti: od organizovania pútí cez činnosť malých spoločenstiev či zakázaných rádov až po vydávanie a distribúovanie samizdatov a rôzne petičné a podpisové akcie.⁸ Napokon⁹ vyvrcholili v marci 1988 Sviečkovou manifestáciou, čo už bolo vďaka zaradeniu požiadavky občianskych práv do manifestácie a represívnej reakcii komunistického režimu aj politická akcia. Silu tajnej cirkvi však najlepšie dokumentovali masové púte druhej polovice 80. rokov, ktoré navštevovali desaťtisíce veriacich na

tu v Československu. In: *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století*. Praha 2002, s. 129 – 142.

3 BALUN, P.: Štátnobezpečnostná situácia na Slovensku v roku 1988 (línia vnútorného nepriateľa). In: BALUN, P. (zost.): 1988. *Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty*. Bratislava 2009, s. 14 – 18.

4 FIAMOVÁ, M. – SPEVÁKOVÁ, J. (zost.): *Sila svedectva. The Power of Witnessing*. Bratislava 2012, s. 218 – 223.

5 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava 1999, s. 60.

6 BALUN, P.: Štátnobezpečnostná situácia na Slovensku v roku 1988, s. 14 – 15.

7 K perzekúciám proti veriacim v tomto období pozri LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. – MIKLOŠKO, F. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948:1989. 1. diel*. Prešov 2003, s. 67 – 335; ČARNOGURSKÝ, J.: *Väznili ich za vieru*. Bratislava 1990.

8 Pozri napr. ŠIMULČÍK, Ján: 291 284 odvážnych. Podpisová akcia za náboženskú slobodu v Československu v roku 1988. *Pamäť národa*, 2014, č. 3, s. 22 – 32; LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty 1945 – 1989*. Bratislava 1998; ŠIMULČÍK, J.: *Zápas o nádej. Z kroniky tajných kňazov 1969 – 1989*. Bratislava 1998.

9 KATREBOVA-BLEHOVA, B.: The Opposition Movement in Slovakia [Opozičné hnutie na Slovensku], p. 53.

Zábery z domovej prehliadky (Zdroj: Archív ÚPN)

Pásy so záznamami vysielania zahraničných rozhlasových staníc (Zdroj: Archív ÚPN)

pútnických miestach v Šaštíne, Levoči, Starých Horách, Lutine, či v roku 1985 na moravskom Velehrade. Odhaduje sa, že v roku 1988 navštívilo celkovo púte na Slovensku približne 600 000 veriacich, prevažne mladých ľudí. Pre porovnanie, v tom čase mala komunistická strana na Slovensku asi 450 000 členov.¹⁰

Tajná cirkev mala svoju štruktúru, hoci jej organizácia bola značne voľná a skladala sa z malých buniek ako relatívne autonómnych spoločenstiev. Na čele stál ako tajne vysvätený biskup Ján Chryzostom Korec, s ním úzko spolupracovali ako

lídri spoločenstva „generáli“ tajnej cirkvi Silvester Krčméry a Vladimír Jukl a s nimi zasa sieť regionálnych aktivistov, ktorí vzájomné aktivity koordinovali na pravidelných stretnutiach. Dôležité postavenie mali aj tajné rehoľné spoločenstvá. Kľúčovou skupinou v rámci tajnej cirkvi bolo Spoločenstvo Fatima, ktoré vzniklo v roku 1974. Jeho členmi boli Krčméry, Jukl, Rudolf Fišby a Eugen Valovič, neskôr sa k nim pridali ďalší aktivisti, ako napr. Jozef Gunčaga, František Novajovský, Ladislav Stromček či Peter Murdza. Jedným z hlavných cieľov spoločen-

stva bolo zakladanie, vedenie, propagovanie a koordinovanie malých katolíckych spoločenstiev.¹¹ Takéto spoločenstvá ako krúžky vznikali najprv v mestách, kde bola širšia základňa, a z miest sa potom šíрили na dediny.¹² Náplň krúžkov tvorili modlitby, kontemplácia, spev a diskusie o náboženských témach. Pevnou súčasťou štruktúr tajnej cirkvi boli tajne vysvätení kňazi a príslušníci zakázaných reholí, ktorí pôsobili v ilegality. Osobitnú úlohu mali tajní spravodajcovia, ktorí zabezpečovali spojenie s Antonom Hlinkom, hlásateľom zahraničných rozhlaso-

10 ŠIMULČÍK, J.: *Zápas o nádej. Z kroniky tajných kňazov 1969 – 1989*, s. 13 – 18.

11 ČARNOGURSKÝ, J.: *Väznili ich za vieru*, s. 13 – 14.

12 LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia*, s. 15.

vých staníc Rádio Slobodná Európa a Hlas Ameriky. Tajní spravodajcovia sa zameriavali najmä na mapovanie prípadov prenasledovania veriacich. Rovnako osobitné postavenie mali aj vydavatelia a distribútori samizdatov, ktoré pre veriacich predstavovali alternatívu ku komunistickým médiám šíriacim súvisle komunistickú a ateistickú propagandu. Ďalším dôležitým zdrojom náboženskej literatúry bola produkcia Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v Ríme, ako aj od slovenských jezuitov v Kanade,¹³ ktorí mali vydavateľstvo Dobrá kniha. Kľúčovú zásluhu na vydávaní literatúry mal salezián Anton Hlinka.¹⁴

Samizdaty boli z pohľadu režimu mimoriadne citlivým miestom, pretože prelamovali komunistickú cenzúru a šíрили informácie, ktoré by režim rád zamlčal. Svoj osobitný význam mali práve pre veriacich. Hoci prvé samizdaty na Slovensku začali vznikať už v 50. rokoch, v období normalizácie dosiahla ich tvorba svoj vrchol. Prvé závažné kresťanské samizdatové periodikum s názvom *Orientácia* vzniklo na Spiši v 70. rokoch. Jednotlivé články kresťanských samizdatov boli zamerané na náboženskú tematiku. Išlo o katechetické a liturgické texty, záznamy kázni, prednášky a diskusie z rôznych duchovných cvičení. Najvýznamnejšími samizdatovými časopismi boli *Náboženstvo a súčasnosť* (1982 – 1989; František Mikloško, Ján Čarnogurský, Martin Lauko, Rudolf Fiby, Vladimír Jukl), *Serafínsky svet* (1982 – 1989; Pe-

Ivan Polanský na fotografii z vyšetrovacieho spisu (Zdroj: Archív ÚPN)

ter Rúčka, Ivan Polanský), *Orientácia* (1973 – 1985; Ján Maga, Peter Fidermak a Jozef Jarab), *Zrno* (1989; Ladislav Stromček), *Historický zápisník* (1987 – 1988; Ivan Polanský) a *Bratislavské listy* (1988 – 1989; Ján Čarnogurský).¹⁵

Technicky bola ich výroba náročná. V 70. rokoch sa vyrábali prostredníctvom písacích strojov a jednoduchých tlačiarenských valčekov, neskôr sa používala aj rozmnožovacia technika v podnikoch a cyklostyly, ktoré boli schovávané v panelákoch a na rôznych chatkách po celom Slovensku.¹⁶ Veľkou posilou vydávania kresťanských samizdatov sa stal ofsetový stroj, prinesený taj-

ne po častiach z Holandska v priebehu 80. rokov, čo bolo možné vďaka sprostredkovaniu Antona Hlinku.¹⁷ Stroj bol zmontovaný holandskými protestantmi z organizácie Open Doors v bratislavskej Trnávke, kde bola následne zriadená tlačiareň. Z bezpečnostných dôvodov bola inštalovaná na dvoch „poschodiach“ pod sebou, z ktorých jedno bolo kryté fingovanou podlahou a druhé dokonca priekopou, ktorú bolo možné v nevyhnutnom prípade napustiť vodou.¹⁸ Vďaka nej mohli aktivisti tajnej cirkvi produkovať a rozširovať samizdatovú literatúru v niekoľkotisícovom náklade. Vydávanie kresťanských samizdatov na Slovensku po rokoch zhrnul jeden z popredných vydavateľov Jozef Oprala slovami: „Rozprávka, ktorú si nikto nevymyslel, stala sa svedkom sily a odvahy kresťanských duší. Držala nás duchovne vtedy, keď ducha zotročoval nátlak ateizmu, keď sa osobnosť človeka lámala na kolese morálnej deformácie. Každý list sprevádzali modlitby a bol ohmataný pracovnými rukami, lebo všetko sa robilo ručne. Vydanie 1 500-stranového Biblického slovníka v 1 000-kusovom náklade nepotrebuje komentár. Slovenský katolícky samizdat je obdivuhodným kultúrnym, náboženským a hlboko humánnym javom toho, čo je ukryté v slovenskej duši na obdiv celého sveta.“¹⁹

Kľúčová a najriskantnejšia stránka „samizdatovania“ bola distribúcia. V období socializmu totiž podľa platnej legislatívy nebolo trestné vlastniť samizdatové časopisy, bolo

13 Anton Hlinka (1926 – 2011), saleziánsky kňaz, rozhlasový redaktor, ktorý na vlnách rozhlasových staníc *Slobodná Európa* a *Hlas Ameriky* informoval z Mníchova o prenasledovaní cirkví na Slovensku. Zároveň sa angažoval pri vydávaní náboženskej literatúry v zahraničí, ako aj jej distribúcii na Slovensko. Vďaka svojej sieti informátorov mohol o priebehu manifestácie podrobne informovať slovenskú i svetovú verejnosť.

14 Údaje ponajviac z publikácie LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty 1945 – 1989*.

15 LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia*, s. 17.

16 VALO, P.: Knižný kontraband otca Antona Hlinku. In: *Slovenské národné noviny*, č. 38 – 39, 2015, s. 2.

17 LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia*, s. 18.

18 Tamže, s. 17.

19 JAŠEK, P. – PODOLEC, O.: Komunistický svet bol svetom pretvárký a dvojítych hodnôt. Rozhovor s tribúnom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. In: *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 3, s. 116.

však zakázané tieto distribuovať.²⁰ Práve v prostredí tajnej cirkvi sa distribuovalo najviac samizdatov. Medzi hlavných vydavateľov a tlačiarov náboženskej samizdatovej literatúry patrili Ivan Polanský z Novej Dubnice, Peter Haľapka, Anton Semeš a Jozef Roman z Bratislavy, František Petráš zo Šenkvič, Vendelín Zálesňák zo Zohora či skupina na Spiši okolo Jána Magu či Františka Dugoša.²¹ Z nich to bol práve Ivan Polanský, ktorý sa dostal do pozornosti režimu a stal sa obeťou vykonštruovaného politického procesu koncom 80. rokov.

Ivan Polanský sa narodil 22. marca 1936 v Žiline. Jeho otec bol v medzivojnovom období aj počas prvej Slovenskej republiky členom komunistickej strany a podieľal sa na komunistickom odboji.²² Začiatkom 50. rokov študoval na chemickej priemyselnej škole a po vyštudovaní pracoval ako hygienik, najskôr v Žiline a od roku 1960 v Dubnici nad Váhom, keďže sa v tom istom roku presťahoval za svojou manželkou do Novej Dubnice. Podľa Polanského spomienok založil už v 50. rokoch, počas svojho štúdiu, skupinu s názvom Slováci a vydávali samizdatový časopis o slovenských dejinách. Neskôr odišiel ako pracovník bezpečnosti práce a hygieny do veľkého podniku ZŤS v Dubnici. Už v tom čase sa ani pred svojimi nadriadenými

netajil, že je veriaci a chodí do kostola.²³ V práci aj vo svojom okolí nadväzoval kontakty s podobne zmýšľajúcimi ľuďmi, pričom vytvárali krúžky a malé spoločenstvá ľudí, ktorí sa spolu modlili a čítali zo svätého písma. Prostredníctvom tejto siete sa Polanský spoznal s Vladimírom Juklom,²⁴ tajne vysväteným kňazom a jedným z lídrov tajnej cirkvi, ktorá sa koncom 60. a začiatkom 70. rokov iba formovala, aby v druhej polovici 70. a v priebehu 80. rokov vytvorila najsilnejší a najlepšie organizovaný prúd slovenského disentu. Stretnutia jednotlivých skupiniek boli starostlivo ukrývané, jedným z ich miest bola aj chata Ivana Polanského vo Valašskej Belej či priamo jeho byt v Novej Dubnici.²⁵ Ivan Polanský chodil aj na niektoré celorepublikové stretnutia, kde čerpal materiály a dôležité informácie o nadchádzajúcich aktivitách. Už v 70. rokoch navštevoval masové púte na Slovensku, kde sa aktivisti tajnej cirkvi stretávali. Rovnako začal nahrávať vysielanie *Vatikánskeho rozhlasu*, ktorý pravidelne počúval.²⁶

V priebehu 70. rokov Ivan Polanský začal s vydávaním samizdatovej literatúry. Jeho prvé samizdaty vznikali tak, že prepisoval vysielanie zahraničných rozhlasových staníc *Vatikánsky rozhlas*, *Rádio Slobodná Európa* a *Hlas Ameriky*. Postupne začal okrem prepisov vysielania vydá-

vať ďalšie samizdaty, a v čoraz väčšom náklade. Väčšinu jeho samizdatovej produkcie predstavovali periodiká s náboženským zameraním. Konkrétne vydával a tlačil v období normalizácie periodiká *Zborník vysielaní Vatikánskeho rozhlasu* (1970 – 1975), *Náboženstvo a súčasnosť* (1982 – 1989, spolu 36 čísel), *Serafínsky svet* (1982 – 1989, spolu 22 čísel), *Pokoj a dobro* (1983 – 1985, spolu 5 čísel), *Historický zápisník* (1986 – 1987, spolu 2 čísla) a *Výber* (1984 – 1987, spolu 26 čísel).²⁷ Čo si iste zasluží pozornosť a vzhľadom na vtedajšiu dobu aj mimoriadne uznanie je skutočnosť, že jednotlivé samizdaty vydával v náklade asi 500 kusov. V priebehu 80. rokov sa Polanský zaradil medzi najväčších vydavateľov samizdatu na Slovensku, čo neuniklo ani Štátnej bezpečnosti.

II. ZATKNU Tie A OB VINENIE

Aktivizácia slovenského disentu, ale aj všeobecná zahraničnopolitická a vnútropolitická situácia v druhej polovici 80. rokov pôsobila aj na Štátnu bezpečnosť ako jeden z najsľahlivejších orgánov slúžiacich záujmom štátostrany KSČ. Jej hlavnou úlohou zostávalo aj v druhej polovici 80. rokov chrániť komunistický režim, čo realizovala intenzívnou kontrolou celej spoločnosti.²⁸ Zahraničné a vnútropolitické faktory spôsobili, že v posledných rokoch exis-

20 Presný zoznam ľudí zapojených do výroby a distribúcie samizdatov pozri LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia*, s. 19 – 23.

21 Archív Oral history ÚPN (ďalej AOH ÚPN), Prepis rozhovoru s Ivanom Polanským, s. 2.

22 FIAMOVÁ, M. – SPEVÁKOVÁ, J. (zost.): *Sila svedectva. The Power of Witnessing*, s. 219.

23 Vladimír Jukl (1925 – 2012), matematik, účastník SNP, politický väzeň, vedúca osobnosť tajnej cirkvi na Slovensku. V období 50. rokov bol odsúdený na 25 rokov odňatia slobody, po prepustení z väzenia sa aktívne zapojil do katolíckeho disentu a bol tajne vysvätený za kňaza. V období normalizácie sa stal jednou z najvýznamnejších postáv tajnej cirkvi a bol považovaný za jej „generála“. V roku 1974 so Silvestrom Krčméřym založili spoločenstvo Fatima. Podieľal sa na organizovaní masových pútí, vydávaní samizdatov či Sviečkovej manifestácie 25. 3. 1988.

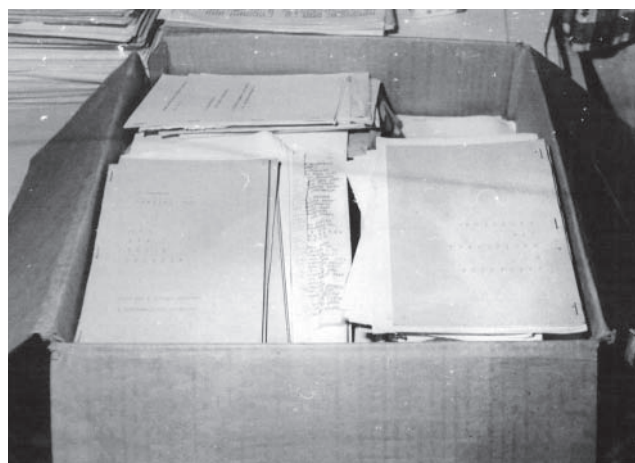
24 FIAMOVÁ, M. – SPEVÁKOVÁ, J. (zost.): *Sila svedectva. The Power of Witnessing*, s. 219.

25 AOH ÚPN, Prepis rozhovoru s Ivanom Polanským, s. 11 – 12.

26 BLAŽEK, P.: Kauza Ivana Polanského: sjednocení vydavatelů samizdatu v Československu. In: *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století*. Praha 2002, s. 131.

27 PEŠEK, J.: Pohľad štátnej moci na dissent na Slovensku v „ére prestavby“. In: PEŠEK, J. – SZOMOLÁNYI, S. (eds.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava 2000, s. 45.

28 SIVOŠ, J.: Reforma štátnej bezpečnosti v predvečer pádu komunistického režimu. In: BALUN, P. (ed.): *1988. Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty*. Bratislava 2009, s. 70.

Materiály na tlač samizdatov (Zdroj: Archív ÚPN)

Zábery z domovej prehliadky (Zdroj: Archív ÚPN)

tencie komunistického režimu prešla ŠtB zložitou transformáciou, ktorá vyvrcholila reorganizáciou v lete 1988. Od druhej polovice 80. rokov vedenie FMV pripisovalo ŠtB nízku výkonnosť a slabé pracovné výsledky. Jej hlavnými problémami boli zlá koordinácia útvarov pri operatívnej práci, veľká šírka práce kontrarozviedneho rozpracovania, nedostatky v operatívnom rozpracovaní a v analytickej práci.²⁹

Napriek reorganizácii nemožno tvrdiť, že by aktivity ŠtB voči odporcom režimu poľavili. Naopak, počet

pracovníkov kontrarozviednych útvarov sa síce znížil, ale odbory zamerané na boj proti vnútornému nepriateľovi boli personálne posilnené.³⁰ Cieľom reorganizácie bolo predovšetkým zefektívniť prácu ŠtB, zlepšiť operatívnu a analytickú činnosť a urýchliť informačný tok štátno-bezpečnostných informácií smerom k straníckym politickým špičkám. Hlavnou úlohou ŠtB na úseku boja proti vnútornému nepriateľovi bolo „*prehľbovať poznávací proces v prostredí pravicových a anti-socialistických síl; včas zisťovať signá-*

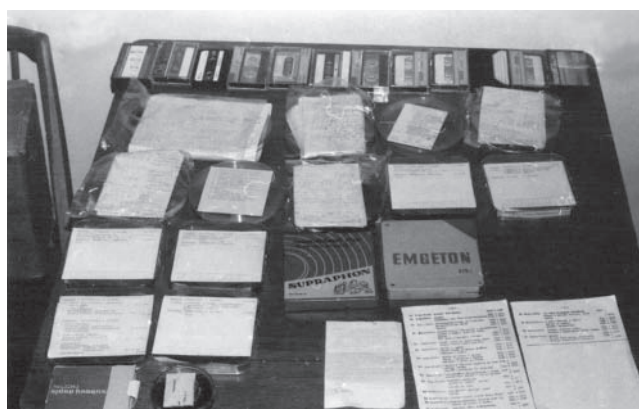
ly o pokusoch vnútornej opozície zneužívať proces prestavby a demokratizácie našej spoločnosti. Aktívnymi opatreniami a účinnými formami preventívno-výchovnej a profylaktickej práce eliminovať tieto snahy. Zabrániť otvoreným nepriateľským vystúpeniam vnútornej opozície (...)“³¹ ŠtB intenzívne sledovala všetko, čo sa v republike dialo a v prípadoch otvorených vystúpení proti režimu neváhala pristúpiť k represiam.

Kvôli svojim rozsiahlym protirežimným aktivitám sa dostal Ivan Polanský do pozornosti ŠtB oveľa skôr,

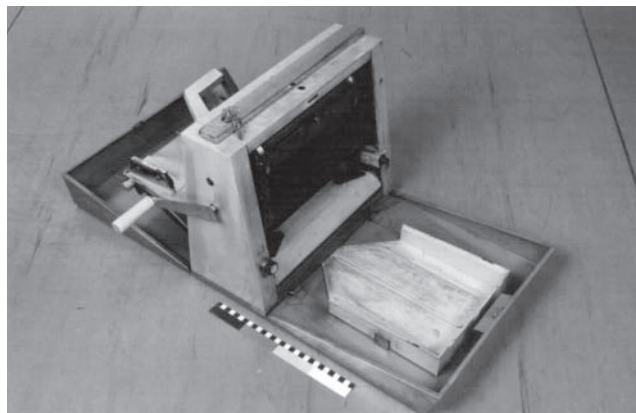
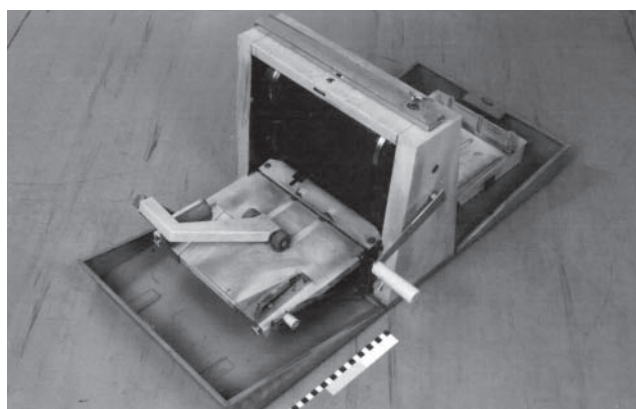
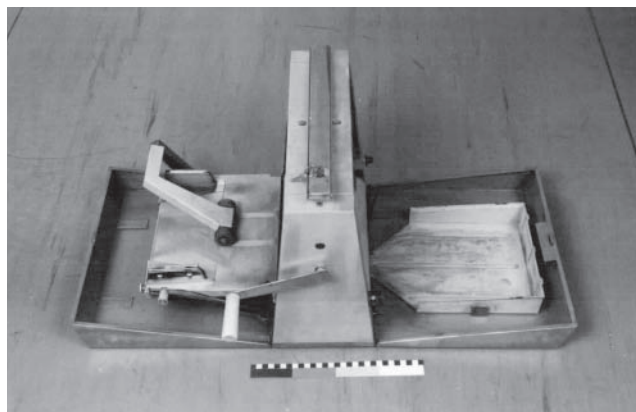
29 Tamže, s. 82.

30 SIVOŠ, J.: *XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozviedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989*. Bratislava 2008, dokument číslo 14, s. 157.

31 Pozri záznam v Registračnom protokole archívnych a operatívnych zväzkov ŠtB. [Citované 10. 12. 2015]. Dostupné na URL < <http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=38&strana=38&zaznam=34747>

Zhabané audiozáznamy (Zdroj: Archív ÚPN)

Stroj, na ktorom Polanský rozmnožoval samizdaty (Zdroj: Archív ÚPN)

ako v novembri 1987. Dňa 29. júla 1986 zaregistrovala ŠtB, presnejšie Oddelenie ŠtB v Považskej Bystrici,

spis preverovanej osoby na Ivana Polanského.³² V návrhu na zavedenie spisu preverovanej osoby, ktorý

predložil starší referent kpt. Pavel Hošala,³³ spomínal viaceré dôvody, z ktorých vyplýva, že ŠtB Polanské-

32 Neskôr, v máji 1988, krátko pred samotným procesom, bol Polanský evidovaný aj ako nepriateľská osoba pod reg. č. 18859.

33 Pavel Hošala (1949) do služieb ZNB vstúpil v roku 1971. V 70. rokoch pôsobil ako referent na oddeleniach ŠtB v Okresných správach ZNB Lučenec a Veľký Krtíš. Od roku 1977 pracoval ako referent na 3. oddelení II. odboru Správy ŠtB KS ZNB Banská Bystrica a v rokoch 1978 – 1984 ako starší referent na vysunutom pracovisku ŠtB vo Veľkom Krtíši. V novembri 1984 nastúpil ako starší referent na oddelenie ŠtB Okresnej správy ZNB Považská Bystrica. [Citované 10. 12. 2015]. Dostupné na URL <<http://www.upn.gov.sk/utvary-stb-a-ps-na-slovensku/zoznam-prislusnikov.php>>.

ho dlhšie sledovala a monitorovala jeho aktivity. Už v roku 1979 bol Polanský v Poľsku na duchovnom cvičení a pri spiatočnej ceste na Slovensko 8. augusta 1979 mu na hraniciach našli a zadržali viac ako 50 náboženských kníh a brožúr, podľa ptydepe ŠtB „závadovú“ literatúru. Príslušníci ŠtB tiež nezabudli zadokumentovať, že v rokoch 1968 – 1969 „bol jedným z vedúcich laického apoštolátu na Dubnicku, ktorí u straníckych a štátnych orgánov presadzovali povolenie k výstavbe katolíckeho kostola v Novej Dubnici“³⁴ Podľa správ ŠtB na svojom pracovisku aktívne obhajoval politiku Vatikánu a často navštevoval saleziána v pastoračii Jozefa Čakánka, ktorý bol podľa režimu „reakčný duchovný“. Proti režimu vystupoval aj tak, že sa s celou rodinou nezúčastňoval na voľbách,³⁵ čo bol z pohľadu vtedajšieho režimu ťažký prehrešok. Aby „hriechov“ nebolo málo, v roku 1980 jeho syn Karol emigroval na Západ a v Ríme študoval teológiu. Štúdium však nedokončil a odišiel do Kanady, kde neskôr pôsobil. Pri spiatočnej ceste jeho matky z návšte-

vy v Kanade jej na hraniciach zabavili náboženskú literatúru, ktorú niesla domov. Z toho vidno, že ŠtB si „posvietila“ na celú Polanského rodinu. U jeho manželky zistili, že sa pravidelne stretáva s tajným členom rehole františkánov Petrom Rúčkom³⁶ z Bratislavy, ktorý Polanských pravidelne navštevoval na chalupe vo Valašskej Belej. V tom čase ŠtB nebolo známe, že skutočným dôvodom týchto návštev bolo pripravovanie samizdatového časopisu *Serafínsky svet*.

V návrhu na zavedenie zväzku sa spomína, že činnosť Polanského „smeruje k naplneniu znakov tr. Činu podľa §101 trestného zákona“³⁷, preto sa ŠtB hneď pustila do aktívneho rozpracovania prípadu. Zaktivovala agentúrnu a preverenú dôvernícku sieť v rôznych problematikách na Polanského pracovisku ZŤS Dubnica, ako aj v Dubnici nad Váhom a okolí. Zároveň prostredníctvom tajného spolupracovníka s krycím menom DANA³⁸ zisťovala jeho aktivity na pracovisku. Osobitnú pozornosť mali tajní spolupracovníci venovať tomu, či Polanský

na pracovisku nerozmnožuje náboženskú literatúru, alebo neberie materiál potrebný na takéto rozmnožovanie, ako napr. kancelársky papier, chemikálie a blany.³⁹ O Polanského aktivitách chcela ŠtB zistiť informácie aj od dôverníka s krycím menom MIŠO⁴⁰, ako aj kandidátov tajnej spolupráce s krycimi menami BELAN⁴¹ a JOŽO⁴². Okrem agentúrnej siete nasadila ŠtB do prípadu aj technické úkoly. Polanského kontakty so zahraničím preverili prostredníctvom previerky jeho korešpondencie (prameň NÁKUP). Na monitorovanie kontaktov s ďalšími členmi tajnej cirkvi malo poslúžiť dlhodobé odpočúvanie jeho bytu a chaty vo Valašskej Belej. ŠtB tiež preverila kontakty jeho syna Róberta na členov tajnej cirkvi v Bratislave, osobitne na Silvestra Krčméryho⁴³ a Petra Rúčku.

Polanského zväzok preverovanej osoby bol 10. februára 1987 preregistrovaný na signálny zväzok. ŠtB mala za polrok intenzívneho sledovania dostatok informácií, aby ho identifikovala ako človeka podieľajúceho sa aktívne na rozmnožovaní

34 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa ŠtB (ďalej KS ZNB S-ŠtB) Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Návrh na preregistrovanie spisu PO „IVAN“, s. 2.

35 Tamže. Návrh na zavedenie spisu PO s krycím menom „IVAN“, s. 1 – 2.

36 Peter Rúčka (1955), rehoľník. V roku 1983 zatknutý v rámci akcie „VÍR“, ktorú ŠtB realizovala proti františkánom. Ako tajný františkán sa zapájal do tajných aktivít rádu vrátane vydávania a šírenia samizdatovej literatúry. V tomto smere mal zodpovednosť najmä za samizdatový časopis *Serafínsky svet*.

37 Len ťažko možno spätne rekonštruovať, prečo sa vyšetrovatelia rozhodli pre tento paragraf, ktorý znamenal zneužívanie náboženskej funkcie.

38 Z dostupných záznamov v registračných protokoloch sa nepodarilo s istotou identifikovať meno tohto tajného spolupracovníka ŠtB.

39 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Návrh na zavedenie spisu PO s krycím menom „IVAN“, s. 4.

40 Z dostupných záznamov v registračných protokoloch sa nepodarilo s istotou identifikovať meno tohto dôverníka.

41 Pod krycím menom BELAN evidovala ŠtB MUDr. Emila Floreka, ktorý bol pod registračným číslom 7512 zaevidovaný Oddelením ŠtB Prievidza 22. 7. 1975 v kategórii kandidát tajnej spolupráce. Do kategórie agent bol preevidovaný 28. 6. 1979. Pre ŠtB mal získavať poznatky do problematiky ZDRAVOTNÍCTVO, presnejšie „k zisťovaniu prípadov prípravy na emigráciu osôb z radov zdravotníckeho personálu, na šírenie činnosti LA (laický apoštolát, pozn. P. J.) a NC (nelegálna cirkev, pozn. P. J.) v zdravotníckom zariadení a na oblasť korupcie a úplatkárstva.“ Väčšina spisu bola 5. 12. 1989 skartovaná. Je pravdepodobné, že vyťaženie tohto agenta sa malo týkať aktivít Polanského na chate vo Valašskej Belej. A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica. Agentúrne zväzky, a. č. A-14010, s. 12.

42 Z dostupných záznamov v registračných protokoloch sa nepodarilo s istotou identifikovať meno tohto tajného spolupracovníka ŠtB.

43 Silvester Krčméry (1924 – 2003), lekár, politický väzeň (v roku 1951 zatknutý a následne odsúdený za vlastizradu na 14 rokov väzenia). Priznanie viny, ako aj neskoršiu milosť prezidenta republiky odmietol. V 70. a 80. rokoch bol jednou z vedúcich postáv tajnej cirkvi na Slovensku. V roku 1974 spoluzakladal s Vladimírom Juklom a Rudolfom Fibym spoločenstvo Fatima. Komunita aktuálnych služieb. Viac o jeho živote pozri KRČMÉRY, S.: *Pravdou proti moci. Príbeh muža, ktorého nezlomili*. Bratislava 2014.

44 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Návrh na preregistrovanie spisu PO „IVAN“, s. 2.

a rozširovaní „nelegálnej“ náboženskej literatúry.⁴⁴ Podľa jej vedomostí tieto aktivity robil v úzkej súčinnosti s Petrom Rúčkom na chate vo Valašskej Belej. Okrem toho ŠtB monitorovala Polanského kontakty na „reakčných duchovných“ a ďalších aktivistov tajnej cirkvi v oblasti Dubnícka, ako boli napr. Emil Suchánek, Augustín Drobný či Jozef Kutej. Pomocou odpočúvania operatívni pracovníci ŠtB odhalili, že Polanský je sám vydavateľom „nelegálnej“ literatúry a doma má rozmnožovací stroj. S využitím ďalších technických úkonov jeho „trestnú“ činnosť zdokumentovali.⁴⁵

Rozpracovanie prípadu preto pokračovalo ďalej. Správy od tajných spolupracovníkov z jeho pracoviska potvrdili, že je „všeobecne známe jeho náboženská zataženosť“.⁴⁶ Ďalší tajný spolupracovník ŠtB s krycím menom DUBOVSKÝ⁴⁷ na schôdzke s operatívnymi pracovníkmi ŠtB 20. mája 1987 povedal, že počas stretnutia Polanský nadával na komunistov, ktorí mu neumožnili vycestovať za synom na stretnutie do Talianska, nakoľko by podľa kompetentných „nereprezentoval dôstojne našu vlasť“. Všetkých vedúcich predstaviteľov Polanský tituloval ako „špiny komunistické“, o príslušnom

pracovníkovi kádrového oddelenia pre zmenu ako o „špine eštébačke“⁴⁸ Prostredníctvom odpočúvania príslušníci ŠtB zadokumentovali veľké stretnutie aktivistov tajnej cirkvi na chate Polanského vo Valašskej Belej v septembri 1987. Na stretnutí sa diskutovali nepochybne zaujímavé témy, okrem náboženských otázok preberali prítomní aj otázky, ako napr. prečo sa v Sovietskom zväze počas novej politiky prestavby neotvára otázka náboženstva a diskusia sa viedla aj okolo politiky Svetového kongresu Slovákov.⁴⁹ Okrem tajných spolupracovníkov však prišli k operatívnym príslušníkom aj ďalšie informácie. Vo vyšetrovacom spise je priložené nedatované anonymné udanie podpísané „pocitívý občan z Dubnice“, ktorý na Okresné oddelenie Verejnej bezpečnosti v Dubnici nad Váhom poslal žiadosť, aby vyšetrili aktivity Ivana Polanského, ktorý medzi ľuďmi v Dubnici rozdával „kaďejaké listiny v ktorých veľmo vychvaľuje režim za Slovenského štátu a jeho fašistických pohľadárov. Tento človek má doma taký stroj na ktorom tlačí rôzne listiny kde vyzdvihuje fašistu Tisa a jeho kamarátov.“ Anonymný odosielateľ zároveň udal Polanského spolupracovníčky, ktoré mu pomáhali pri výrobe a distribúcii sa-

mizdatov. Svoju anonymitu namietal tým, že sa bojí pomsty, nakoľko Polanský „nie je sám“.⁵⁰

3. novembra 1987 operatívni pracovníci ŠtB dokladovali prostredníctvom prameňa ANALÝZA, že v Polanského byte sa nachádza rozmnožovací stroj a veľké množstvo zabalenej samizdatovej literatúry pripravenej na distribúciu.⁵¹ Zrejme na základe tejto informácie sa operatívni pracovníci ŠtB rozhodli zasiahnuť. V odôvodnení na začatie trestného stíhania sa ako dôvod uvádza Polanského zodpovednosť za vydanie *Historických zápisníkov*, keďže „sa podieľa na tvorbe, rozmnožovaní a rozširovaní samizdatového materiálu *Historický zápisník*. Tento samizdatový materiál svojim obsahom propaguje ideu fašizmu, klérofašistický režim tzv. Slovenského štátu a jeho predstaviteľa Dr. Tisu. Hrubo útočí proti socialistickému a štátnemu zriadeniu republiky.“⁵² Podľa návrhu jeho činnosť spĺňa skutkovú podstatu trestného činu podpory a propagácie fašizmu a podobného hnutia podľa §260 trestného zákona. Návrh podpísal náčelník 2. oddelenia Správy ŠtB Považská Bystrica mjr. Peter Čiampor⁵³ a náčelník správy ŠtB Považská Bystrica mjr. JUDr. Lubomír Kačaljak.⁵⁴ Polanského pri-

45 Tamže. Záverečná správa ZPS „IVAN“, s. 411.

46 Tamže. Záznam č. 4/87, s. 83.

47 Z dostupných záznamov v registračných protokoloch sa nepodarilo s istotou identifikovať meno tohto tajného spolupracovníka ŠtB.

48 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Záznam č. 7/87, s. 135 – 136.

49 Tamže. Záznam č. 1/87, s. 219 – 220.

50 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, II. Zväzok. Dokumentace č. 1, s. 31.

51 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli – X. správa SNB (ďalej A36), inv. č. 1178. Denná situačná správa S ŠtB Banská Bystrica, 3. 11. 1987.

52 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Návrh na zahájenie trestného stíhania, s. 250.

53 Mjr. JUDr. Peter Čiampor (1944) vstúpil do služieb ministerstva vnútra v roku 1965 po absolvovaní základnej vojenskej služby do pozície referenta 8. oddelenia II. odboru KS MV Banská Bystrica. V roku 1967, v čase politického odmäku, sa stal členom KSČ, neskôr si prehľbil politické vzdelanie absolvovaním VUML v roku 1975. Hodnosť poručíka dosiahol v roku 1971, od roku 1978 bol kapitánom a od roku 1983 majorom. V tom istom roku ukončil externé štúdium Vysokej školy ZNB, odbor ŠtB. Najvyššiu hodnosť podplukovníka dosiahol v roku 1989. Náčelníkom II. odboru Správy ŠtB Banská Bystrica (odbor boja proti vnútornému nepriateľovi) bol v rokoch 1985 – 1990. Pozri: ABS, f. Osobní evidenční karty MV, Peter Čiampor.

54 Mjr. JUDr. Lubomír Kačaljak (1950), do služieb Zboru národnej bezpečnosti vstúpil v máji 1971, pričom predtým pracoval ako technik. Spočiatku pôsobil ako referent na oddeleniach ŠtB v Dolnom Kubíne, vo Zvolene a v Martine. Do KSČ vstúpil až po piatich rokoch v službách ZNB v roku 1976, politické vzdelanie si doplnil absolvovaním VUML v roku 1977. V tom istom roku dosiahol aj hodnosť poručíka, neskôr bol v roku 1980 povýšený na nadporučíka a v roku 1982 na kapitána. Najvyššiu hodnosť v službách ZNB, majora, dosiahol v ro-

šli zatknúť 5. novembra 1987 do jeho bytu, na čo si Ivan Polanský spomínal: „Prišli na piatich osobných autách (...) najprv sa objavili jeden alebo dvaja vo dverách, potom zavolali ostatných. Prišli dovnútra, ani sme ich usadiť nemali kde (...) Keď som videl, koľko sa ich valí dnu, tak som vedel, že už to prasklo. Prečítali mi obvinenie, ale ja som bol pokojný. Hovorím: Čakal som, že prídete.“⁵⁵

Nasledovala domová prehliadka, ktorú už viedol budúci vyšetrovateľ prípadu zo Správy vyšetrovania Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti Správy ŠtB Banská Bystrica kpt. JUDr. Ján Hyža⁵⁶. V tom istom čase ako u Polanského doma prebiehala aj prehliadka na jeho chate pri obci Valašská Belá.⁵⁷ V nasledujúcich hodinách príslušníci ŠtB vykonali domové prehliadky ďalším ľuďom, u ktorých predpokladali spoluprácu s Polanským, ako boli Mária Behanová (ktorá Polanských navštívila večer pred zatknutím), Eva Hrubová, Anna Kuliačková a Mária Rač-

ková, u ktorých s výnimkou poslednej menovanej tiež našli samizdaty. Pri domovej prehliadke zhabali Polanskému ako dôkazový materiál cyklostyl, tlačiarenské blany a tisíce strán samizdatovej literatúry. O tom, koľko materiálov ŠtB počas domovej prehliadky Polanskému zhabala, svedčí skutočnosť, že na odvoz samizdatov potrebovali stredne veľkú dodávku.⁵⁸ Protokol z prehliadky celkovo obsahuje 427 položiek spísaných na 20 stranách. Zaujímavé sú aj miesta, kde všade mal Polanský samizdaty schované: od perínakov, cez nočné stolíky, nadstavce nad skriňami, knižnice až po miestu pod stolmi v detských izbách. Ďalších 525 položiek obsahuje protokol z prehliadky chaty.⁵⁹ Popri veciach súvisiacich s produkciou samizdatov Polanskému zhabali aj mnoho magnetofónových kaziet s nahratým vysielaním zahraničných rozhlasových staníc. Na základe zhabaného materiálu odhadli činnosť Polanského vo vydávaní samizdatov od ro-

ku 1982. V dňoch 7. a 8. novembra potom príslušníci ŠtB roztrieďovali materiál z domovej prehliadky, počas čoho o. i. zistili, že v Polanského tlačiarňi, označovanej ako „Tlačiareň sv. Jozefa“, len v roku 1986 vyšlo spolu 27 rôznych titulov samizdatov v náklade 33 505 kusov a podobné čísla odhadovali aj za roky 1982 a 1983.⁶⁰

Drvivá väčšina zabavenej samizdatovej literatúry obsahovala náboženské samizdaty. ŠtB našla medzi materiálmi aj tri čísla samizdatu *Historický zápisník*, pričom prvé číslo bolo venované Jozefovi Tisovi⁶¹ a druhé Andrejovi Hlinkovi⁶². *Historický zápisník* venovaný Tisovi mal číslovanie 1/1986 a názov „Dr. Jozef Tiso, prvá hlava po Svätoplukovi v našich dejinách“ a mal celkovo 64 strán.⁶³ Na dnešné pomery sa môže zdať obdivuhodné, že Polanskému sa podarilo tento zborník vydať a rozmnožiť v náklade 600 kusov. Že to nebolo jednoduché dokladajú ťažkosti, na ktoré neskôr spomí-

ku 1987. V roku 1982 absolvoval štúdium na Vysokej škole ZNB a v roku 1984 aj mesačný kurz na vysokej škole KGB v Moskve. V rokoch 1982 – 1986 pôsobil ako náčelník 2. oddelenia (sionizmus, protištátné dokumenty, teror a nepriateľské osoby) II. odboru Správy ŠtB Banská Bystrica, v rokoch 1986 – 1990 ako zástupca náčelníka OS ZNB Považská Bystrica pre ŠtB. Pozri ABS, f. Osobní evidenční karty MV, Ľubomír Kačaljak.

55 FIAMOVÁ, M. – SPEVÁKOVÁ, J. (zost.): *Sila svedectva. The Power of Witnessing*, s. 220.

56 Kpt. JUDr. Ján Hyža (1957), do služieb ZNB vstúpil v roku 1981, pôvodným povoláním právnik, vyštudoval na Univerzite Komenského v Bratislave. Od nástupu do služieb ZNB pôsobil ako vyšetrovateľ na Správe ŠtB Banská Bystrica.

57 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395. Uznesenie o domovej prehliadke, s. 28 – 29.

58 BLAŽEK, P.: Kauza Ivana Polanského: sjednocení vydavatelů samizdatu v Československu. In: *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století*. Praha 2002, s. 130.

59 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395. Protokol o vykonaní domovej prehliadky u Ivana Polanského 5. 11. 1987 a domovej prehliadky na chate vo Valašskej Belej, s. 37 – 83.

60 ABS, f. A 36, inv. č. 1178. Denná situačná správa S ŠtB Banská Bystrica, 10. 11. 1987.

61 Jozef Tiso (1887 – 1947), slovenský katolícky kňaz, politik a štátnik. V medzivojnovom období sa stal jedným z najvýznamnejších politikov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. V rokoch 1938 – 1939 predseda slovenskej autonómnej vlády, od marca do októbra 1939 predseda slovenskej vlády, od októbra 1939 do mája 1945 prezident Slovenskej republiky. Po vojne väznený a tzv. Národným súdom odsúdený na trest smrti, vykonaný v roku 1947.

62 Andrej Hlinka (1864 – 1938), slovenský katolícky kňaz a politik. V roku 1905 patrila medzi spoluzakladateľov Slovenskej ľudovej strany. V roku 1906 bol za svoje proslovenské postoje niekoľko rokov väznený. V roku 1913 sa stal predsedom Slovenskej ľudovej strany, zúčastnil sa v októbri 1918 na Martinskej deklarácii aj založení Slovenskej národnej rady. Ešte koncom roku 1918 obnovil Slovenskú ľudovú stranu (od 1925 Hlinkova slovenská ľudová strana) a stal sa jej predsedom, ktorým zostal do svojej smrti. Jeho strana bola väčšinu medzivojnového obdobia najsilnejšou na Slovensku a jej program bol zameraný na autonómiu Slovenska. Bol aj predsedom Spolku sv. Vojtecha (1920 – 1938), poslancom Národného zhromaždenia (1918 – 1938), predsedom poslaneckého klubu HSĽS (1921 – 1938).

63 Samotný obsah čísla tvoril krátky úvod od Ivana Polanského a následne spomienky ľudáckych politikov ako Karol Sidor, Pavol Čarnogurský, články z dobovej tlače o Tisovom procese v roku 1947, ktoré hovorili o výpovediach svedkov a publicistické články o Tisovi. Podobné zloženie mal aj zborník o Hlinkovi, ktorý tiež obsahoval najmä spomienky jeho známych v minulosti už publikované.

nal: „Papier som zbieral tak, že niečo sa dalo kúpiť v obchode. Ale keď som balík kúpil, tak ten druhý som musel kúpiť v inom meste. V Novej Dubnici bola len jedna predajňa, tak potom v Dubnici, alebo v Trenčíne, alebo proste niekde zabehnúť. Ale robilo sa to aj tak, že sme, priznám sa, normálne kradli zo závodu. Väčšinou sekretárky a administratívne pracovníčky, keď sa krúžky rozmohli a rozšírili, tak hovorím každému, zoberte nejakých dvadsať kusov papiera a doneste mi.“⁶⁴

Podľa spomienky Ivana Polanského, keď sa tajný biskup Korec dozvedel o samizdate, tak sa nahneval, pretože nechcel, aby katolíkov kvôli tomuto samizdatu označili ako „klérofašistov“⁶⁵. Po jeho prečítaní však skonštatoval, že samizdat je celkom dobrý.⁶⁶ Od vydania *Historického zápisníka* ho odhovárali aj Jukl a Krčméry, varujúc ho pred zatknutím, ale Polanský sa nedal odradiť. Korec napokon Polanskému odporučil, aby s vydávaním samizdatov na jeden rok prestal, aj preto druhé číslo *Historického zápisníka* vyšlo až nasledujúci rok. Bolo venované vedúcej osobnosti medzivojnovnej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Andrejovi Hlinkovi s názvom „Za Boha život, za národ slobodu!“ a malo rozsah 43 strán, tiež vyšlo v náklade 600 kusov. Polanský pripravil aj tretie číslo, venované Milanovi Rastislavovi Štefánikovi, ktorého vydanie však kvôli zatknutiu a procesu nestihol distribuovať. Z pohľadu režimu bolo cieľom textov v *Historických zápisníkoch* jednoznačne rehabilitácia Jozefa Tisu a Andreja Hlinku. Pod-

ľa českého historika Petra Blažeka boli oba tieto zborníky apologetické s cieľom rehabilitovať oboch týchto politikov „v intencích exilové ľudácké publicistiky a historiografie“⁶⁷. Treba však brať do úvahy dobový kontext, v ktorom *Historické zápisníky* vznikli, a z tohto hľadiska sa pozeráť na ich údajný apologetický charakter. V danom období bola vo verejnom diskurze prípustná iba marxistická interpretácia, ktorá hrubo manipulovala a dezinterpretovala fakty a súvislosti života týchto dvoch osobností ľudovej strany. Navyše zborníky obsahovali z pohľadu histórie skôr „zbierku dokumentov“, presnejšie pohľady a názory ich spolupracovníkov, ktoré cenzúra režimu neumožnila publikovať. Alebo tam boli také interpretačné rámce a hodnotiace stanoviská, ktoré vtedajšia oficiálna historiografia zamlčovala.

Prípád Polanského monitorovala aj správa vyšetrovania ŠtB v Prahe. V jej zázname z 5. novembra sa nachádza informácia, že operatívni pracovníci realizujúci prípad obvinili Polanského z trestného činu podvracanie republiky podľa §98. Príslušník Správy vyšetrovania ŠtB v Prahe však navrhol vzhľadom k obsahu *Historického zápisníka* realizovať obvinenie podľa §260. Vyšetrovatelia mali získať znalecký posudok od slovenského ministerstva kultúry, pričom z Prahy im zdôraznili „nutnosť vyhnout se ze strany vyšetřovatelů i operativních pracovníků jakémukoliv manipulování s pojmy náboženská literatura a vlastní meritum věci zaměřit

na rozmnožování a rozšiřování zmíněné písemnosti.“⁶⁸

Na základe týchto dvoch zborníkov ŠtB, a zrejme aj odporúčania z Prahy, vykonštruovala ŠtB obvinenie z trestného činu podpory a propagácie fašizmu, za čo Polanskému hrozil trest v rozpätí od troch do ôsmich rokov väzenia. Zatknutie Polanského vyvolalo okamžitú reakciu, čo zaznamenala aj ŠtB. Sledovaním ďalšieho z aktivistov tajnej cirkvi na strednom Slovensku Vojtecha Mičiana zistili, že prijal túto informáciu ťažko, s konštatovaním, že Polanského zastavili v jeho najproduktívnejších rokoch. Sám pritom okamžite premiestnil samizdaty, ktoré doma mal, k svojej svokre. Tajný spolupracovník s krycím menom LIPOVSKÝ⁶⁹ zasa pre zmenu informoval ŠtB o reakcii obyvateľov Novej Dubnice na správy o Polanského zatknutí a obvinení z propagácie fašizmu.⁷⁰

III. VYŠETROVANIE

Vyšetrovanie sa rozbehlo hneď po zatknutí Polanského, umiestneného vo vyšetrovacej väzbe. V priebehu vyšetrovania bola niekoľkokrát predĺžená vyšetrovacia väzba až do apríla 1988, čo vyšetrovateľ odôvodňoval tým, že v dovtedajšieho priebehu vyšetrovania sa Polanský jasne ukázal ako „osoba nepriateľsky zameraná proti socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu“.⁷¹ Vyšetrovanie viedol npor. JUDr. Ján Hyža z Odboru vyšetrovania ŠtB Správy ŠtB Banská Bystrica. Ten ho hneď obvinil z propagácie fašizmu, proti čomu Polanský predložil sťaž-

64 AOH ÚPN, Spomienky Ivana Polanského, s. 13.

65 Uvedený termín používala marxistická historiografia a komunistický režim na označenie režimu I. SR.

66 BLAŽEK, P.: Výbor na obranu Ivana Polanského. Limity spolupráce českého a slovenského opozičního hnutí. In: KMEŘ, N. – MARUŠIAK, J. (zost.): *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov 2003, s. 209.

67 Tamže, s. 209.

68 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Záznam z 5. 11. 1987, s. 251 – 252.

69 S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o Olivera Liptáka, registrovaného Oddelením ŠtB v Považskej Bystrici dňa 17. 4. 1987 pod registračným číslom 17937 v kategórii dôverník.

70 ABS, f. A 36, inv. č. 1178. Denná situačná správa S ŠtB Banská Bystrica, 27. 11. 1987.

71 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, I. zväzok. Návrh na predĺženie lehoty väzby, s. 21.

nosť, zamietnutú krajským prokurátorom.⁷² Krátko po zatknutí vybrala Polanského manželka Ida za jeho obhajcu advokáta JUDr. Ladislava Čendulu. Ivan Polanský pôvodne chcel za svojho obhajcu JUDr. Tibora Böhma,⁷³ známeho bratislavského advokáta, ktorý vo viacerých prípadoch vystupoval ako obhajca v politických procesoch. Zo zachovaných dokumentov nie je celkom presné, či mu vyšetrovatelia túto žiadosť zamietli, faktom však je, že jeho obhajcom sa stal JUDr. Čendula.

Domová prehliadka a následné vypočúvania poskytli vyšetrovateľom dostatok dôkazov o protirežimnej činnosti Polanského, ktorá bola oveľa bohatšia, ako sa to operatívnym pracovníkom ŠtB pôvodne zdalo. Prokurátor na jej základe konštatoval, že získané poznatky „svedčia o maximálnej rafinovanosti páchania trestnej činnosti obvineného.“ Uvalenie do väzby odôvodňoval nasledujúcimi argumentmi: „Povaha trestného činu, z ktorého je evidentný sklon obvineného používať leť a predstieranie, rafinovanosť pri jeho páchaní a vzťah ku svedkom dáva dostatok podkladov pre záver o odôvodnenej a reálnej obave, žeby obvinený v prípade ponechania na slobode pôsobil na svedkov, aby vypovedali v jeho prospech.“ Poukázal na skutočnosť, že Polanský páchal „trestnú činnosť“ po dlhé obdobie, a preto nevylučuje ani väčší rozsah trestnej činnosti, než pre aký je teraz väzený. Tým podľa prokurátora zjavne prejavil „sklon k delikvencii, ale tiež

Peter Čiampor (Zdroj: ABS)

(...) nedostatok etických zábran a absencia obáv zo spoločenských dôsledkov.“⁷⁴

Obsah a vyhodnotenie zhabaných samizdatov ukázali, že okrem náboženských textov sa v nich nachádzajú aj materiály o perzekúcii veriacich na Slovensku, protináboženskej podstate marxizmu a komunistického režimu, výzvy nezúčastniť sa voľieb, správy preberané zo zahraničných rozhlasových staníc, správy o púťach či zásahoch ŠtB proti veriacim. Pri domovej prehliadke ŠtB zhabala aj veľké množstvo magnetofónových páso, kaziet a minikaziet, na ktorých boli zachytené vysielania zahraničných rozhlasových staníc Hlas Ameriky, Rádio Slobod-

ná Európa či Vatikánsky rozhlas, ale aj audiozáznamy z Velehradu, náboženské piesne či nahrávky zo súdnych procesov s prenasledovanými kresťanmi.⁷⁵ Okamžite po domovej prehliadke prešli vyšetrovatelia k vypočúvaniu Polanského a svedkov, pričom jednotlivé výsluchy trvali až do marca 1988. Vyšetrovanie sa malo viesť tak, aby sa zistil okruh osôb, „ktorý sa podieľal na Polanského trestnej činnosti buď vo forme spolupáchateľstva, alebo vo forme účastníctva“. Svedkovia z okruhu Ivana Polanského mali byť vypočúvaní najmä ohľadom Polanského protipoloženskej činnosti a jeho postojom k režimu. Veľkú pozornosť mal vyšetrovateľ venovať zisteniu okruhu osôb, ktorým boli samizdaty distribuované.⁷⁶

Polanský o *Historických* zápisníkoch uviedol, že ich nepovažuje za propagáciu fašizmu, ale vníma ich „v rámci hľadania historickej pravdy a oboznamovania s dejinami, ako i v rámci určitej otvorenosti a demokratizácie po vzore Sovietskeho zväzu.“⁷⁷ Túto svoju obhajobu opakoval aj pri nasledujúcich vypočúvaniach, pričom dodal, že považuje „za správne oboznamovať mladú generáciu s pomermi, ktoré boli za Slovenského štátu nielen jednostranne, ale z viacerých pohľadov, aby sa mohla hľadať historická pravda.“ Keď sa Polanského pýtali na obsah ďalších samizdatov, odpovedal vyhýbavo v zmysle, že s obsahom viacerých článkov nesúhlasí, ale mu neprekáža, ak má niekto iný názor ako on, naopak, po-

72 Tamže. Uznesenie Krajskej prokuratúry v Banskej Bystrici z 6. 11. 1987, s. 12.

73 JUDr. Tibor Böhm (1930 – 2003), slovenský právnik. Narodil sa v Kremnici a právo začal študovať už v roku 1949, avšak po roku bol vyhodnotený a štúdiá dokončil až v 60. rokoch. V 80. rokoch sa angažoval pri obhajobe náboženských aktivistov, najznámejším prípadom bol práve proces proti bratislavskej päťke. V roku 1990 sa stal najskôr slovenským a neskôr aj federálnym generálnym prokurátorom. Vo funkcii zostal iba niekoľko mesiacov kvôli rozporom s prezidentom Václavom Havlom. V tomto období sa preslávil o. i. svojou poznámkou vo Federálnom zhromaždení o tom, že Jozef Tiso nebol nikdy zapísaný na zozname vojnových zločincov. V 90. rokoch krátko pôsobil v politike, neskôr sa vrátil k advokácii. Viac pozri ČARNOGURSKÝ, J.: Zomrel obhajca Tibor Böhm. In: *Kultúra. Dvojtyždenník závislý od etiky*. Roč. 6, 2003, č. 18, s. 12.

74 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, I. zväzok. Uznesenie Krajského prokurátora zo 6. 11. 1987, s. 19.

75 Tamže, I. zväzok, Vyhodnotenie obsahu magnetofónových minikaziet, kaziet a páso, s. 325 – 334.

76 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-5395, III. zväzok. Ivan Polanský – trestné stíhanie, s. 313.

77 Tamže, I. zväzok. Zápisnica o výsluchu podozrivého z 6. 11. 1987, s. 187.

važuje to za obohatenie svojich vedomostí a získanie pohľadu z iného zorného uhla. Prorocky znejú jeho slová pri vypočúvaní, kde sa deklaroval ako človek demokratického zmýšľania, ktorý predbieha dobu a myslí si, že komunistické Československo je pozadu v otázke slobody prejavu a v tomto smere treba dať ľuďom väčší priestor.⁷⁸

Pri vypočúvaniach Polanského konfrontovali s obsahmi ním vydaných samizdatov a brožúr (napr. encyklika *Divini Redemptoris* či knižka *Bol Karol Marx satanistom?*), pričom sa netajil svojimi názormi na jednotlivé problémy. Jadro výsluchov sa však zameriavalo na *Historické zápisníky*. Ako pohnútku urobiť *Historický zápisník* uviedol potrebu čerpať z národnej minulosti všetko dobré a strátiť sa záporného pre budúce generácie. Vyšetrovateľom uviedol, že ich vydávanie financoval sám, pričom časť peňazí sa mu vrátila z predaja samizdatu. Pri zostavovaní samizdatov vychádzal zo staršej literatúry a dobovej tlače, ako aj z vysielania zahraničných rozhlasových staníc. Literatúru získaval, ako sám hovoril, „od náhodných ľudí, (...) ktorých mená nemienim uviesť už aj z toho dôvodu, aby som ich nekompromitoval.“⁷⁹ Tento obsahový rámec svojich výpovedí nezmenil až do konca vyšetrovania v marci 1988. Odmietol hovoriť o ľuďoch, ktorým samizdaty distribuoval, aj keď ho vyšetrovateľ konfrontoval s menami na balíkoch, pripravených na distribúciu. Polanského odpoveď bola stereotypná: „Nemienim o tom vypovedať, pretože tým by som postihol ľu-

dí, ktorí za nič nemôžu.“⁸⁰ Postoj Polanského, sužovaného zhoršujúcim sa zdravotným stavom, pri vyšetrovaní treba vysoko oceniť, pretože vyšetrovateľom veľmi sťažil vyšetrovanie. To nepriamo priznali aj sami, keď konštatovali: „(...) konšpiratívny charakter jeho činnosti a silná spolusúdržnosť medzi ním a ďalšími osobami, ktoré sa nepochybne na tejto činnosti podieľali, či už ako tvorcovia obsahu samizdatov, ich rozširovatelia alebo účastníci na samotnom rozmnožovaní, mala za následok, že sa v priebehu vyšetrovania nepodarilo preukázať účasť ďalších osôb, k čomu obvinený svojim postojom v priebehu vyšetrovania, kedy odmietol uviesť ďalšie osoby, ktoré s ním spolupracovali, v značnej miere napomohol.“⁸¹

Veľa informácií do vyšetrovania nepriniesli ani jednotliví svedkovia, u ktorých ŠtB našla počas domových prehliadok samizdaty a vedela o ich kontaktoch s Polanským. Ich odpovede boli všeobecné a vyhýbavé. Tvrdili, že boli iba známymi, ktorí sa stretávali v kostole alebo na púťach. Svedkyňa Dana Švondrková dokonca odmietla vypovedať úplne, za čo dostala poriadkovú pokutu 300 Kčs.⁸² Vypovedať o aktivitách Polanského odmietla aj jeho najbližšia rodina – manželka Ida a syn Tomáš. Kolega z práce ho napriek názorovým rozdielom, ktoré mali, charakterizoval ako kamarátskeho, v kolektíve obľúbeného človeka, ktorý sa snažil vyhovieť každému, kto ho poprosil o pomoc. Zároveň o ňom všetci vedeli, že je veriaci, počúva zahraničné rozhlasové stanice a kritizuje režim.⁸³ Vyšetrova-

telia postupne rozširovali okruh zainteresovaných ľudí, predovšetkým z prostredia Polanského spolupracovníkov. Proti viacerým realizovali tzv. preventívno-výchovné opatrenia, v troch prípadoch formou udelenia výstrah za protispoločenské jednanie, od ktorého ak by neupustili, tak príde trestno-právny postih.⁸⁴ Výstraha bola uvalená aj na ďalších Polanského spolupracovníkov, ktorých ŠtB identifikovala ako jeho pomocníkov pri výrobe a distribúcii samizdatov, konkrétne Evu Hrubovú a Annu Kuliačkovú.

Popri vypočúvaní Polanského a svedkov si vyšetrovatelia zabezpečili správy o jeho osobnej povesti, ktorú vypracoval Mestský národný výbor Nová Dubnica. Správa podpísaná starostom Bohumilom Miklášom a tajomníkom MsNV Milanom Halásom uvádzala, že Polanský sa nezúčastňoval na verejnom ani politickom živote v obci a žil uzavretý v rodinnom kruhu, nikto sa však na nich nesťažoval.⁸⁵ Posudok poslalo aj kádrové oddelenie Polanského pracoviska ZŤS Dubnica. Na jednej strane bol hodnotený ako v kolektíve obľúbený pracovník pre ochotu pomôcť, na druhej strane sa spomínalo jeho náboženské presvedčenie a protirežimné postoje vyjadrené tým, že sa nezúčastňoval volieb.⁸⁶

Dôležitou súčasťou vyšetrovania boli odborné posudky, ktoré mali preukázať „protištátny“ charakter materiálov zhabaných počas domovej prehliadky. Vyšetrovateľ požiadal o vypracovanie posudku vedeckého pracovníka Ústavu vedeckého ateizmu Slovenskej akadémie

78 Tamže. Zápisnica o výsluchu podozrivého z 6. 11. 1987, s. 196.

79 Tamže. Zápisnica o výsluchu podozrivého z 6. 11. 1987, s. 195.

80 Tamže. Zápisnica o výsluchu podozrivého z 26. 11. 1987, s. 204.

81 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Predloženie záverečnej správy s návrhom na konečné opatrenie, s. 334.

82 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, I. zväzok. Uznesenie o uložení pokuty z 19. 2. 1988, s. 293 – 294.

83 Tamže. Zápisnica o výsluchu svedka Juraja Sobotu z 14. 1. 1988, s. 313.

84 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Záverečná správa ZPS „IVAN“, s. 412.

85 Tamže. Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, III. zväzok. Správa od MsNV Nová Dubnica, s. 281.

86 Tamže. Zaslание posudku od ZŤS Dubnica nad Váhom, s. 298.

vied RSDr. Ondreja Dányiho.⁸⁷ Dányi bol v tých rokoch (smutne) známou postavou ako popredný ideológ normalizačného režimu na poli boja proti náboženstvu a veriacim. Ako predmet na posúdenie dostal iba *Historické zápisníky*. V rámci posudku mal uviesť miesto Andreja Hlinku v slovenských dejinách, hodnotenie politiky a ideológie Slovenského štátu a to, ako možno z tohto pohľadu hodnotiť *Historické zápisníky*.⁸⁸ Posudok sa niesol v duchu súdovej Dányiho publicistickej činnosti. Andreja Hlinku v ňom označil ako „reakčného klerikálno-nacionalistického politika (...) HSES pod jeho vedením sa stala najreakčnejším politickým zoskupením slovenskej buržoázie (...) vedúcim momentom jeho ideológie a politiky bola nenávisť k revolučnému robotníckemu hnutiu a marxisticko-leninskému svetonázoru.“⁸⁹ Charakter *Historického zápisníka* o Hlinkovi podľa Dányiho „je jednoznačne zameraný proti komunistom a príslušníkom iných nekresťanských vyznaní a ateistom.“ Podľa posudku „propagovaním týchto skutočností môže u čitateľa vyvolať sympatie s profašistickými manifestáciami (...) nenávisť proti politike KSČ, ktorá podľa článku 4 hl. I Ústavy ČSSR má vedúcu úlohu pri upevňovaní základov socialistického spoločenského a štátneho zriadenia.“ *Historický zápisník* venovaný Jozefovi Tisovi podľa neho ukazuje, „ako sa aj

Ondrej Dányi ako dôstojník ŠtB
(Zdroj: Archív ÚPN)

v súčasnosti pokúšajú ľudáci manipulovať s náboženským presvedčením veriacich občanov.“ Podľa posudku sa šírením *Historického zápisníka* propagujú tendencie šírenia fašizmu. Mladí ľudia, ktorí nemali skúsenosť s týmto obdobím, jeho prostredníctvom mohli „získať falošné predstavy o klérofašizme a jeho predstaviteľoch. Obsah môže čitateľov ideologicke a politicky dezorientovať a naladiť proti socialistickému zriadeniu, KSČ, komunistom a ateistom.“⁹⁰ Dányi v posudku rozvinul teóriu o spojení Polanského so slovenskou emigráciou na Západe, podľa jeho slov „najmilitantnejšími antikomunistickými

silami, západonemeckými revanšistickými organizáciami s cieľom aktivizovať zbytky stúpcov klerofašizmu na Slovensku“. Obsah *Historických zápisníkov* „potvrďuje, že tu ide o vzájomnú prepojenosť medzi emigrantmi a zostavovateľmi. Spracovanie tzv. samizdatov z pera klerikálno-ľudáckych autorov poškodzuje dobré meno Československa na Západe, pretože ich obsah spravidla preberajú antikomunistické propagandistické centrá s cieľom vyvolať dojem o existencii masovej protisocialistickej opozície z radov veriacich občanov, ktorí údajne žijú v neslobode.“⁹¹ Po oboznámení sa s odborným posudkom navrhol Polanský, aby sa vyšetrovanie doplnilo pribraním znalcov z odborov história a politológia, argumentujúc, že Dányi je odborníkom na vedecký ateizmus.⁹²

Vyšetrovanie prípadu dospelo k zaujímavej zmene v priebehu februára. Dňa 25. februára 1988 prišiel od Správy vyšetrovania ŠtB Praha pokyn prekvalifikovať konanie Polanského na trestný čin podľa §98 (podvracanie republiky)⁹³ odôvodnené tým, že trestné stíhanie podľa §260 stálo na skutkovom základe výroby a distribúcie *Historického zápisníka* propagujúceho klérofašistické hnutie. Neskorším vyšetrovaním však zistili, že Polanský už od roku 1980 vydával samizdaty, v ktorých „napádal socialistické spoločenské a štátne zriadenie republiky a je-

87 Ondrej Dányi (1930 – 2012), do služieb Ministerstva vnútra vstúpil v roku 1954, neskôr pôsobil ako vedecký pracovník. Od roku 1954 pracoval v Štátnej bezpečnosti, v 60. rokoch najmä ako náčelník okresných oddelení MV v Spišskej Novej Vsi, Michalovciach a v Rožňave. Najvyššiu hodnosť majora dosiahol v roku 1969. V rokoch 1969 – 1975 bol náčelníkom analytického odboru Hlavnej správy ŠtB Ministerstva vnútra SSR. V roku 1970 absolvoval Vysokú školu politickú ÚV KSČ. Po odchode zo ZNB v roku 1975 pracoval ako vedecký pracovník Ústavu vedeckého ateizmu SAV v Bratislave. Na tejto pozícii publikoval viacero knižných monografií s protináboženským zameraním (napr. *Falošní proroci* (1978), *Politici v sutanách* zameranej proti predstaviteľom HSES, 1984; *Politický klerikalizmus v službách antikomunizmu* (1986), *Recidívy klerikalizmu* (1989); a pod.).

88 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, I. zväzok. Žiadosť o vydanie znaleckého posudku zo dňa 23. 11. 1987, s. 111.

89 Tamže. Znalecký posudok, s. 114.

90 Tamže. Znalecký posudok, s. 124.

91 Tamže. Znalecký posudok, s. 128.

92 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, III. zväzok. Protokol o oboznámení obvineného s výsledkami vyšetrovania, s. 292.

93 Tamže. Plán vyšetrovania (pokračovanie), s. 308.

ho základy vo forme učenia marxizmu-leninizmu“.⁹⁴ Vyšetrovateľ teda zmenu paragrafu odôvodňoval vyhodnotením dôkazného materiálu. Ťažko možno presne identifikovať, čo viedlo k tejto zmene. Ako možné vysvetlenie sa ponúka alternatíva, že za podvracanie republiky mohol sudca vymerať vyšší trest. Ďalšou možnosťou je, že sa vyšetrovateľia báli, či by takáto obžaloba obstála, keď bolo kvôli pozornosti, ktorú zatknutie Polanského vyvolalo, zrejme, že proces budú sledovať aj spravodajcovia zahraničných rozhlasových staníc. Možno tiež je, že po vyhodnutí všetkých samizdatových článkov sa vyšetrovateľovi javila priechodnejšia možnosť postaviť obžalobu na základe článkov poukazujúcich na protirežimné útoky a využiť *Historické zápisníky* ako obzvlášť priťažujúcu okolnosť. Iste je to zaujímavá zmena, keďže k nej došlo po takmer štyroch mesiacoch vyšetrovania, pri politických procesoch v priebehu 80. rokov to však nie je nič výnimočné.

Vyšetrovanie bolo skončené 22. marca 1988⁹⁵ predložením záverečnej správy s návrhom na konečné opatrenie. Polanskému dokázali, že na svojom písacom stroji prepísal niekoľko publikácií obsahujúcich „hrubé útoky proti nášmu socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu“, pripravoval na rozmnoženie encykliku Pia XI. *Divini Redemptoris* (O bezbožnom komunizme), vydával a distribuoval samizdatový časopis *Výber*, ktorý z pohľadu vyšetrovateľov „obsahoval útoky proti vedúcej úlohe KSČ, štátnym orgánom a socialistickému zriadeniu“, no a napokon mu priťažilo

vydávanie *Historických zápisníkov*. Z pohľadu vyšetrovateľa bola trestná činnosť dokázaná predovšetkým domovou prehliadkou v byte a chate. Postoje Polanského aj vypočúvaných svedkov mali za následok, že vyšetrovateľ síce konštatoval preukázané rozširovanie samizdatov, ale aj skutočnosť, že sa „nepodarilo preukázať podiel ďalších osôb na tejto činnosti.“⁹⁶ Vyšetrovateľ konštatoval, že v priebehu vyšetrovania vyvrátili Polanského obhajobu, že samizdaty vydával iba pre seba a nebol si vedomý, že robí niečo protizákonné. Mali to vyvrátiť tým, že vydávanie samizdatov robil cieľavedome a konšpiratívne, teda si musel byť vedomý rizík. Samizdatom vydaný návod, ako sa brániť pred ŠtB, bol pre vyšetrovateľa jeden z kľúčových dôkazov. V záverečnej správe vyšetrovateľ jasne uviedol: „Konanie obvineného napĺňa skutkovú podstatu trestného činu podvracanie republiky podľa §98 (...) Z charakteru útokov proti socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu a vedúcej úlohe KSČ (...) je dostatočne preukázaný motív, ktorý ho k tejto činnosti viedol a ktorým je jeho nepriateľstvo k socialistickému spoločenskému zriadeniu. Rovnako dostatočne je preukázaný jeho priamy úmysel pôsobiť negatívne na spoločenské dianie v našej republike (...)“.⁹⁷

12. apríla 1988 podal Krajský prokurátor v Banskej Bystrici na Polanského žalobu, podľa ktorej „z nepriateľstva k socialistickému štátnemu a spoločenskému zriadeniu republiky vykonával podvratnú činnosť proti jej spoločenskému a štátnemu zriadeniu, proti jej územnej celistvosti, obratyschopnosti a samostatnosti a proti

jej medzinárodným záujmom a taký čin spáchal v spojení s cudzím činiteľom a vo väčšom rozsahu“, čím podľa neho spáchal trestný čin podvracania republiky.⁹⁸ Toho sa mal dopustiť rozmnožením samizdatových časopisov *Výber*, *Historický zápisník* a *Pokoj a dobro*, v ktorých podľa obžaloby používal informácie zo zahraničných rozhlasových staníc, vyzýval k likvidácii KSČ, jednotnej ČSSR, spojeneckých a priateľských vzťahov so ZSSR a ostatnými socialistickými krajinami, k porušovaniu socialistického právneho poriadku, znevažoval a znižoval vzdelanie, výchovu a vyučovanie v duchu vedeckého svetonázoru marxizmu-leninizmu, autoritu bezpečnostných orgánov, prezidenta republiky a ďalších čelných predstaviteľov republiky, propagoval klerofašistické hnutie tzv. Slovenského štátu a jeho predstaviteľov a odstrašoval skupinu občanov od aktívnej účasti na plnení úloh socialistickej spoločnosti.⁹⁹ V odôvodnení sa písalo, že „pri zostavovaní nelegálnych písomností okrem vlastných príspevkov a príspevkov u nás žijúcich protisocialisticky zamerných občanov typu P. Čarnogurského a V. Trstenského zverejšťoval najmä príspevky slovenskej klerikálno-nacionalistickej emigrácie (...)“ Vydávanie *Historických zápisníkov* bolo „vyvrcholením protispoločenskej činnosti obvineného“ s cieľom „vyvolať profašistické tendencie (...) pokúša sa oživiť ideológiu a politiku klerofašizmu, zastiera jeho fašistické praktiky, kriesi šovinizmus, nacionalistické, rasistické, antisemitistické, antikomunistické a protičeské názory a tendencie.“¹⁰⁰ Po týchto žalobách sa mohol začať proces, ktorý mal vyvrcho-

94 Tamže, I. zväzok. Uznesenie vyšetrovateľa z 1. 3. 1988, s. 9.

95 Tamže, II. zväzok. Oznámenie o skončení vyšetrovania, s. 345.

96 Tamže. Predloženie záverečnej správy s návrhom na konečné opatrenie, s. 299.

97 Tamže. Predloženie záverečnej správy s návrhom na konečné opatrenie, s. 301.

98 Tamže. Obžaloba na Ivana Polanského z 12. 4. 1988, s. 357.

99 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Podanie obžaloby Krajským prokurátorom v Banskej Bystrici, s. 346.

100 Tamže. Podanie obžaloby Krajským prokurátorom v Banskej Bystrici, s. 350.

liť Polanského odsúdením a uväznením.

IV. REAKCIE VEREJNOSTI A PREJAVY PODPORY

Po zatknutí Ivana Polanského bola prvotná reakcia verejnosti skôr rozpačitá, zakrátko sa však rozbehlo viacero akcií na jeho podporu, a nielen z prostredia slovenskej tajnej cirkvi. Na Slovensku možno za najvýznamnejší prejav podpory Polanského považovať rozsiahlu podpisovú akciu za prepustenie Ivana Polanského zorganizovanú aktivistami tajnej cirkvi, pre ktorú získali podľa zdrojov ŠtB 3 968 podpisov.¹⁰¹ Tá sa však uskutočnila až po vynesení rozsudku a predchádzali jej dve menšie podpisové akcie ešte pred konaním súdu. Petície so žiadosťou o prepustenie Polanského boli doručené sudcovi v deň vynesenia rozsudku, pričom každá z nich mal približne 350 podpisov.¹⁰² Odosielateľom prvej petície bol aktivista tajnej cirkvi Anton Selecký (neskôr v roku 1989 súdený v rámci procesu s bratislavskou päťkou), ktorý podpisy sám zbieral. Pri druhej petícii bol ako odosielateľ vedený Michal Janech z Novej Dubnice. Listy boli zároveň zaslané na vedomie kardinálovi Tomáškovi a arcibiskupovi Jánovi Sokolovi, ktorých prosili, aby sa zasadili o prepustenie Polanského.¹⁰³ Kópiu petície poslali aj prezidentovi Husákovi. Zároveň poslali v prospech Ivana Polanského podporné listy aj viacerí disi-

denti, ako napr. Hana Ponická, ktorá písala ministrovi spravodlivosti. Celkovo bolo zistených 296 listov na podporu Ivana Polanského, podporu mu verejne vyjadril aj kardinál Tomášek. Spomenúť treba aj prejavy solidarity veriacich na masových púťach, kedy sa prítomní najmä počas večerných programov často modlili za Ivana Polanského ako väzňa režimu, napr. na púti v Nitre v auguste 1988.¹⁰⁴

Veľký význam mali prejavy solidarity z prostredia českého občianskeho disentu, o to viac, keď režim hral v prípade Polanského s kartou „podpory a propagácie fašizmu“. Podporu v tomto prostredí sprostredkoval Ján Čarnogurský, podľa ktorého Polanský neodhádol únosnosť textov, ktoré následne poslúžili vyšetrovateľom ako vhodná zámienka na rozpútanie veľkého procesu.¹⁰⁵ Neskôr vo svojom súdobom komentári k prípadu tvrdil, že podpora českého Výboru na obranu nespravodlivo stíhaných (VONS) rozhybala akcie na podporu Polanského, keďže aj medzi samotnými veriacimi na Slovensku bolo ťažké získať podporu, nakoľko sa obávali obvinení z klérofašizmu.¹⁰⁶

Prostredníctvom Jána Čarnogurského začal VONS podrobne monitorovať priebeh vyšetrovania a procesu, o ktorom podával pravidelné informácie. Podľa aktivistov VONS-u „Ivan Polanský je zjevné jen pokusným balónkom toho, čo všechno si

moc vůči nezávislým aktivitám může dovolit.“ V inom vyhlásení zasa považovali prípad Polanského za „nejzávažnejší útok proti nezávislým náboženským a občanským aktivitám, jakého jsme byly v posledních letech svědky.“ Tento postoj českého disentu vysvetlil po páde komunistického režimu jeden z popredných aktivistov VONS-u Petr Uhl, ktorý Polanského prípad komentoval slovami: „Jeho sympatie ke klerofašismu se mi z dostupných materiálů zdali zřejmé, nebyly však nijak vyzývavé a tvořily jen malou část jeho samizdatové produkce. Bylo třeba hájit právo Ivana Polanského na svobodu slova.“¹⁰⁷ V reakcii VONS-u bolo cítiť obavu, že ak by sa nezastali Polanského, ŠtB by sa skôr či neskôr rozhodla realizovať podobný zásah aj proti ďalším samizdatovým vydavateľstvám.¹⁰⁸

Ivana Polanského sa zastala aj Charta 77. Prvýkrát mu venovala pozornosť vo svojom vyhlásení z 11. mája 1988, kedy vo svojej žiadosti o vyšetrovanie smrti politického väzňa Pavla Wonku žiadala aj prepustenie všetkých politických väzňov, medzi ktorými menovala aj Ivana Polanského.¹⁰⁹ Následne o prípade informovala námestníka britského ministra zahraničných vecí Davida Mallora na stretnutí v júni 1988 v Prahe, a neskôr poradcu prezidenta a ministra zahraničných vecí USA L. Rownyho či francúzskeho ministra zahraničných vecí Rolanda Dumasa.¹¹⁰ Osobitné vyhlásenie k prí-

101 BALUN, P. (zost.): 1988. Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty. Bratislava 2009, dok. č. 8. Informácia Správy ŠtB Banská Bystrica o štátnobezpečnostnej situácii po línii vnútorného protivníka za 3. štvrtrok 1988, s. 265.

102 BALUN, P.: Štátnobezpečnostná situácia na Slovensku v roku 1988, s. 17.

103 ABS, f. A 36, inv. č. 1189. Denná situačná správa S ŠtB Bratislava z 5. 7. 1988.

104 BALUN, P. (zost.): 1988. Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty, dok. č. 8, Informácia Správy ŠtB Bratislava o štátnobezpečnostnej situácii po línii vnútorného protivníka za 3. štvrtrok 1988, s. 228.

105 BLAŽEK, P.: Výbor na obranu Ivana Polanského, s. 211.

106 BLAŽEK, P.: Kauza Ivana Polanského: sjednocení vydavatelů samizdatu v Československu, s. 134.

107 Tamže, s. 134.

108 BALUN, P.: Štátnobezpečnostná situácia na Slovensku v roku 1988, s. 15.

109 CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (Eds.): Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989. Svazek II. Dokument číslo (ďalej dok. č.) 469, Žádost České národní radě a vládě ČSR o vyšetření příčiny smrti Pavla Wonky, 11. 5. 1988, s. 1008.

110 Pozri napr. CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (Eds.): Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989. Svazek II., dok. č. 477. Sdělení o setkání zástupců Charty 77 s britským náměstkem ministra zahraničí Davidem Mallorem, s. 1023.

Samizdaty pripravené na distribúciu

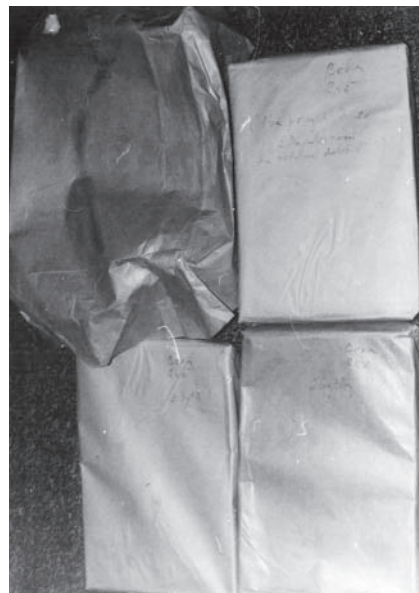
(Zdroj: Archív ÚPN)

padu Polanský vydala Charta 77 začiatkom septembra 1988 po tom, ako Najvyšší súd SSR potvrdil rozsudok Krajského súdu. Vo svojom proteste uviedla stanovisko, že činnosť Ivana Polanského „*ve skutečnosti (...) spočívala v tom, že tvořivým způsobem usiloval o svobodný pohyb názorů, myšlenek a informací.*“ Z pohľadu Charty išlo o „*politický proces par excellence*“, označiac rozsudok ako „*recidívu stalinskej justície.*“ Svoj postoj argumentovali: „*Motivován osobně mravním principem jednal i Ivan Polanský, a tím, že se snažil oživit svobodný pohyb myšlenek, názorů a informací, tedy rozvíjet proces, který je pro nás v obecném pohledu tou nejspolehlivější zárukou a perspektivou, konal činnost společensky vysoce prospěšnou. S jeho názory a stanovisky může zajisté kdokoliv souhlasit i nesouhlasit, avšak vždy zde musí platiti zásada civilizovaného*

státu, kterou formuloval jeden z tvůrců francouzského osvícenství: třebaže rozhodně nesouhlasím s vaším názorem, svůj život bych položil za vaše právo jej vyslovit.“¹¹¹

Prípád Polanského sa dostal prostredníctvom českého občianskeho disentu aj na Západ. Zaujímala sa oňho aj medzinárodná organizácia Amnesty International, ktorá považovala Polanského za väzňa svedomia a informovala sa o jeho zdravotnom stave, ako aj o tom, čo môže urobiť, aby bol prepustený.¹¹² Britská delegácia o ňom referovala na schôdzke KBSE konanej v roku 1988 vo Viedni. Osobitnú pozornosť venovali procesu, ako to bývalo v 80. rokoch zvykom, zahraničné rozhlasové stanice *Hlas Ameriky* a *Rádio Svobodná Európa*, ktorý o ňom referoval najmä prostredníctvom svojich komentátorov Ivana Medeka a Antona Hlinku. Väčšinu informácií sprostredkoval Ján Čarnogurský.

Vrcholom kampane za prepustenie Ivana Polanského bolo založenie Výboru solidarity s Ivanom Polanským 12. októbra 1988. V rámci výboru existovala informačná služba, ktorej členmi boli Václav Benda, Ján Čarnogurský, Jiří Gruntorád a Heřman Chromý. Zároveň približne 90 vydavateľov samizdatovej literatúry z celého vtedajšieho Československa vydalo vyhlásenie, podľa ktorého vydávanie nezávislej publicistiky a rozširovanie literatúry bolo deklarované ako integrálna súčasť práva na slobodu prejavu, čo bolo od roku 1976 zakotvené aj v medzinárodných zmluvách signovaných Československom. Z tohto hľadiska chápali represiu proti Ivanovi Polanskému ako zástupný útok proti celej vydavateľskej obci. Dokonca sa odvážili vyzvať štátne a stranícke vede-

Samizdaty pripravené na distribúciu

(Zdroj: Archív ÚPN)

nie, aby Polanského buď prepustili, alebo aby uväznili všetkých vydavateľov samizdatov.¹¹³ Výbor vo svojej aktivite pokračoval aj po prepustení Polanského, keďže útoky režimu proti produkcii samizdatov pokračovali a niektorí jeho členovia boli trestne stíhaní. Výbor sa mal postupne stať Syndikátom československého samizdatu, k čomu však napokon z rôznych príčin nedošlo. Na aktivity Výboru poukázal český historik Petr Blažek, osobitne na významnú úlohu v prehĺbení spolupráce medzi českými a slovenskými opozičnými skupinami. Výbor prispel k zjednoteniu vydavateľov samizdatov z celého Československa na jednej obrannej rovine. Zároveň sa prostredníctvom tohto prípadu časť českej elity – v tomto prípade disidentskej – po prvýkrát konfrontovala s problematikou slovenského nacionalizmu.¹¹⁴

111 CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (Eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989. Svazek II.*, dok. č. 490, Prohlášení k rozsudku bratislavského soudu nad slovenským náboženským aktivistou Ivanem Polanským, s. 1039.

112 BALUN, P. (zost.): *1988. Rok před změnou. Zborník a dokumenty*, dok. č. 10. Informácia Správy ŠtB Banská Bystrica o štátnobezpečnostnej situácii po línii vnútorného protivníka za 1. štvrtrok 1988, s. 249.

113 BLAŽEK, P.: *Kauza Ivana Polanského: sjednocení vydavatelů samizdatu v Československu*, s. 136.

114 Tamže, s. 129.

V. PROCES

Proces s Ivanom Polanským prebiehal v dňoch 13. – 17. júna 1988 pred senátom Krajského súdu v Banskej Bystrici. Režim venoval procesu značnú pozornosť. Príslušníci Oddelenia ŠtB Považská Bystrica realizovali v dňoch predchádzajúcich súdnemu pojednávaniu niekoľko profylaktických a preventívno-bezpečnostných opatrení a Polanského kolegovia v ZTS Dubnica si počas dní súdu nemohli v práci čerpať dovolenku. Súdna sieň však bola napriek tomu plná, pričom sa pojednávania zúčastnili aj niekoľkí známi slovenskí disidenti ako Ján Čarnogurský a Hana Ponická, či zástupcovia zahraničných zastupiteľstiev.¹¹⁵ Podľa správy ŠtB sa pojednávania zúčastnilo približne 40 aktivistov tajnej cirkvi a zo zahraničného diplomatického zboru po boku Jána Čarnogurského americký diplomat Robert Norman. Čarnogurský následne spracoval správu, ktorú o procese odvysielalo 17. júna Rádio Slobodná Európa a o deň neskôr aj redakcia BBC v slovenskom jazyku. Podľa tejto správy prebehlo súdne pojednávanie „bez rušivých zásahov“.¹¹⁶

Rozsudok, vynesený predsedom senátu Krajského súdu v Banskej Bystrici JUDr. Arnoštom Škorpilom¹¹⁷ 17. júna 1988 uznal Polanského vinným z trestného činu podvracania republiky. Napriek tomu, že v Československu prebiehal proces prestavby, bolo už po Sviečkovej manifestácii a Polanského zdravotný stav bol zhoršený, bol mimoriadne tvrdý – 4 roky väzenia nepodmienečne. Režim však naďalej predstavoval jeho prípad ako podporovateľa

Anton Hlinka, na fotografii z vyšetrovacieho spisu, prinášal o procese pravdivé spravodajstvo (Zdroj: Archív ÚPN)

fašizmu. V tomto zmysle vyšli v dobovej tlači odsudzujúce články.¹¹⁸ V rozsudku sa písalo, že Polanský nie je stíhaný kvôli samizdatovej aktivite v oblasti náboženskej literatúry, čoho dokladom malo byť vrátenie cca 600 kusov literatúry s náboženským zameraním. Najviac mu priťažili popri *Historických zápisníkoch* aj časopisy *Výber*, v ktorých uverejňoval prepisy niektorých relácií zahraničných rozhlasových staníc. Súd však neuznal bod obžaloby o spojení s cudzou mocnosťou,¹¹⁹ čo ho zachránilo pred vyšším trestom. Rozsah samotného posudku naznačoval závažnosť, akú režim pripisoval celého prípadu – mal 48 strán.

Proti verdiktu Krajského súdu sa Ivan Polanský odvolal, pričom

namietal správnosť výroku o vine a treste. Podľa neho krajský súd nesprávne vyhodnotil subjektívnu stránku trestného činu, pohnútky a nebezpečnosť konania pre spoločnosť. Polanský namietal, že jeho zámerom bolo „prispieť k určitým historickým pohľadom na naše novodobé dejiny, menovite v tom smere, že nie všetci činitelia tzv. Slovenského štátu sympatizovali s fašizmom, ale naopak, boli jeho odporcovia.“¹²⁰ Podľa neho ani články v ním vydávaných samizdatoch neznamenali podvratnú činnosť proti štátnemu a spoločenskému zriadeniu Československa, išlo len o kritiku určitých deformácií. V odvolaní sa tiež snažil upriamiť pozornosť na fakt, či „doterajší výklad skutkovej podstaty trestného činu podvracania republiky nie je už prekonaný so zreteľom na odlišnú medzinárodnopolitickú a vnútornú situáciu v porovnaní s tou, ktorá existovala v čase jeho zaradenia do trestného zákona.“ Navrhol preskúmať, či jeho skutok neaplnuje znaky miernejšieho trestného činu poburovania podľa §100 a v tejto súvislosti sa domáhal udelenia nižšieho trestu poukazujúc na zhoršený zdravotný stav. Jeho manželka sa v odvolaní dovoľavala zákonu z roku 1976, podľa ktorého mal každý právo na slobodu prejavu, zahŕňajúcu slobodu vyhľadávať, prijímať a rozširovať myšlienky každého druhu ústne, písomne alebo tlačou. Aj ona namietala, že „problematika uvedená v historickom zápisníku nepatrí do oblasti trestného práva, ale do vedeckej roviny.“¹²¹

Napriek tomu navrhol zástupca generálneho prokurátora SSR od-

115 BALUN, P.: Štátnobezpečnostná situácia na Slovensku v roku 1988, s. 16.

116 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, III. zväzok. Polanský Ivan, správa o priebehu hlavného pojednávania, s. 368.

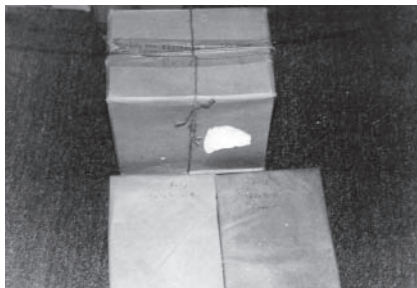
117 Ďalšími členmi senátu boli JUDr. Jozef Švarc, Peter Hološ, Ján Sršeň a Ing. Ferdinand Baláž. Pozri: Tamže. Rozsudok v mene republiky, s. 374.

118 BALUN, P.: Štátnobezpečnostná situácia na Slovensku v roku 1988, s. 17.

119 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-5395, III. zväzok. Rozsudok v mene republiky, s. 389 – 391.

120 Tamže, Zväzky rozpracovaných osôb, a. č. SR-029454. Uznesenie o zamietnutí odvolania obžalovaného I. Polanského, s. 375.

121 Tamže. Uznesenie o zamietnutí odvolania obžalovaného I. Polanského, s. 377 – 378.

Samizdaty pripravené na distribúciu
(Zdroj: Archív ÚPN)

volania obžalovaného aj jeho manželky ako neodôvodnené zamietnuť. V otázke posúdenia podvracania konštatoval, že „podvracaním socialistického spoločenského a štátneho zriadenia republiky sú akcie menšieho rozsahu, namierené proti socialistickému charakteru nášho štátu, proti politickému usporiadaniu republiky. Medzi tieto akcie treba zaradiť napr. i propagáciu návratu k tzv. Slovenskému štátu a jeho klérofašistickým režimom, agitáciu proti vedúcej úlohe KSC, útoky proti predstaviteľom republiky a štátnym orgánom, akcie proti federatívnemu usporiadaniu vzťahov Čechov a Slovákov, rozdúchavanie národnostných trení, akcie proti rozvoju vzdelania v duchu vedeckého svetonázoru marxizmu-leninizmu i činnosť smerujúcu k oslabeniu akcieschopnosti, či diskreditovaniu justície.“¹²² Na margo argumentu, že ide o vedeckú a nie poli-

tickú diskusiu, bola odpoveď prokurátora jasná: „Články tam uverejnené sú otvorenou propagáciou tzv. Slovenského štátu s jeho vnútornou i zahranično-politickou orientáciou, jeho predstaviteľov a nimi hlásaných názorov na komunistov, marxizmus, spolužitie Čechov a Slovákov, zároveň sú aj otvoreným útokom proti KSC (...).“ Prokurátor uznal odlišnú medzinárodno-politickú situáciu, ale napriek tomu konštatoval, že „podvratné konanie, ktorého sa dopustil obžalovaný je i za súčasnej situácie spôsobilé ohroziť chránené záujmy, ktorých sa svojím činom dotkol, najmä so zreteľom na zistený rozsah jeho trestnej činnosti, dobu jej páchania, množstvo a intenzitu útokov voči chránených záujmom“. Prokurátor zamietol aj odvolanie na zhoršený zdravotný stav, nakoľko „pri sústavnej liečbe je jeho stav stabilizovaný a nevyžaduje zvláštne liečebné úkony“.¹²³

Odvolanie Polanského Najvyšší súd SSR v Bratislave, ktorému predsedal JUDr. Pavol Toman, dopadlo tak, ako sa očakávalo, a 30. augusta 1988 bolo zamietnuté. Aj odvolacie konanie bolo v znamení reštrikcií zo strany režimu – známi aktivisti tajnej cirkvi ako Ján Čarnogurský, František Mikloško, Ján Chryzostom Korec či Vladimír Jukl boli predvolaní na ŠtB a účasť ďalších ľudí režim nepripustil.¹²⁴

Vo väzení dostával Polanský prejavy podpory z celého Slovenska, najmä od aktivistov tajnej cirkvi. Veď jeho prípad sa stal prostredníctvom vysielaní zahraničných rozhlasových staníc všeobecne známym. Jeho zdravotný stav sa v dôsledku väzenia zhoršil a od septembra 1988 musel byť zo zdravotných dôvodov väznený v Ružomberku.¹²⁵ Vo väzení sedel do decembra 1988, kedy bol podmienene prepustený

v dôsledku amnestie prezidenta Husáka. Vďaka nej bol jeho trest skrátený o polovicu, čím mu „zostali“ dva roky, ale keďže už vo väzení strávil polovicu tohto trestu, mohol si podať žiadosť o podmienene prepustenie. To Polanský aj urobil a Okresný súd v Ružomberku vyhovel jeho žiadosti. Po prepustení z väzenia sa márne pokúšal zamestnať a v dôsledku podlomeného zdravia kvôli pobytu vo väzení odišiel na invalidný dôchodok.¹²⁶ Kauza Ivana Polanského sa však definitívne uzavrela až v novembri 1989. Vtedy pod tlakom prepustených námestí a v dôsledku postupného pádu komunistického režimu prezident Gustáv Husák dňa 25. novembra vydal rozsiahlu amnestiu, na základe ktorej bol Polanskému odpustený podmienecný trest. Súdnej rehabilitácie sa dočkal v roku 1990.

ZÁVER

V tejto štúdii sme sa pokúsili rekonštruovať politický proces proti Polanskému, jeho priebeh na základe dostupných materiálov z proveniencie ŠtB, zvlášť niektoré jeho menej známe stránky ako sledovanie Polanského pred zatknutím a priebeh vyšetrovania, s osobitným zameraním na Polanského postoj. Podrobné zmapovanie procesu, prednostne všetkých reakcií a vyhlásení na jeho podporu, odozvu v súdovej samizdatovej, či režimnej tlači alebo vo vysielaní zahraničných rozhlasových staníc či všetky jeho dôsledky presahujú rámec jednej štúdie, veď išlo o jeden z najväčších politických procesov obdobia normalizácie. Český historik Petr Blažek poukázal v prípade Polanského na veľmi vzácny typ solidarity a tolerance medzi vydavateľmi samizdatovej literatúry, ktorý sa tu prejavil bez ohľadu

122 Tamže. Uznesenie o zamietnutí odvolania obžalovaného I. Polanského, s. 383.

123 Tamže, s. 395.

124 BALUN, P.: Štátnobezpečnostná situácia na Slovensku v roku 1988, s. 18.

125 BLAŽEK, P.: Kauza Ivana Polanského: sjednocení vydavatelů samizdatu v Československu, s. 133.

126 FIAMOVÁ, M. – SPEVÁKOVÁ, J. (zost.): *Síla svědectví. The Power of Witnessing*, s. 223.

Materiály na tlač samizdatov
(Zdroj: Archív ÚPN)

na národnosť, politickú názorovú orientáciu alebo konfesijné zameralie. Podľa jeho názoru, s ktorým sa možno bezpochyby stotožniť, takéto zjednotenie vydavateľov samizdatu na obranu Polanského jeho vydavateľa „dali jasne najevo své odhodlaní brániť svobodu projevu jako nedílnou součástí kolekce základních lidských práv“.¹²⁷ Zároveň ide o skutočne unikátny moment z dejín českého a slovenského disentu, ktorému sa dlho nedarilo nachádzať

spoločnú platformu, aj vďaka systematickým aktivitám ŠtB snažiacej sa všemožne o vnášanie diferencií medzi jednotlivé prúdy.

Polanského kauza zároveň odhalila ďalší rozmer slovenského disentu – jeho rozvetvenosť do rôznych slovenských regiónov. Historici vo svojom doterajšom výskume sú v tejto problematike príliš fixovaní na Bratislavu či Košice, ale aj Polanského prípad ukazuje, ako pestré a silné boli korene v disente – v tomto prípade a osobitne tajnej cirkvi – aj na regionálnej úrovni. O jednotlivých skupinách a aktivistoch máme zatiaľ iba kusé informácie, stojí preto pred nami úloha zamerať na ne pozornosť a dokumentovať mená ľudí, ktorí sa dokázali postaviť na odpor normalizačnému režimu.

Je dosť pravdepodobné, že jedným z hlavných cieľov akcie proti Ivanovi Polanskému sa stalo zastrašenie vydavateľov samizdatov, ako však ukazuje reakcia na Polanského zatknutie, tento účel sa režimu nepodarilo splniť, skôr naopak. O tom, že režim chcel procesom zastrašiť, svedčí aj výška trestu – štyri roky nepodmienečne pre človeka s podlomným zdravím sú na pomery 80. rokov neprimerane vysokým trestom. Ukazuje to strach režimu pred samizdatovou literatúrou, nad ktorou už celkom strácal kontrolu a ktorej počet narastal závažnou rýchlosťou. Tým nepriamo vidíme aj vedomie vlastnej slabosti, ktorú režim na Slovensku nepochybne pociťoval najneskôr od Sviečkovej manifestácie.

V súvislosti s prípadom Polanský možno spomenúť a vyzdvihnúť meno Jána Čarnogurského, ktorý v tomto procese zohral veľmi dôležitú úlohu tým, že v jeho priebehu zabezpečoval informácie a kontakty na český občiansky dissent, ako aj na spravodajstvo zahraničných rozhlasových staníc. Poukazuje to na kľúčový význam jeho osoby pre

Jedna zo skrýš samizdatov u Polanských
(Zdroj: Archív ÚPN)

protirežimné aktivity druhej polovice 80. rokov na Slovensku, a zrejme od procesu s Polanským vedie priama linka k tomu, prečo bol práve on ustanovený za osobu zabezpečujúcu prepojenie Hnutia za občianske slobody na Slovensku koncom roku 1988. Jeho činnosť v tomto období vyvrcholila zatknutím v auguste 1989 a súdením v rámci procesu proti bratislavskej päťke.

Osobitnú pozornosť si Polanského proces zaslúži aj preto, lebo na ňom azda po prvýkrát od 50. rokov zaznela otázka postoja veriacich k I. Slovenskej republike a zvlášť k osobe jej prezidenta Jozefa Tisa. Z pohľadu tajnej cirkvi išlo o tému, ktorej sa snažila vyhnúť práve z obavy pred politizáciou a strašením tzv. klérofašizmom, zrejme aj preto jej lídri Polanského odrádzali od vydania *Historického zápisníka*. To, čo sám Polanský počas vypočúvaní uvádzal – že chcel otvoriť diskusiu o tomto probléme – sa stalo realitou ani nie dva roky od chvíle, ako sa jeho súdny proces skončil, avšak už za celkom iných spoločensko-politic-

127 BLAŽEK, P.: Kauza Ivana Polanského: sjednocení vydavatelů samizdatu v Československu, s. 139.

kých podmienok, po páde komunistického režimu. Najmä 90. roky 20. storočia a prvé desaťročie 21. storočia boli skutočne otvoreným priesto-

rom na slobodnú diskusiu aj o tomto období slovenských dejín. Komunistický režim si však žiadnu otvorenú diskusiu dovoliť nemohol – a jeho

reakciou bola represia. Toto by sme mali mať na pamäti aj pri súčasných diskusiách o citlivých spoločenských a historických témach.

Peter Jašek • Trial against Ivan Polanský (1987 – 1988)

The author has been focusing on political trial reconstruction against Ivan Polanský, one of the biggest samizdat publishers in Slovakia. The trial, including his arrest, interrogation and court hearings took place in 1987 and 1988, even it happened in the atmosphere of the incoming Prestroyka, the sentence was extremely strong: 4 years of unconditional sentence of imprisonment. The fact that among published samizdats there were also two issues of *Historické zápisníky* (Historical Journals) where he dealt with personalities of Jozef Tiso and Andrej Hlinka went against Polanský in particular way. Therefore the original criminal charge was the criminal act of promoting Fascism; during the trial it was changed and the section on subversive activities against the Republic (Criminal Act) was applied. The trial with Polanský called a stormy attention with samizdat publishers in whole Czechoslovakia, as they unified to support Polanský. Foreign radio stations also informed about the trial in details, what together with several supporting petitions undoubtedly protected Polanský from even more severe sentence.

Mgr. Peter Jašek, PhD. (1983),

históriu vyštudoval na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, kde mu v roku 2009 udelili titul PhD. V súčasnosti je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským dejinám 20. storočia, najmä obdobiu 2. svetovej vojny, normalizácii a pádu komunistického režimu na Slovensku. Je zostavovateľom zborníkov *20. výročie Nežnej revolúcie* (2010), *Interpretácia dokumentov ŠtB* (2011), *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe* (2012) a *Sviečková manifestácia I. Štúdie. Spomienky a svedectvá* (2015), ako aj spoluautorom odborných monografií *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989* (2012), *Slovenskí generáli 1939 – 1945* (2013), ale tiež vlastivednej monografie *Smolenice* (2011) a autorom niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov. Autorsky sa spolupodieľal na príprave viacerých výstav zameraných na moderné dejiny Slovenska, ako boli *Prísne tajné! Dejiny ŠtB na Slovensku* (2011), *Protikomunistický odboj na Slovensku* (2012), *Sviečková manifestácia 25. marca 1988* (2013) a *Pád komunistického režimu*.

ZA IVANOM POLANSKÝM

Dňa 27. decembra 2015 nás zastihla smutná správa. Odišiel do večnosti jeden z najvýznamnejších vydavateľov samizdatovej literatúry na Slovensku v období normalizácie Ivan Polanský.

Zomrel na prahu zabudnutia a v hmotnej núdzi s minimálnym dôchodkom napriek tomu, že celý svoj život (vrátane nemalých materiálnych prostriedkov) venoval boju proti československému komunistickému režimu. Jeho životný príbeh si zaslúži ocenenie za odvahu a obetavosť, s akou neváhal produkovať a šíriť zakázanú samizdatovú literatúru, ako aj za osobnú statočnosť, s ktorou čelil perzekúciám normalizačného režimu, čím v konečnom dôsledku prispel k jeho pádu. Je zároveň aj výzvou spoločnosti, aby sa pravda, sloboda a spravodlivosť už viac nemuseli rodiť z ľudského utrpenia.

Češť jeho pamiatke!

SPRÁVA ALFRÉDA WETZLERA A RUDOLFA VRBU (1944)¹

Alfréd Wetzler
(1918 – 1988)

(Zdroj: rodinný archív)

Rudolf Vrba
(1924 – 2006)

(Zdroj: rodinný archív)

Dňa 10. apríla 1944 sa dvom slovenským židovským väzňom podarilo utiecť z tzv. tábora smrti v Osvienčime. Boli nimi takmer 26-ročný Alfred Wetzler z Trnavy a 19-ročný Walter Rosenberg (po r. 1944 si ponechal meno Rudolf Vrba) z Topoľčian. Alfréd Wetzler sa do vyhladzovacieho tábora na Nemcami okupovanom poľskom území dostal v apríli 1942 deportovaním z koncentračného tábora v Seredi. Walter Roseneberg bol na jar roku 1942 prichytený pri ilegálnom prekračovaní maďarsko-slovenskej hranice, následne bol poslaný do tzv. zberného tábora v Novákoch, odkiaľ sa mu podarilo utiecť. Po opätovnom chytení bol v júni 1942 deportovaný do poľského tábora smrti Majdanek, po 2 týždňoch do Osvienčimu, kde sa stretol s A. Wetzlerom. Po takmer dvojročnom prebývaní vo vyhladzovacom tábore sa im podarilo utiecť na Slovensko, pričom následne v Žiline nadiktovali 32-stranovú správu o nacistických zverstvách na ľuďoch, ktoré sa diali za prísne stráženými plotmi tábora smrti.

Počty ďalších osôb, ktorým sa z Osvienčimu podarilo utiecť, sa značne líšia. Niektoré odhady hovoria až o 400 útekoch. Pre Wetzlera a Rosenberga a ďalších mali veľký význam i obeť tých, ktorých útek nebol úspešný a zaplatili za to životom. Na základe sledovania neúspešných pokusov sa spomínaná dvojica vedela pripraviť na útek tak, aby sa ich pokus o útek z tábora vydaril. Medzi úspešné úniky z vyhladzovacích táborov patrí aj pokus slovenského Žida Dionýza Lénarda z Majdanku v júni 1943, ktorý zanechal svedectvo vo forme listu adresované vymyslenému priateľovi podpísané fiktívnym menom. Úspešným spôsobom úniku Wetzlera a Vrba sa zakrátko nechala v Osvienčime inšpi-

rovať i poľsko-slovenská dvojica Židov – Czeslaw Mordowicz a Arnošt Rosin, ktorí svoje svedectvo o masových vraždách spísali v Liptovskom Mikuláši a doplnilo ním neskôr Správu Wetzlera a Vrba.

Táto Správa nebola až do nedávnych dní na internete verejnosti prístupná v slovenskom jazyku tak, ako ju pôvodne spomínaní muži z Trnavy a Topoľčian nadiktovali na konci apríla 1944 v Žiline. Text Správy bol okamžite preložený do ďalších jazykov a distribuovaný kompetentným úradom na Západe tak, aby sa zabránilo ďalším deportáciám a plánovanej smrti desaťtisícov ľudí v plynových komorách. Správa obsahovala napr. nákres táborov v Osvienčime a Brzezinke, náčrt krematória a ply-

1 V archivovanej anglickej verzii dostupné na: <http://www.holocaustresearchproject.org/othercamps/auschproto.html>

Vstupná brána do koncentračného tábora
Auschwitz-Birkenau/Osvienčim-Brzezinka
(Zdroj: internet)

novej komory, odhad počtu ľudí, ktorí zahynuli v plynových komorách podľa jednotlivých krajín, systém evidencie a fungovania táborov a ďalšie podrobné informácie. Do troch častí Správy spísali iba to, čo priamo obaja alebo individuálne zažili.

Minulý rok sme si pripomenuli 70. výročie ich úniku z tábora smrti – Osvienčimu aj prostredníctvom diskusného večera Ústavu pamäti národa v Poľskom inštitúte v Bratislave i príspevkom v časopise Pamäť národa. Odvtedy sme sa pokúšali získať originálnu verziu Správy, aby sa s jej obsahom zoznámila i širšia verejnosť. Prvotný neúspech nás neodradil a konečne sme mohli preložiť do materinského jazyka slovenských židovských väzňov text, ktorý sa počas vojny dostal do USA a je uložený v archíve Úradu osobitného vyšetrovania amerického ministerstva spravodlivosti a archíve Výboru pre vojnových utečencov vo Washingtone (prístupná aj na webe: <http://www.holocaustresearchproject.org/othercamps/auschproto.html>). Jednu z verzií Správy prvýkrát publikovalo v slovenskom jazyku vydavateľstvo MilaniuM v roku 2009 ako súčasť 5. opraveného vydania publikácie Alfréda Wetzlera – Čo Dante nevidel, ktorú napísal pod pseudonymom Jozef Lánik. Ústav pamäti národa publikoval uvedenú Správu na svojej internetovej stránke tak, aby sa verejnosť bezplatne dozvedela viac o „fungovaní“ koncentračného tábora v Osvienčime a masovom vyvražďovaní miliónov nevinných židovských obyvateľov z celej Európy, Slovenska nevynímajúc.

I. OSVIENČIM A BRZESINKA

13. apríla 1942 bola naša skupina, ktorá pozostávala z 1 000 mužov, naložená do vagónov v zbernom tábore v Seredi. Dvere vozňov boli uzatvorené, tak sme nevedeli zistiť smer jazdy, a keď boli po dlhšej dobe otvorené, zis-

tili sme, že sme už prekročili slovenské hranice a sme vo Zwardoni. Potiaľto bol vlak strážený mužmi Hlinkovej gardy, ktorých tu vystriedali príslušníci SS. Potom odpojili niekoľko vozňov z nášho vlaku a pokračovali sme ďalej v noci do Osvienčimu, kde nás odstavili na vedľajšiu koľaj. Dôvod, prečo boli niektoré vozne odpojené, bol zrejme nedostatok miesta v Osvienčime. Mimochodom, pripojili ich k nám o niekoľko dní neskôr. Hneď po príchode sme boli zoradení do päťradov a počítali nás. Bolo nás tam 643. Po približne 20-minútovej chôdzi s ťažkou batožinou (boli sme zo Slovenska dobre zásobení) sme sa dostali do koncentračného tábora v Osvienčime.

Boli sme zavedení do veľkého baraku, kde na jednej jeho strane sme odovzdali všetku našu batožinu a na druhej strane baraku sme sa vyzliekli úplne donaha a nechali tam i cennosti. Nahí sme potom prešli do vedľajšieho baraku, kde nám oholili hlavy, telá a dezinfikovali nás lyzolom. Pri východe dostal každý muž číslo, ktoré začínali od čísla 28 600 a pokračovali priebežne ďalej. S týmto číslom v dlani sme boli nahnaní do tretieho baraku, kde sa konala registrácia. Pozostávala z vytetovania prideleného čísla z druhého baraku na ľavú stranu hrude. Spreádzala to vykonávaná brutalita, pričom mnohí z nás omdleli. Zaregistrovali tiež naše osobné údaje. Potom nás v skupinách po 100 odvieďli do pivnice a následne do baraku, kde sme dostali pruhované väzenské šaty a dreváky. Trvalo to do 10. hodiny dopoludnia. Popoludní nám opäť vzali väzenské oblečenie a nahradili ho roztrhanými a špinavými ruskými vojenskými uniformami. Takto vybavení sme odpochodovali do Brzezinky.

Osvienčim je koncentračný tábor pre politických väzňov v tzv. ochrannej väzbe. V čase môjho príchodu, to bolo v apríli 1942, bolo v tábore asi 15 000 väzňov, väč-

Jedna z vnútorných brán v koncentračnom
tábore Auschwitz-Osvienčim s nápisom
„Arbeit macht frei“
(Zdroj: internet)

šinou Poliaci, Nemci a ruskí civilisti v ochrannej väzbe. Menší počet väzňov patrilo do kategórie kriminálnikov a „nepracujúce živly“. Veliteľstvu tábora Osvienčim podlieha pracovný tábor Brzezinka a poľnohospodársky pracovný tábor Harmense. Všetkých väzňov, ktorí prídu prvýkrát do Osvienčimu, zaevidujú pomocou čísiel a buď tam zostanú, alebo ich pošlú do Brzezinky, prípadne vo veľmi malom počte do Harmense. Väzňom pridelujú čísla v poradí, v ktorom prídu do tábora. Každé číslo je použité iba raz, takže posledné číslo vyjadruje aktuálny počet väzňov v tábore. V čase nášho úteku, to znamená na začiatku apríla 1944, vzrástol tento počet na 180 000. Zo začiatku tetovali čísla na ľavú stranu hrude, ale neskôr, kvôli ich zmazaniu, na ľavé predlaktie. So všetkými väzňami, bez ohľadu na kategóriu alebo národnosť, sa zaobchádzalo rovnako. Avšak pre uľahčenie identifikácie sa označujú rôznymi farebnými trojuholníkmi prišitými na oblečenie na ľavej strane hrude pod väzenské číslo. Prvé písmeno napovedá národnosť väzňa. Takéto písmeno (napríklad „P“ pre Poliakov) je umiestnené v strede trojuholníka. Farebné trojuholníky následne znamenajú:

- červený trojuholník – politickí väzni v ochrannej väzbe,
- zelený trojuholník – zločinci recidivisti,
- čierny trojuholník – nepracujúce živly, asociáli (väčšinou Rusi),
- ružový trojuholník – homosexuáli,
- fialový trojuholník – členovia náboženskej sekty „Svedkovia Jehovovi“.

Židovských väzňov odlišujú od árijských väzňov pomocou trojuholníka, ktorý je z veľkej časti červený, zmeneného na Dávidovu hviezdu pridaním žltých hrotov.

V rámci areálu tábora Osvienčim je niekoľko tovární: vojenský výrobný závod – Deutsche Ausrüstungswerke, továrň rodiny Kruppovcov a ďalšia koncernu Siemens. Za hranicou tábora je obrovský závod, rozkladajúci sa na niekoľkých štvorcových kilometroch, nazývaný Buna. Vo všetkých uvedených továrňach pracujú väzni.

Obytné štvrte v tábore, kde väzni žijú, ak sa vôbec dá použiť tento termín, sa rozkladajú na ploche s veľkosťou asi 500 x 300 metrov, obkolesenej dvojitou radou betónových stĺpikov asi 3 metre vysokých, navzájom spojených (zvnútra i zvonka) hustou sieťou drôtov s vysokým napätím, uchytených na izolátoroch. Medzi týmito dvoma radmi stĺpikov, v rozstupe 150 metrov, sa nachádzajú 5 metrov vysoké strážne veže vybavené guľometmi a svetlometmi. V prednej časti vnútorného vysokonapäťového okruhu sa nachádza plot z ostnatého drôtu. Na samotný dotyk s týmto plotom je odpoveď v podobe streľby zo strážnych veží. Tento systém sa nazýva „malá alebo vnútorná reťaz strážnych miest“.² Samotný tábor sa skladá z troch radov domov. Medzi prvým a druhým radom je táborová ulica, a medzi druhým a tretím je nízky múr. Židovské dievčatá deportované zo Slovenska v marci a apríli 1942, viac ako 7 000 z nich, žili v dome, ktorý oddeľoval tento múr, až do polovice augusta 1942. Potom, čo boli tieto dievčatá presunuté do Brzezinky, bol múr medzi druhým a tretím radom domov odstránený. Vstupná táborová cesta pretína rad domov a nad vstupnou bránou, ktorá je samozrejme neustále dobre stráže-

2 Približne nakreslený situačný plán koncentračných táborov Osvienčim a Brzezinka bol súčasťou Správy – viď obrázok.

„Appel“ väzenkýň v koncentračnom tábore
Auschwitz – Birkenau/Osvienčim-Brzezinka
(Zdroj: internet)

ná, je umiestnený ironický nápis: „Práca oslobodzuje“. V okruhu nejakých 2 000 metrov je celý tábor obkolesený druhým okruhom nazývaným „veľká alebo vonkajšia reťaz strážnych miest“ so strážnymi vežami každých 150 metrov. Medzi vnútornou a vonkajšou reťazou strážnych miest sú umiestnené továrne a rôzne pracovné dielne. Veže vnútornej reťaze strážnej reťaze sú obsadené iba v noci, pričom zároveň je zapnutý elektrický prúd v dvojito rade drôteného plotu. Počas dňa je posádka vnútorného okruhu strážnych miest stiahnutá a chlapi sú nasadení vo vonkajšom strážnom okruhu. Únik cez tieto strážené miesta, pričom pokusov bolo veľa, je prakticky nemožný. Dostať sa v noci cez vnútorný okruh strážnych miest je úplne nemožné, pretože strážne veže vonkajšieho okruhu sú tak blízko seba (vo vzdialenosti každých 150 metrov, takže každá veža stráži okruh s polomerom 75 metrov), že je vylúčené priblížiť sa nepozorovane. Strážcovia strieľajú bez varovania. Posádka vonkajšieho okruhu je stiahnutá za súmraku, ale až potom, čo sa zistí, že všetci väzni sú vo vnútornom okruhu. Ak sa pri apeli zistí, že chýba väzeň, sirény okamžite spúšťajú poplach. Muži zostávajú vo vonkajšom okruhu strážnych miest vo svojich vežiach na pozore, vnútorný okruh je opäť obsadený strážcami a začne systematické hľadanie stovkami esesákov a strážnych psov. Sirény znejú na poplach okolitou krajinou, takže ak aj bol utekajúci úspešný v prekonaní vonkajšieho strážneho okruhu, je takmer isté, že bude chytený niektorým z množstva Nemcov – políciou a esesákmi. Veľkou nevýhodou pre utekajúceho je čistá – vyholená hlava, pruhy jeho väzenského odevu alebo červenými handrami zašitý odev i pasívne správanie neustále zastrašovaného obyvateľstva na okolí. Fakt, že neposkytujete informácie o mieste, kde sa väzni skrývajú, nehovoriac o poskytnutí pomoci, je potres-

tané smrťou. Ak väzeň nebol chytený už skôr, tak posádka vonkajšieho strážneho okruhu zostáva hliadkovať tri dni a tri noci, po uplynutí tohto času sa predpokladá, že sa mu podarilo prekonať dvojité strážne okruhy. Nasledujúcu noc sú vonkajší strážcovia stiahnutí. Ak je utečenec chytený živý, je obesený v prítomnosti celého tábora; ale ak ho nájdú mŕtveho, hoci sa jeho telo našlo kdekoľvek, je prinesené do tábora (je jednoduché identifikovať ostatky pomocou vytetovaných čísel) a posadené k vstupnej bráne a na malom nápisu v jeho rukách možno čítať: „Som späť!“ Počas nášho dvojročného väzenia sa mnohí pokúsili o útek, ale okrem dvoch alebo troch, všetci boli privedení späť živí alebo mŕtvi. Nie je známe, či tým dvom alebo trom, ktorí neboli chytení, sa naozaj podarilo utiecť. Môžeme však tvrdiť, že zo Židov, ktorí boli deportovaní zo Slovenska do Osvienčimu alebo Brzezinky, sme mali toľko šťastia iba my dvaja, že sme to prežili.

Ako som uviedol už skôr, v deň nášho príchodu do Osvienčimu sme boli odvedení do Brzezinky. Ani neexistuje taká obec ako Brzezinka. Slovo Brzezinka je nové a názov je prevzatý z neďalekého Brezového lesa (Brzezinka). Oblasť, ktorá sa teraz volá Brzezinka, bola a aj teraz je domácimi obyvateľmi nazývaná Rajska. Existujúce táborové centrum Brzezinka leží vo vzdialenosti 4 kilometre od Osvienčimu. Vonkajšie kontrolné zóny oboch – Brzezinky a Osvienčimu sa stretávajú a zároveň sú oddelené iba železničnou traťou. Nikdy sme nevedeli viac o nejakom Novom Bieruni, pravdepodobne asi 30 až 40 kilometrov vzdialenom, čo bolo dosť zvláštne, keďže sme ho museli uvádzať ako poštovú oblasť pre Brzezinku. V čase nášho príchodu do Brzezinky sa tu nachádzali dve veľké kuchyne pre 15 000 ľudí a tri kamenné budovy, z ktorých dve boli hotové a jedna vo výstavbe. Budovy boli obohnané obyčajným plotom z ostnatého drô-

Fotografia osvienčimských detských väzňov, ktorá vznikla po oslobodení koncentračného tábora Červenou armádou 27. januára 1945

(Zdroj: internet)

tu (väzni boli ubytovaní v týchto budovách a v tých neskôr postavených). Všetky sú postavené rovnako: dom je 30 metrov dlhý a 8 až 10 metrov široký. Vzhľadom na to, že výška stien presahuje sotva 2 metre, strecha je neuverne vysoká – okolo 5 metrov – takže pôsobí ako stajňa s veľkým senníkom pod strechou. Priestor pod strechou nie je oddelený, takže miestnosť dosahuje v strede výšku 7 metrov; inými slovami – strešná krytina je umiestnená na 4 stenách. Miestnosť je rozdelená na dve časti pozdĺžnou stenou, pričom uprostred tejto priečky je otvor, ktorý umožňuje komunikáciu medzi týmito dvoma oddelenými časťami. Pozdĺž oboch bočných stien, rovnako aj pozdĺž priečky z oboch strán, sú dve paralelné poschodia, boli vybudované nejakých 80 centimetrov od seba, ktoré sú ďalej predelené priečkami do malých komôr. Nachádzajú sa tu teda tri poschodia: prízemie a dve vystavané do bočných stien. Bežne traja ľudia žijú v každej kóji. Súdiac na základe rozmerov, ktoré sú príliš úzke pre ležiacich vystretých mužov a prinízke na to, aby mohli sedieť vzpriamene. Niet pochýb o nedostatku priestoru pre vzpriamené státie. Takto je ubytovaných 400 až 500 ľudí v jednom dome alebo bloku, ako ho tiež volajú.

V súčasnosti sa tábor Brzezinka nachádza na ploche 1 600 x 500 metrov, ktorá je obklopená, podobne ako Osvienčim, takzvanou malou alebo vnútornou reťazou strážnych miest. Práce pokračujú na čoraz väčšej ploche, ktorá sa má pričleniť neskôr k už existujúcemu celku. Účel tohto rozsiahleho plánovania nám nie je známy. V okruhu 2 kilometrov, rovnako ako v Osvienčime, je Brzezinka tiež obohnaná ďalšou reťazou strážnych miest rovnakého typu ako strážny systém v Osvienčime. Budovy, ktoré tu už boli pri našom príchode, postavilo 12 000 ruských vojnových zajatcov, privezených v decembri 1941. Museli pracovať najmä počas zimného po-

časía za neľudských podmienok, pričom v dôsledku toho mnoho z nich zahynulo, okrem niekoľkých pracujúcich v kuchyni. Boli očíslovaní od 1 do 12 000 v sérii, ktorá nemá súvislosť s tým číslovaním, spomínaným skôr. Vždy, keď dorazil nový transport s ruskými väzňami, neboli očíslovaní podľa priebežného číslovania Osvienčimu, ale dostali čísla tých mŕtvych Rusov v sérii od 1 do 12 000. Z tohto dôvodu je ťažké odhadnúť, koľko väzňov tejto kategórie prešlo táborom. Rusi boli do Osvienčimu alebo Brzezinky poslaní za trest pravdepodobne z regulárnych táborov pre vojnových zajatcov. Zistili sme, že zvyšok Rusov prežíval v hroznom stave, bez ochrany pred zimou alebo dažďom v nedostavaných budovách. Zomierali ako muchy. Stovky a tisíce ich tiel boli pochované iba plytko, šíril sa z nich morový pach. Neskôr sme museli exhumovať ich ostatky a spáliť ich.

Týždeň pred našim príchodom do Osvienčimu tam dorazila prvá skupina Židov – mužov: (ženy boli umiestnené oddelene a prideliť im čísla paralelne s mužskými číslami; slovenským ženám prideliť čísla od 1 do 8 000) 1 320 rodených francúzskych Židov z Paríža. Boli číslovaní od čísla 27 500 ďalej. Z toho vyplýva, že medzi francúzskou skupinou a našim transportom neprišli do Osvienčimu žiadni muži, keďže som už poukázal na to, že naše čísla začínali od 28 600. Neskôr sme zistili, že zo 700 francúzskych Židov, ktorí boli nažive, ale v hroznom stave, chýbalo 600, museli zomrieť do týždňa od svojho príchodu.

Nasledujúce kategórie boli umiestnené v troch dokončených budovách/blokoch:

- I. Takzvaná „prominencia“: zločinci recidivisti a starší poľskí politickí väzni, ktorí mali na starosti správu tábora;

- II. Zvyšok francúzskych Židov, zhruba 700 osôb;
- III. Pôvodne 643 slovenských Židov, ku ktorým po niekoľkých dňoch pribudli tí zo Zwardone;
- IV. Rusi, ktorí sú dodnes nažive a bývajú v nedokončenej budove aj pod holým nebom a tí, ktorých počet sa znížil natoľko, že nie sú skupinou stojacou za zmienku.

Slovenskí Židia pracovali spolu so zvyškom ruských vojnových zajatcov na stavbe budov, zatiaľ čo francúzski Židia museli obrábať pôdu. Po troch dňoch som dostal rozkaz, spolu s 200 ďalšími slovenskými Židmi, pracovať v nemeckých zbrojárskych fabrikách v Osvienčime, ale pokračovali sme umiestnení v Brzezinke. Odchádzali sme skoro ráno, vracali sa v noci a pracovali v stolárskej dielni, rovnako ako aj na výstavbe ciest. Naše jedlo sa skladalo z jedného litra vody z repovej polievky na poludnie a 300 gramov nekvalitného chleba večer. Pracovné podmienky boli nepredstaviteľne tvrdé, takže väčšina z nás z III. kategórie bola oslabená hladom a nešťastným jedlom a nemohla to vydržať. Úmrtnosť bola taká vysoká, že každý deň sa naša skupina 200 zmenšovala o 30 – 35 mŕtvych. Množstvo z nich bolo jednoducho ubitých na smrť zo strany dozorcov – „káпов“ – počas práce bez najmenej provokácie. Medzery, ktoré boli spôsobené mŕtvymi z našich radov, boli denne dopĺňané väzňami z Brzezinky. Naš návrat v noci bol extrémne bolestivý a nebezpečný, pretože sme museli na vzdialenosti 5 kilometrov ťahať naše pracovné nástroje, drevo na kúrenie, ťažké kotly na varenie a telá tých, ktorí zomreli alebo boli zabíjajú počas pracovného dňa. S touto záťažou sme museli udržiavať svižné tempo a ak sa niektorému z káпов naša nevôľa nepáčila, bol kruto zbíjajú, ak nie zbíjajú na smrť. Do príchodu, asi po 14 dňoch, druhého transportu so slovenskými Židmi sa naša skupina zmenšila asi na 150 väzňov. V noci sme boli počítaní, telá mŕtvych boli nahromadené na ploche, železničné vozne alebo nákladné autá ich odviezli do Brezového lesa (Brzezinky), kde ich spálili v priekope, ktorá bola niekoľko metrov hlboká a okolo 15 metrov dlhá.

Každý deň sme počas cesty do práce stretli pracovnú skupinu 300 židovských dievčat zo Slovenska, ktoré pracovali na zemných prácach v okolí. Boli oblečené v starých ruských roztrhaných uniformách a obuté v drevákoch. Ich hlavy boli vyholené a bohužiaľ sme sa s nimi nemohli zhovárať. Do polovice mája 1942 prišli do Brzezinky celkovo 4 transporty Židov zo Slovenska a zaobchádzalo sa so všetkými podobne ako s nami. Z prvého a druhého transportu vybrali 120 mužov (vrátane mňa) a boli pridelení do správy tábora Osvienčim, ktorá potrebovala lekárov, zubárov, intelektuálov a úradníkov. Táto skupina sa skladala z 90 slovenských a 30 francúzskych

Židov. Podarilo sa mi vypracovať sa do dobrej pozície v Brzezinke – viedol som skupinu 50 mužov, ktorá mi zabezpečovala značnú výhodu. Najskôr som nechcel odísť z Osvienčimu. Ale nakoniec som sa nechal prehovoriť na odchod. Po ôsmich dňoch bolo zo 120 intelektuálov vybraných 18 lekárov a sanitárov a tri ďalšie osoby. Lekárov využili v „lazarete“ alebo „nemocnici“ v Osvienčime, zatiaľ čo nás troch poslali späť do Brzezinky. Maja dvaja kamaráti, Ladislav Braun z Trnavy a Gross z Vrbového, ktorí neskôr zomreli, boli poslaní do slovenského bloku, zatiaľ čo ja som dostal rozkaz ísť do francúzskej sekcie, kde sme pracovali na zbere „osobných údajov“ a „opatrovaní“ chorých. Ostatných 99 väzňov bolo poslaných pracovať do štrkovej jamy, kde všetci zakrátko zomreli. Onedlho na to bol zriadený takzvaný „lazaret“ (Krankenbau). Bol to obávaný „Blok 7“, kde som bol vedúcim zariadencom a neskôr správcom. Vedúcim tejto „ošetrovne“ bol Poliak. V skutočnosti nebola táto stavba nič iné ako zberné stredisko pre kandidátov na smrť. Všetci väzni neschopní práce boli poslaní sem. O nejakej lekárskej starostlivosti a opatere sa nedalo ani hovoriť. Mali sme tu asi 150 mŕtvych denne a ich telá boli poslané na kremáciu do Osvienčimu. V rovnakej dobe boli zavedené takzvané „selekcie“. Dvakrát do týždňa, v pondelky a štvrtky, určil táborový lekár počet väzňov, ktorí boli splynovaní a potom ich spálili. Títo vyselektovaní boli naložení na nákladné autá a boli prevezení do Brezového lesa. Tí, ktorí boli po príchode ešte živí, boli splynovaní vo veľkom baraku postavenom blízko spaľovacej priekopy. Týždenne odviezli v bloku 7 na smrť asi 2 000 väzňov, pričom 1 200 z nich zomrelo „prirodzenou smrťou“ a asi 800 po „selekcii“. Na tých, ktorí neboli selektovaní, bol vystavený úmrtný list a poslaný do hlavného veliteľstva v Oranienburgu, zatiaľ čo pre „vyselektovaných“ bol vedený špeciálny register s označením „S.B.“ („Sondebehandelt“ – špeciálne zaobchádzanie). Do 15. januára 1943, teda dokedy som bol v pozícii správcu bloku 7 a zároveň som mohol priamo pozorovať udalosti, približne 50 000 zomrelo „prirodzenou smrťou“ alebo po „selekcii“.³

Ako už bolo opísané, väzni boli očíslovaní priebežne tak, že sme schopní pomerne presne zrekonštruovať poradie a ich osud po príchode každého transportu. Prvý židovský transport, ktorý prišiel do Osvienčimu-Brzezinky, sa skladal, ako bolo spomenuté, z 1 320 rodených francúzskych Židov s nasledujúcimi číslami:

27 400 – 28 600	prvý transport s francúzskymi Židmi.
28 600 – 29 500	v apríli 1942 prvý transport slovenských Židov (naš transport).

29 600 – 29 700	100 mužov (árijcov) z rôznych koncentračných táborov.
29 700 – 32 700	3 kompletne transporty slovenských Židov.
32 700 – 33 100	400 recidivistov (árijcov) z varšavských väznic.
33 100 – 35 000	1 900 Židov z Krakova.
36 000 – 37 300	v máji 1942 – 1 300 slovenských Židov z Lublinu-Majdanku.
37 300 – 37 900	600 Poliakov (árijcov) z Radomu, vrátane niekoľkých Židov.
37 900 – 38 000	100 Poliakov z koncentračného tábora v Dachau.
38 000 – 38 400	400 rodených francúzskych Židov, ktorí prišli so svojimi rodinami.

Celý transport sa skladal približne z 1 600 osôb, z toho približne 200 dievčat a 600 mužov bolo prijatých do tábora, zatiaľ čo ostatných 1 000 osôb (ženy, starí ľudia, deti i muži) bolo poslaných bez akejkoľvek ďalšej procedúry od železničného perónu do Brezového lesa, a tam boli splynovaní a spálení. Od tohto momentu sa všetky židovské transporty využívali rovnakou metódou. Približne 10 percent mužov a 5 percent žien bolo pridelených do táborov a zostávajúci členovia boli okamžite splynovaní. Tento proces vyhladzovania bol už pred tým použitý na poľských Židoch. Počas dlhých mesiacov bez prerušenia priviezli nákladné autá tisíce Židov z rôznych get priamo do jamy v Brezovom lese („Birkenwald“).

38 400 – 39 200

800 rodených francúzskych Židov, zvyšok transportu bol splynovaný, ako bolo skôr opísané.

39 200 – 40 000

800 Poliakov (árijcov), politickí väzni.

40 000 – 40 150

slovenskí Židia so svojimi rodinami. Okrem skupiny 50 dievčat, ktoré poslali do ženského tábora, boli všetci členovia splynovaní v Brezovom lese. Medzi 150 mužmi, ktorí prišli do tábora, bol istý „Zucker“ a „Sonneschein Viliam“, obaja z východného Slovenska.

40 150 – 43 800

približne 4 000 rodených francúzskych Židov, takmer všetci boli intelektuáli; 1 000 žien bolo poslaných do tábora, zatiaľ čo ďalších asi 3 000 osôb bolo splynovaných ako zvyčajne.

400 slovenských Židov z Lublinu, vrátane Mateja Kleina a čísla 43 820, Meiloch Laufer z východného Slovenska. Tento transport prišiel 30. júna 1942.

200 slovenských Židov. Transport sa skladal z 1 000 osôb. Určitý počet žien bol poslaný do ženského tábora, zvyšok splynovali v Brezovom lese. Medzi väzňami, ktorí boli poslaní do tábora, boli: Jozef Zelmanovič – Snina, Adolf Kahan – Bratislava, Walter Reichmann – Sučany, a Esther Kahanová z Bratislavy.

2 000 Francúzov (árijcov), komunisti a ďalší politickí väzni, medzi ktorými boli brat Thorez a mladší brat Leona Bluma. Ten bol ukrutne mučený, potom splynovaný a spálený.

500 Židov z Holandska, väčšinou nemeckí emigranti. Zvyšok transportu, asi 2 500 osôb, splynovali.

Asi 300 takzvaných Rusov v ochrannnej väzbe.

320 Židov zo Slovenska. Asi 70 dievčat bolo poslaných do ženského tábora, zvyšok, približne 650 ľudí, splynovali v Brezovom lese. V tomto transporte sa nachádzalo 80 osôb, ktoré boli dopravené do Sereďe maďarskou políciou. Okrem iných v tomto transporte boli: Dr. Zoltán Mandel (už zomrelý), Holz (krstné meno neznáme), mäsiar z Piešťan, Miklós Engel zo Žiliny a Chaim Katz zo Sniny (jeho manželka a 6 detí bolo splynovaných).

15 000 rodených francúzskych, belgických a holandských Židov. Tento úsudok určite predstavuje menej ako 10 percent z celého transportu. To bolo medzi 1. júlom a 15. septembrom 1942. Veľké rodinné transporty prichádzali z rôznych európskych krajín a boli okamžite posielané do Brezového lesa. Špeciálna jednotka („Sonderkommando“) pracovala na splynovaní a spaľovaní v denných a nočných zmenách. Státisíce Židov boli splynované v tomto období.

64 800 – 65 000

200 slovenských Židov. Z tohto transportu poslali asi 100 žien do tábora, zvyšok splynovali a spálili. Medzi novo prichádzajúcimi boli: Ludwig Katz, zo Žiliny, Avri Burger z Bratislavy – Popradu (jeho žena zomrela), Mikuláš Steiner z Považskej Bystrice, Juraj Fried z Trenčína, Buchwald, Josef Rosenwasser z východného Slovenska, Július Neuman z Bardejova, Šándor Wertheimer z Vrbového, Misi Wertheimerová z Vrbového, Béla Blau zo Žiliny.

65 000 – 68 000

rodení francúzski, belgickí a holandskí Židia. Nie viac ako 1 000 žien bolo vyselektovaných a poslaných do tábora. Ostatné, najnižším odhadom 30 000, boli splynované.

68 000 – 71 000

asi 3 000 nemeckých Židov z koncentračného tábora Sachsenhausen.

71 000 – 80 000

rodení francúzski, belgickí a holandskí Židia. Väzni, ktorí boli privezení do tábora, predstavujú sotva 10 percent z celého transportu. Konzervatívny odhad by bol taký, že približne 65 000 až 70 000 osôb bolo splynovaných.

17. decembra 1942 bolo popravených v Brzezinke 200 mladých slovenských Židov, ktorí pracovali ako „špeciálna jednotka“ pri splynovaní a pálení odsúdených. Boli popravení za to, že plánovali vzburu a útek. Istý Žid prezradil ich prípravu. Táto hrozná práca musela byť prevzatá skupinou 200 poľských Židov, ktorí vtedy práve dorazili z tábora „Makow“. Muži, ktorí patrili do „špeciálnej jednotky“, žili oddelene. Keďže sa z nich šíril hrozný

Selekcia väzňov po príchode
do koncentračného tábora Auschwitz-
Birkenau/Osvienčim-Brzezinka

(Zdroj: internet)

puch, ľudia sa s nimi stretali len veľmi málo. Okrem toho boli vždy špinaví, zanedbaní, z polovice divokí a mimoriadne brutálni a bezohľadní. Nebolo nezvyčajné, ak jeden zabil druhého. Pre ostatných to bolo akési rozptýlenie. Jednoducho sa jeho číslo zaregistruje ako zomretý. Raz som bol očitým svedkom toho, ako mladý poľský Žid s menom Jossel demonštroval „odbornú“ vraždu na Židovi za prítomnosti stráža SS. Nepoužil žiadnu zbraň, zabil svoju obeť vlastnými rukami.

Od čísla 80 000 sa začalo systematické vyhladzovanie poľských get.

80 000 – 85 000

Približne 5 000 Židov z rôznych get z Mljawy, Makowa, Zichenowa, Lomzy, Grodna, Bialistoku. Celých 30 dní bez prerušenia prichádzali transporty. Iba 5 000 osôb bolo poslaných do tábora. Ostatní boli splynovaní naraz. „Špeciálna jednotka“ pracovala v dvoch zmenách, 24 hodín denne, a sotva to stíhali so splynovaním a spaľovaním. Bez preháňania možno tvrdiť, že z týchto transportov s asi 80 000 až 90 000 osobami sa „špeciálne zaobchádzalo“. Tieto transporty tiež priniesli značné množstvo peňazí, cenností a drahých kameňov.

85 000 – 92 600

6 000 Židov z Grodna, Bialistoku a Krakova a 1 000 árijských Poliakov. Väčšina židovských transportov bola okamžite splynovaná a denne asi 4 000 Židov bolo poslaných do plynových komôr. V polovici januára 1943 dorazili z Terezína tri transporty s 2 000 osobami v každom. Boli označení „CU“, „GR“ a „R“ (význam týchto označení je pre nás neznámy). Týmto označením bola označená aj ich batožina. Zo 6 000 osôb bolo prijatých do tábora iba 600 mužov a 300 žien. Ostatní boli splynovaní.

99 000 – 100 000

Na konci januára 1943 dorazil veľký transport francúz-

ských a holandských Židov; iba málo z nich sa dostalo do tábora.

100 000 – 102 000

Vo februári 1943 – 2 000 árijských Poliakov, väčšinou intelektuáli.

102 000 – 103 000

700 českých árijcov. Neskôr tých, ktorí boli ešte živí, poslali do Buchenwaldu.

103 000 – 108 000

3 000 francúzskych a holandských Židov a 2 000 Poliakov (árijcov). Počas februára 1943 prichádzali denne dva transporty. Boli v nich poľskí, francúzski a holandskí Židia, ktorých väčšina bola poslaná do plynových komôr. Počet splynovaných v priebehu tohto mesiaca sa dá celkom odhadovať na 90 000 osôb.

Na konci februára 1943 boli uvedené do prevádzky nové krematórium a plynové zariadenie v Brzezinke. Splynovanie a spaľovanie tiel v Brezovom lese bolo prerušené, všetku prácu prevzali štyri špeciálne postavené krematória. Veľký zákop bol vyplnený a zem zarovnaná, a popol sa používal ako predtým – ako hnojivo na farme pracovného tábora Harmense, takže dnes je takmer nemožné tu nájsť stopu po hroznej masovej vražde, ktorá sa tu odohrala. V súčasnosti existujú v prevádzke štyri krematória v Brzezinke, dve veľké, I. a II., a dve menšie, III. a IV. Tie I. a II. sa skladajú z 3 častí, t. j.: (A) miestnosti s pecami, (B) veľkej haly a (C) plynovej komory. Obrovský komín vyrastá z miestnosti s pecami, okolo ktorých je zoskupených deväť pecí, z ktorých každá má štyri otvory. Každý otvor môže pri otvorení pojať tri priemerne telá naraz a po hodine a pol sú tieto telá úplne spálené. Zodpovedá tomu kapacitne denne asi 2 000 tiel. Vedľa toho je veľká „prijímacia hala“, ktorá vzbudzuje dojem vstupu na kúpalisko. Zmestí sa sem 2 000 ľudí a podľa

Interiér jedného zo ženských barakov
v koncentračnom tábore Auschwitz-
Birkenau/Osvienčim-Brzezinka
(Zdroj: internet)

všetkého je podobná čakáreň o poschodie nižšie. Odtiaľ vedú dole dvere a niekoľko schodov do dlhšej a úzkej plynovej komory. Steny týchto komôr svojím maskovaním tiež napodobňujú vstup do spŕch, aby oklamali obeť. Strecha je vybavená tromi otvormi, ktoré sa dajú z vonku hermeticky uzavrieť. Trať vedie z plynovej komory do miestnosti s pecami. Splynovanie sa uskutočňuje nasledovne: nešťastné obeť sú privedené do haly, kde im rozkážu, aby sa vyzliekli. Aby sa dokončila fikcia o kúpaní, tak každá osoba dostane uterák a malý kúsok mydla, ktoré vydávajú dvaja muži v bielych plášťoch. Následne sú nahnaní do plynovej komory v takom počte, aby iba stáli. Ak chcete natlačiť tento dav do úzkeho priestoru, tak výstrely ich často prinúti natlačiť sa na konci bližšie k sebe. Keď sú všetci vo vnútri, ťažké dvere sa zavru. Nasleduje krátka pauza, ktorá slúži pravdepodobne na to, aby teplota v miestnosti vzrástla na požadovanú úroveň, potom príslušníci SS s plynovými maskami vylezú na strechu, otvoria otvory a vytrasú pripravok v práškovej forme z plechoviek označených nálepkou „ZYKLON“ „Na potieranie škodcov“, ktoré vyrába firma v Hamburgu. Predpokladáme, že ide o zmes „KYANIDU“, ktorá sa premieňa na plyn pri určitej teplote. Po troch minútach sú všetci v komore mŕtvi. Nie je nám známe, že by niekto prežil túto udalosť, hoci nebolo nezvyčajné, že sa objavili ešte známky života po použití týchto primitívnych opatrení v Brezovom lese. Následne sa komora otvorí, vyvetrá sa a „špeciálna jednotka“ nakladá telá na vozíky do miestnosti s pecami, kde ich spaľujú. Krematória III. a IV. pracujú takmer na rovnakom princípe, ale ich kapacita je polovičná. Takže celková kapacita týchto šty-

roch krematórií a plynových zariadení v Brzezinke je asi 6 000 osôb denne.⁴

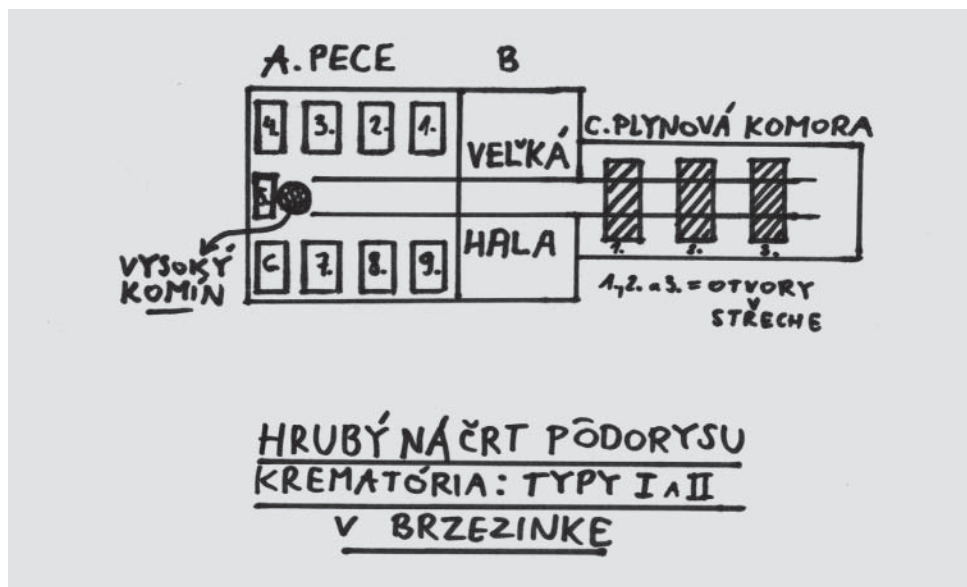
V zásade boli splynovaní iba Židia; Árijci len veľmi zriedka, pretože sú zvyčajne vydaní na „špeciálne zaobchádzanie“ zastrelením. Predtým, než boli krematória uvedené do prevádzky, strieľalo sa v Brezovom lese a ich telá boli spaľované v dlhom zákope; neskôr sa popravky vykonávali vo veľkej hale jedného z krematórií, ktoré bolo vybavené špeciálnym zariadením na tento účel. Prominentní hostia z Berlína boli prítomní pri spustení prvého krematória v marci 1943. Program sa skladal zo splynovania a spaľovania 8 000 krakovských Židov. Hostia, všetko dôstojníci a civilisti, boli veľmi spokojní s výsledkami a špeciálny priezor do plynovej komory bol neustále obsadený. Nešetrili chválou pri hodnotení nového zariadenia.

109 000 – 119 000

Na začiatku marca 1943 dorazilo 45 000 Židov zo Solúna. 10 000 z nich išlo do tábora, vrátane malého percenta žien; asi 30 000 išlo rovno do kremáčného zariadenia. Z 10 000 čoskoro takmer všetci zomreli na infekčnú chorobu pripomínajúcu maláriu. Tiež zomierali na týfus, kvôli podmienkam, ktoré všeobecne vládnu v tábore.

Výskyt malárie a týfusu medzi väzňami vzrástol natoľko, že selekcie boli dočasne pozastavené. Nakazení grécki Židia sa mali sami hlásiť, hoci sme ich pred tým varovali, nahlasovali sa. Všetci boli zabíjati fenolovými injekciami do srdca, podávanými nejakým slobodníkom z lekárskeho zboru. Z 10 000 gréckych Židov zostalo nažive asi 1 000 mužov, neskôr boli poslaní spolu s ďalší-

4 Súčasťou Správy Wetzlera a Vrba bol i hrubý náčrt pôdorysu krematória: typu I. a II. v Brzezinke – viď. obrázok.

Nákres krematória
v koncentračnom tábore
(Zdroj: archív autora)

mi 500 Židmi pracovať na opevnení Varšavy. O niekoľko týždňov neskôr sa niekoľko stoviek vrátilo v zúboženom stave a okamžite boli splynovaní. Zvyšok pravdepodobne zomrel vo Varšave. Štyristo gréckych Židov chorých na maláriu bolo poslaných na „ďalšiu liečbu“ do Lublinu potom, čo boli zastavené fenolové injekcie, a vraj tam aj prišli. Ich osud nám ďalej nie je známy, ale je isté, že z pôvodného čísla 10 000 Židov sa v tábore nenachádza už ani jeden. Súčasne so zastavením selekcií bolo zakázané vraždenie väzňov. Prominentní vrahovia, ako napríklad ríšskonemeckí recidivisti Alexander Neumann, Zimmer, Albert Haemmerle, Rudi Osteringer, Rudi Bechert a politickí väzni Alfred Kien a Alois Stahler, boli trestaní za opakované vraždy a museli podpísať vyhlásenie, že zabili toľko a toľko spoluväzňov.

Na začiatku roka 1943 dostalo politické oddelenie Osvienčimu 500 000 prepúšťacích formulárov a mysleli sme si, so skrývanou radosťou, že aspoň niektorí z nás budú oslobodení. Ale do formulárov boli vpísané mená tých, ktorých splynovali a uložili ich do archívu.

119 000 – 120 000

1 000 Poliakov (árijcov) z väznice Pawiak vo Varšave.

120 000 – 123 000

3 000 gréckych Židov, časť z nich bola poslaná, aby nahradili svojich druhov vo Varšave. Ostatní rýchlo zomreli.

123 000 – 124 000

1 000 Poliakov (árijcov) z Radomu a Tarnowa.

124 000 – 126 000

2 000 zo zmiešaných árijských transportov.

Počas toho neustále prichádzali transporty poľských a niekoľkých francúzskych a belgických Židov a bez výnimky boli posielaní do plynových komôr. Medzi nimi

bol transport 1 000 poľských Židov z Majdanku, v ktorom boli traja Slováci, jeden z nich bol istý Spira zo Stropkova alebo Vranova. Príval transportov odrazu prestal na konci júla 1943 a nastala krátka prestávka na nadýchnutie. Krematória boli dôkladne očistené, zariadenia opravené a pripravené na ďalšie použitie. 3. augusta začal vraždiaci stroj opäť fungovať. Prvý transport sa skladal zo Židov z Benzburgu a Sosnowitzu a ďalšie nasledovali v priebehu celého augusta.

132 000 – 136 000

Iba 4 000 mužov a veľmi malý počet žien bol privezený do tábora. Viac ako 35 000 bolo splynovaných. Z vyššie uvedených 4 000 mužov mnohí zomreli v dôsledku zlého zaobchádzania, hladu alebo chorôb, niektorí boli ešte zavraždení. Zodpovednosť za tieto vraždy nesie ríšskonemecký recidivista Tyn z koncentračného tábora Sachsenhausen a poľský politický väzeň č. 8 516, Mieczysław Katerzinski z Varšavy.

Selekcia bola opäť zavedená a tentoraz vo vražednej miere, najmä v ženskom tábore. Táborový doktor – SS „Hauptsturmführer“ – syn alebo synovec policajného prezidenta v Berlíne (zabudli sme jeho meno), prekonal všetkých v dovtedajšej brutalite. Systém selekcie pokračoval až do nášho útoku.

137 000 – 138 000

Na konci augusta prišlo 1 000 Poliakov z väznice Pawiak a 80 Židov z Grécka.

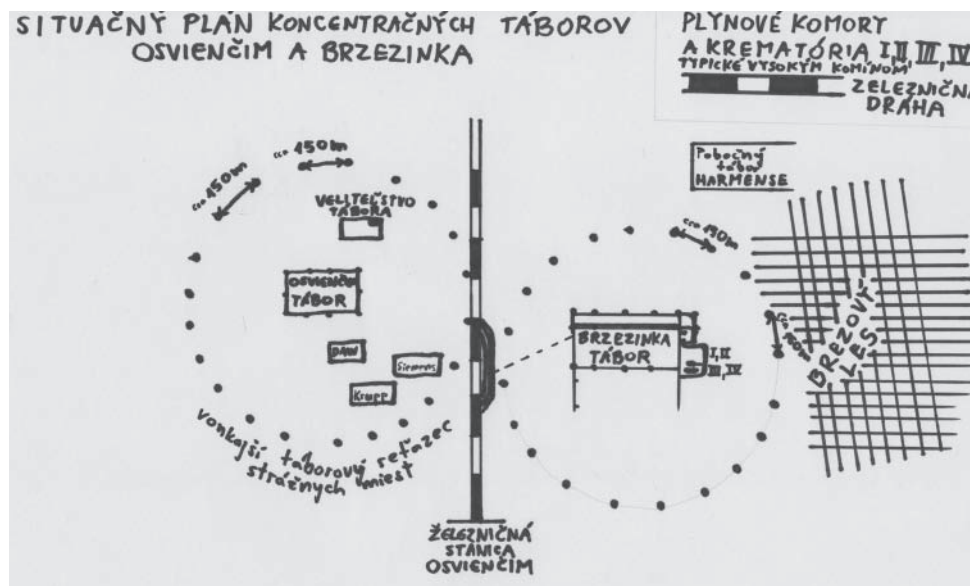
138 000 – 141 000

3 000 mužov z rôznych árijských transportov.

142 000 – 145 000

Na začiatku septembra 1943 prišlo 3 000 Židov z poľských pracovných táborov a ruských zajatcov.

Nákres koncentračného tábora
(Zdroj: archív autora)

148 000 – 152 000

Počas týždňa po 7. septembri 1943 dorazili rodinné transporty Židov z Terezína. Mali celkom nezvyčajný status, ktorý bol pre nás nepochopiteľný. Rodiny neboli oddelené a nikto z nich nešiel ako zvyčajne na splynovanie. Ich hlavy neboli oholené, mohli si nechať batožinu a boli držaní v oddelenej časti tábora, muži, ženy a deti spolu.

Muži neboli nútení pracovať a dokonca bola zriadená škola pre deti pod vedením Fredyho Hirscha (makabista, Praha). Mali dovolené slobodne odpovedať na listy. Najhoršie, čo museli podstúpiť, bolo zaobchádzanie v rukách tzv. táborového staršieho, recidivistu menom Arno Böhm, väzňa č. 8. Naše prekvapenie narástlo, keď sme sa dozvedeli z oficiálneho zoznamu tohto transportu o špeciálnom zaobchádzaní: „SB“ – transport českých Židov so šesťmesačnou karanténou. Vedeli sme veľmi dobre, čo „SB“ znamená („Sonderbehandlung“ – zvláštne zaobchádzanie), ale nemohli sme pochopiť dlhé obdobie šesťmesačnej karantény a celkové priaznivé zaobchádzanie so skupinou, ktorá sa sem dostala. Najdlhšiu dobu karantény, ktorej sme boli svedkami, trvala iba tri týždne. Na konci šesťmesačného obdobia sme však boli presvedčení, že osud týchto židov bude rovnaký ako ostatných – plynová komora.

Snažili sme sa dostať do kontaktu s vodcom tejto skupiny, vysvetliť im ich údel a čo majú očakávať. Niektorí z nich vyhlásili (najmä Fredy Hirsch, ktorému najviac dôverovali jeho druhovia), že ak sa potvrdia naše obavy, tak zorganizujú povstanie. Takto niektorí dúfali, že začne vzburá v táboře. 6. marca 1944 sme sa dozvedeli, že krematória sú pripravené prijať českých Židov. Ponáhľal som sa informovať Fredyho Hirscha a prosil ho, aby

podnikol okamžité kroky, pretože nemali čo stratiť. Odpovedal, že pozná svoju povinnosť. Pred súmrakom som sa opäť prikradol k českému táboru a dozvedel som sa, že Fredy Hirsch zomiera; otrávil sa luminálom. Nasledujúci deň, 7. marca 1944, bol prevezený v bezvedomí spolu s jeho 3 791 druhmi, ktorí dorazili do Brzezinky 7. septembra 1943, na nákladných autách do krematória a boli splynovaní. Mladí ľudia idúc na smrť spievali, ale k nášmu veľkému sklamaniu sa nikto nevzbúril. Asi 500 starších ľudí zomrelo počas karantény. Zo všetkých tých Židov zostalo nažive iba 11 dvojčiat. Tie sú vystavované rôznym lekárskeym testom v Osvienčime, a keď sme opúšťali Brzezinku, boli ešte nažive. Medzi splynovanými bola Rózsi Fürst zo Serede. Týždeň pred splynovaním, teda 1. marca 1944, boli všetci v českej skupine v táboře požiadaní, aby informovali príbuzných o svojom dobrom nažívaní. Listy museli byť datované od 23. do 25. marca 1944 a bolo im prikázané, aby požiadali o potravinové balíky.

153 000 – 154 000

1 000 poľských árijcov z väzenia Pawiak.

155 000 – 159 000

V priebehu októbra a novembra 1943 priviezli 4 000 osôb z rôznych väzníc a menšie transporty Židov z Benzburgu a okolia, ktorí boli vyhnaní zo svojich úkrytov; tiež skupina Rusov v ochrannnej väzbe z regiónov Minsk a Vitebsk. Prišli aj niektorí ďalší ruskí vojnoví zajatci, a ako zostali, tak dostali zvyčajné čísla medzi 1 a 12 000.

160 000 – 165 000

V decembri 1943, 5 000 mužov prichádzajúcich z holandských, francúzskych a belgických transportov a prvýkrát talianski Židia z Fiume, Terstu a Ríma. Z nich bolo okamžite najmenej 30 000 splynovaných.

Úmrtnosť medzi týmito Židmi bola veľmi vysoká a navyše, systém selekcie ich ešte viac decimoval. Beštialita tohto procesu dosiahla vrchol medzi 10. a 24. januárom 1944, kedy aj mladé a zdravé osoby bez ohľadu na profesiu a pracovnú zaradenie – s výnimkou lekárov – boli nemilosrdne „vyselektované“. Každý jeden väzeň bol volaný a zavedená prísna kontrola umožňovala zistiť, či sú všetci prítomní, a „selekcia“ pokračovala pod dohľadom rovnakého táborového lekára (syn alebo synovec policajného prezidenta v Berlíne) a veliteľa Brzezinky, SS „Untersturmführera“ Schwarhubera. „Ošetrovňa“ bola medzi tým premiestnená z „Bloku 7“ do samostatnej časti tábora, kde boli podmienky znesiteľnejšie. Jeho pacienti boli tiež splynovaní do posledného človeka. Okrem tejto skupiny si rovnaká udalosť vyžiadala životy asi 2 500 mužov a viac ako 6 000 žien.

165 000 – 168 000

20. decembra 1943 dorazila ďalšia skupina 3 000 Židov z Terezína. Transport bol zaradený do tej istej kategórie ako ten, ktorý dorazil 7. septembra, teda „SB“ – transport, českí Židia so šesťmesačnou karanténou. Po príchode sa muži, ženy a deti pripojili k septembrovej skupine. Užívali rovnaké privilégia ako ich predchodcovia. Dvadsaťštyri hodín pred splynovaním prvej skupiny zaujali miesto, tí, ktorí prišli neskôr, boli oddelení od ostatných a umiestnení v inej časti tábora, kde sú ešte v súčasnosti. Ich karanténa končí 20. júna 1944.

169 000 – 170 000

1 000 osôb v malých skupinách, Židia, Poliaci a nejakí Rusi a malý počet Juhoslovánov.

170 000 – 171 000

1 000 Poliakov, Rusov a nejakí ďalší Juhoslovania.

171 000 – 174 000

Na konci februára a na začiatku marca 1944 – 3 000 Židov z Holandska, Belgicka a po prvýkrát starousadlí francúzski Židia (nie rodení) z Vichy vo Francúzsku. Väčšia časť z tohto transportu bola splynovaná okamžite po príchode.

Malá skupina Židov z Benzburgeru a Sosnowic, ktorí boli vyhnaní z úkrytu, dorazila v polovici marca. Jeden z nich mi povedal, že množstvo poľských Židov prešlo na Slovensko a odtiaľ do Maďarska a že slovenskí Židia im tam pomohli prejsť.

Po splynovaní transportu z Terezína neprichádzali ďalšie transporty do 15. marca 1944. Efektívna sila tábora rýchlo klesla a muži z neskôr prichádzajúcich transportov, predovšetkým holandskí Židia, boli okamžite poslaní do tábora. Keď sme odchádzali 7. apríla 1944, tak sme počuli, že sa očakávajú veľké transporty z Grécka.

Tábor Brzezinka sa skladá z troch stavebných častí. V súčasnosti je iba I. a II. časť strážená vnútorným reťazcom strážnych miest, zatiaľ čo časť III. sa stále stavia a je neobývaná.

V čase nášho odchodu z tábora (začiatok apríla 1944) boli nasledujúce kategórie väzňov v Brzezinke:

ČASŤ I. (Ženský koncentračný tábor)				
	slovenskí Židia	iní Židia	Árijci	Poznámky
1a a 1b	asi 300	asi 7 000	asi 6 000	Okrem 300 slovenských židovských dievčat je asi 100 zamestnaných v administratívnej budove Osvienčimu.
ČASŤ II. (Mužský koncentračný tábor)				
	slovenskí Židia	iní Židia	Árijci	Poznámky
2a karanténny tábor	2	asi 200	asi 800	Jeden z dvoch slovenských Židov je Dr. Andreas Müller z Podolínca (blokový starší).
	slovenskí Židia	iní Židia	Árijci	Poznámky
2b Židia z Terezína	-	asi 3 500	-	V šesťmesačnej karanténe
2c – v súčasnosti neobývaný				
2d „Stammlager“	58	asi 4 000	asi 6 000	
(Hlavný tábor)				
Cigánsky tábor	-	-	asi 4 500	Pripomínam asi 16 000 cigánov. Nie sú využívaní na prácu a zomierajú rýchlo.
Č. 36 832	Walter Spitzer, blokový starší z Nemšovej, prišiel z Lublinu do Brzezinky.			
Č. 29 867	Jozef Neumann („dozorca“ zo „skupiny mŕtvol“) zo Sniny.			
Č. 44 989	Josef Zelmanovič, „personál“ zo Sniny, Chaim Katz, „personál“ zo Sniny.			
Č. 33 049	Ludwig Solmann, „úradník“ z Kežmarku.			
Č. 32 407	Ludwig Eisenstadter, tetovač z Krompách.			

Vnútoraná správa tábora Brzezinka je riadená špeciálne vybranými väzňami. „Bloky“ nie sú obývané podľa národností, ale skôr podľa pracovných kategórií. Každý blok je pod dohľadom z piatich z personálu, teda pod blokovým starším, blokovým zapisovateľom, ošetrovateľom a dvoma zriadencami.

BLOKOVÝ STARŠÍ

Blokový starší nosí na ramene pásku s číslom svojho bloku a je zodpovedný za poriadok v ňom. Má moc nad životom a smrťou. Do februára 1944 boli takmer v 50 % za blokových starších určení Židia, ale to sa zmenilo na príkaz z Berlína. Všetci museli rezignovať na svoju funkciu, okrem troch Židov, ktorí si udržali svoje pozície.

BLOKOVÝ PISÁR

Blokový pisár je pravou rukou blokového staršieho, zapisuje a spracováva všetku administratívu do kartotéky. Jeho práce je veľmi zodpovedná, musí viesť a zakladať účtovné knihy s bolestivou presnosťou do kartotéky, pričom zapisuje iba čísla väzňov, nie mená; chyby majú fatálne následky. Napríklad, ak pisár zaeviduje niekoho smrť omylom, čo sa často stáva pri nezvyčajne vysokej úmrtnosti, tak nezrovnalosť je jednoducho napravená zabitím osoby s príslušným číslom. Opravy sú neprijateľné. Blokový pisár je kľúčová funkcia, ktorá sa často zneužíva.

OŠETROVANIE A BLOKOVÁ SLUŽBA

Ich práca je založená na udržiavaní čistoty v barakoch a vykonávaní malej manuálnej práce v bloku a jeho okolí. Samozrejme, o staraní sa o chorých nemôže byť ani reč. Na celý tábor dohliada blokový starší, ktorý je tiež väzeň. Túto funkciu v súčasnosti zastáva Franz Danisch, politický väzeň s číslom 11 182, z Kráľovskej Huty (Königshütte/Chorzów) v Hornom Sliezsku. Je nesporné pánom nad celým táborom a má moc vymenovať alebo odvolať blokového staršieho a blokového pisára, zadáva prácu atď.

Ďalej máme „hlavného pisára“, ktorého pozícia je bezpochyby jedna z najmocnejších v tábore. Je v priamom kontakte s veliteľstvom tábora, preberá od neho rozkazy a podáva správy o všetkých záležitostiach. Všetci táboroví pisári sú mu podriadení a musia mu predložiť všetky správy. Hlavným pisárom v Brzezinke je Kasimir Gork s číslom 31 029, Poliak z Varšavy, bývalý bankový úradník. Najvyššia kontrola nad blokmi sa nachádza v rukách šiestich až ôsmich „blokových vedúcich“, všetci sú esesáci. Každý večer zvolávajú apel, ktorého výsledok je oznámený vedúcemu tábora – „Untersturmführerovi“ Schwarzhuberovi z Tirolska. Táto individualita je alkoholik a sadista. Nad ním je veliteľ tábora, ktorý tiež správuje

Osvienčim, kde je tiež jeho podriadeným vedúci tábora. Veliteľ tábora sa volá Höss.

Vedúci pracovnej jednotky alebo skupiny sa volá „kápó“. Počas práce má „kápó“ plnú právomoc nad svojou skupinou väzňov a nezriedka niektorý z týchto „kápov“ zabije človeka, ktorý pracuje pod ním. Vo väčších pracovných jednotkách môže byť viac „kápov“, ktorí sú podriadení „hlavnému kápovi“. Spočiatku tu bolo veľa Židov – „kápov“, ale na príkaz z Berlína bolo zakázané ich takto zamestnávať. Najvyššiu kontrolu, ktorá dohliada nad prácou, vykonávajú nemeckí odborníci.⁵

II. MAJDANEK

14. júna 1942 sme opustili Nováky, prešli Žilinou a okolo piatej večer dorazili k Zwardoni. Zhromaždili sme sa, boli sme spočítaní a esesáci prevzali náš transport. Jeden z týchto esesákov vyjadril prekvapenie nad tým, akú cestu sme prešli bez vody: „*Tí slovenskí barbari im nedali žiadnu vodu!*“ Cesta pokračovala a my sme o dva dni neskôr dosiahli Lublin. Tu bol vydaný nasledujúci rozkaz: „*Tí, ktorí sú zdraví na prácu, vo veku medzi 15 a 50 rokov, opustia vagóny. Deti a starci zostanú!*“ Vystúpili sme z nákladných vagónov a zistili, že železničná stanica je obkľúčená Litovčanmi v uniformách SS, všetci boli vyzbrojení automatickými pištoľami. Vagóny s deťmi a starými ľuďmi boli okamžite uzavreté a vlak sa dal do pohybu. Nevieme, kam šli a čo sa s nimi stalo. Veliteľ jednotky SS nám povedal, že je pred nami dlhá cesta, ale kto si chce so sebou zobrať batožinu, môže tak urobiť. Tí, ktorí si ju chcú radšej naložiť na nákladné auto, sa k nej dostanú určite neskôr. Tak si niektorí z nás vliekli batožinu, zatiaľ čo iní ju naložili na nákladné auto. Za mestom stála odevná továreň nazývaná „Bekleidungswerke“ (Odevné závody). V dvore čakalo na jedlo v radoch asi 1 000 väzňov v špinavých pruhovaných šatách, zrejme Židia, boli zoradení a pohľad na nich nebol príliš povzbudzujúci. Keď sme prišli na malý kopec, zbadali sme zrazu rozľahlý barakový tábor Majdanek, obkolesený 3 metre vysokým plotom z ostnatého drôtu. Len, čo sme prešli vstupnou bránou, som stretol väzňa, ktorý ma varoval, že všetky naše osobné veci nám zoberú. Okolo nás stáli slovenskí Židia v zúboženom stave, ich hlavy boli vyholené, stáli v špinavom oblečení a drevákoch alebo jednoducho bosí, mnohí z nich mali opuchnuté nohy. Žiadali nás o jedlo a dali sme im to, čo sme mohli dať s vedomím toho, že všetko nám i tak bude zabavené. Potom nás odviedli do skladu, kde sme museli nechať všetko, čo sme mali. Druhýkrát nás nahnali do iného baraku, kde sme sa museli vyzliecť, boli sme oholení a osprchovaní. Potom nám vydali väzenské oblečenie, dreváky a čiapky.

Bol som zaradený do pracovnej sekcie č. 2, keďže celý tábor bol rozdelený do troch takýchto sekcií, oddele-

ných ostatným drôtom. Sekcia 2 sa skladala z množstva slovenských a českých Židov. Za dva dni sme sa naučili, ako na pozdrav sňať čiapku, ak stretneme Nemca. Potom sme v ležaku hodiny nacvičovali apel. Zariadenie barakov bolo naozaj originálne. Tri dlhé dosky (dlhé ako barak samotný) boli umiestnené jedna za druhou. Tie sa skladali z našich „kóji“ (4 podlažia, prízemie plus tri dosky). Pozdĺž stien bol ponechaný úzky priechod. Naše jedlo sa skladalo z pomerne zakalenej „polievky“ skoro ráno, ktorá musela byť jedená rukami. Tú istú polievku sme mali na obed. Večerné jedlo tvorilo varené, zvané „čaj“, 300 gramov pokazeného chleba a asi 20 až 30 gramov marmelády alebo umelého tuku najhoršej kvality. Počas prvých pár dní sa kládol veľký dôraz na to, aby sme sa naučili „táborovú pieseň“. Hodiny sme stáli spievajúc:

*„Z celej Európy sme prišli – Židia do Lublinu,
veľa práce je potrebné spraviť,
a to je začiatok.*

*Ak to chceš zvládnuť,
zabudni na všetku minulosť.
Lebo v plnení povinnosti,
to je spoločný cieľ.*

*Preto poďme do práce rezko,
nech každý zahrá svoju časť.
Spoločne chceme pracovať,
v rovnakom tempe a rytme.*

*Nie všetci pochopia,
prečo tu stojíme v radoch.
Tých musíme rýchlo prinútiť,
aby ten význam pochopili.*

*Moderná doba nás musí naučiť,
učí nás všetkých spolu,
že patríme práci,
a sme iba na prácu.*

*Preto poďme do práce rezko,
nech každý zahrá svoju časť.
Spoločne chceme pracovať,
v rovnakom tempe a rytme.“*

Pracovná sekcia č. 1 bola obývaná slovenskými Židmi. Pracovná sekcia č. 2 bola obývaná slovenskými a českými Židmi. Pracovná sekcia č. 3 bola obývaná partizánmi. Pracovná sekcia č. 4 a 5 bola postavená Židmi zo sekcie 1 a 2. Partizáni v sekcii 3 boli uzavretí vo svojich barakoch bez práce a jedlo im bolo hádzané tak, ako keby boli psy. Zomierali vo veľkom počte v preplnených barakoch a boli strieľaní pri prejavení neúcty strážcom, ktorí sa k nim neodvážili príliš blízko. „Kápiovia“ boli ríš-

ski Nemci a Česi; vzhľadom na to, že Nemci sa správali brutálne, Česi pomáhali, kde len mohli. Táborový starší bol Róm zo Sereďe, menom Galbavý. Jeho zástupcom bol Žid zo Sereďe zvaný Mittler, ktorý vďačil za svoju funkciu svojej brutalite. Naplno využíval moc vyplývajúcu zo svojho postavenia na to, aby trápil Židov, ktorí toho prežili už mnoho. Večerný apel nám prinášal ďalšie brutálne zaobchádzanie zo strany príslušníkov SS, hodiny sme museli stáť vonku a po ťažkej práci spievať „táborovú pieseň“. Istý Žid musel vykonávať funkciu dirigenta tohto židovského orchestru zo strechy jedného z barakov. To bola príležitosť pre veľkú zábavu medzi esesákmi. Počas tohto „koncertu“ boli esesáci štedrý na rozdávanie úderov a fyzických trestov. Tragický koniec postretol rabína Ecksteina zo Sereďe, ktorý trpel úplavicou a raz prišiel neskoro na apel. Vedúci skupiny ho chytil a ponoril mu hlavu hneď do prvej z latrín, potom ho oblieval studenou vodou, vytiahol revolver a zastrelil ho.

Krematórium bolo umiestnené medzi sekciou 1 a 2, všetky telá tu boli spaľované. Pri efektívnej pracovnej sile 6 000 až 8 000 mužov v pracovnej sekcii bola mortalita asi 30 osôb denne. Neskôr tento počet vzrástol päť až šesťkrát. V iných prípadoch boli 10 – 20 väzni vybraní z miestnosti pre chorých, privedení do krematória a spálení, potom, čo boli zabíjajúcou spôsobom, ktorý sa mi nepodarilo zistiť. Krematórium bolo elektricky vykurované a pracovali v ňom Rusi. Chorobnosť sa zvyšovala v dôsledku zlého jedla a neznesiteľných životných podmienok. Vážne žalúdočné problémy a zrejme nevyliciteľné ochorenie nôh sa rozšírili po celom tábore. Nohy väzňov napuchli do takého bodu, že už nemohli ani chodiť. Stále viac a viac chorých nebolo posielaných do krematória. Keď 26. júna 1942 narástol počet chorých na 70, rozhodol som sa využiť príležitosť a požiadal som o preloženie do Osvienčimu.

27. júna 1942 som odovzdal svoj väzenský odev a odcestoval do Osvienčimu v civilných šatách. Po 48-hodinovej ceste, počas ktorej sme boli natlačení v nákladnom vagóne bez jedla a vody, sme dorazili do Osvienčimu III polomŕtvi. Nad vstupnou bránou nás vítal nápis: „Práca oslobodzuje!“ Keďže nádvorie bolo čisté a dobre udržiavané, tehlové domy pôsobili udržiavané po špinavých a primitívnych barakoch v Lubline, mysleli sme si, že zmenou sme spravili najlepšie. Zobrali nás do pivnice a dostali sme čaj a chleba. Ďalší deň nám zobrali civilné šaty, oholili hlavy, vytetovali čísla na predlaktia ako zvyčajne. Nakoniec nám vydali podobné väzenské šaty ako tie, ktoré sa nosia v Lubline, a boli sme zaradení medzi politických väzňov v koncentračnom tábore Osvienčim. Boli sme ubytovaní v „bloku 17“ a spali na podlahe. V susednom rade budov, oddelených od našich vysokým múrom, boli ubytované židovské dievčatá zo Slovenska, ktoré sem priviezli v marci a apríli 1942.

Pracovali sme na obrovskej továrni „Buna“, do ktorej nás vyhnali každé ráno o tretej. Naše jedlo na poľudnie

pozostávalo zo zemiakov alebo repovej polievky a večer sme dostali trochu chleba. Počas práce s nami hrozne zaobchádzali. Naše miesto výkonu práce sa nachádzalo mimo veľkého okruhu strážnych miest, bolo rozdelené na malé sektory s veľkosťou 10 x 10 metrov, pričom každý strážil esesák. Ten, kto vstúpil mimo týchto štvorcov počas pracovnej doby, bol okamžite zastrelený bez varovania za to, že „sa pokúsil o útek“. Často sa stávalo, že esesák prikázal väzňovi, aby priniesol nejaký predmet, ktorý sa nachádzal mimo jeho štvorca. Ak poslušol rozkaz, tak bol zastrelený za to, že opustil vyhradené miesto. Cestu do a z práce sme museli absolvovať vo svižnom vojenskom kluse; ak niekto vybočil z radu, tak bol zastrelený. V čase môjho príchodu asi 3 000 ľudí, z nich 2 000 bolo slovenských Židov, pracovalo na tomto mieste. Iba niekoľkí mohli zniesť túto záťaž, a hoci útek vyzeral beznádejne, k pokusom dochádzalo každý deň. Výsledkom bolo niekoľko obeseních týždenne. Po niekoľkých týždňoch bolestivej práce na továrni „Buna“ vypukla epidémia škvrnitého týfusu. Zomreli stovky slabších väzňov. Okamžite bola zavedená karanténa a práca na továrni „Buna“ bola zastavená. Tých, ktorí zostali nažive na konci júla 1942, poslali do štrkovej bane, ale práca v nej bola ešte namáhavejšia. Boli sme v takom zúboženom stave, že i v snahe urobiť všetko čo najlepšie sme nemohli uspokojiť dozorcov. Väčšina z nás mala opuchnuté nohy. Vzhľadom k našej neschopnosti vykonávať ťažkú prácu bola naša skupina obvinená z lenivosti a výtržníctva. Čoskoro potom nás všetkých vyšetrila lekárska komisia, ktorá vykonávala svoju prácu dôkladne. Každý, kto mal opuchnuté nohy alebo bol veľmi zoslabený, bol oddelený od ostatných. Hoci som mal veľké bolesti, kontroloval som sa a stál som pred komisiou vzpriamene. 200 osôb bolo vyhlásených za práceneschopných a okamžite boli poslaní do Brzezinky a splynovaní. Potom som bol poslaný na prácu do DAW (Deutsche Aufrüstungs Werke), kde sme museli natierať lyže. Stanovené denné minimum bolo 120 kusov. Každý, kto nenatrel tento počet, bol večer dôkladne zbičovaný. To znamenalo pracovať veľmi tvrdo, aby sme sa vyhli tomuto trestu. Ďalšia skupina pracovala na výrobe ručných granátov. Raz sa pri kontrole 15 000 dokončených zistilo, že sú o niekoľko centimetrov menšie. Za trest bolo niekoľko Židov zastrelených za sabotáž.

Niekedy v polovici augusta 1942 všetky židovské dievčatá zo Slovenska, ktoré bývali vedľa našej štvrte, na druhej strane múru, boli poslané do Brzezinky. Mal som možnosť sa s nimi rozprávať a ako som videl, boli slabé a vyhladované. Mali na sebe staré ruské dotrhnané uniformy a obuté dreváky. Ich hlavy boli dočista vyholené. V ten istý deň sme opäť museli podstúpiť vyšetrovanie a osoby podozrivé z nakazenia týfusom boli poslané do Brezového lesa. Zvyšok bol znovu oholený, okúpali sa, vydali nám novú sadu oblečenia a boli sme ubytovaní v barakoch, ktoré práve opustili dievčatá. Náhodou som

sa dozvedel, že v „odpratávacej jednotke“ sa uvoľnilo miesto, tak som sa prihlásil. Dostal som túto prácu. Táto jednotka sa skladala z asi stovky židovských väzňov.

Boli sme poslaní do vzdialeného kúta tábora, ďaleko od všetkých našich druhov. Tu sme našli obrovskú kopu batohov, kufrov a inej batožiny. Museli sme otvoriť každý kus batožiny a triediť obsah do veľkých debien, špeciálne určených na každý druh tovaru, napr. hrebene, zrkadlá, cukor, konzervy, čokoládu, lieky atď. Tieto debny boli skladované oddelene. Spodná bielizeň, košeľe a odevy všetkého druhu išli do baraku špeciálneho určenia, kde boli vytriedené a balené židovskými dievčatami. Staré a opotrebované oblečenie bolo adresované do „Textilnej továrne, Memel“, zatiaľ, čo použiteľné odevy boli odoslané do zberného centra v Berlíne. Zlato, peniaze, cenné papiere a drahé kamene museli byť odovzdané politickej sekcii. Mnohé z týchto predmetov boli ukradnuté strážcami SS alebo väzňami. Veliteľom tejto jednotky bol SS „Scharführer“ Wykleff, brutálna a odporná osoba, ktorá často bije ženy. Každý deň nám opisovali dievčatá, prichádzajúce do práce z Brzezinky, strašné podmienky, ktoré tam vládli. Boli brutálne bité a ich úmrtnosť bola oveľa vyššia ako medzi mužmi. Dvakrát týždenne sa konala selekcia a každý deň nahradili nové dievčatá tie, ktoré zmizli.

Počas nočnej zmeny som mohol vidieť prvýkrát, ako sú vybavované prichádzajúce transporty. Transport, ktorý som videl, sa skladal z poľských Židov. Nedostali žiadnu vodu niekoľko dní, a keď sa dvere vagónov otvorili, mali sme rozkaz ich vyhnúť von hlasným krikom. Boli úplne vyčerpaní a asi stovka z nich zomrela počas cesty. Živí boli zoradení do radov po piatich. Našou úlohou bolo vybrať z vagóna mŕtvych, zomierajúcich a batožinu. Mŕtvych, a to zahŕňalo i tých, ktorí nevládali stáť na nohách, sme hromadili na kopu. Batožina a balíky boli zhromaždené a zarovnané. Potom museli byť vagóny dôkladne vyčistené tak, že tam nesmela zostať žiadna stopa po „strašnom náklade“. Komisia z politického oddelenia pokračovala „v triedení“ približne 10 percent mužov a 5 percent žien, ktorí museli byť odvedení do táborov. Ostatní boli naložení na nákladné automobily, poslaní do Brzezinky a splynovaní, zatiaľ čo mŕtvi a zomierajúci boli prevezení priamo do pece. Často sa stávalo, že malé deti hodili ešte živé do vozíkov spolu s mŕtvymi. Balíky a batožina boli vzaté do skladov a vytriedené pred tým opísaným spôsobom.

Medzi júlom a septembrom 1942 zúrila v Osvienčime epidémia škvrnitého týfusu, najmä v ženskom tábore v Brzezinke. Nikto z chorých nedostal lekárske ošetrovanie a v prvej fáze epidémie bolo veľa zabitých fenolovou injekciou a neskôr boli vo veľkom splynovaní. Niektorí z 15 000 až 20 000 väzňov, väčšinou Židov, zomreli počas týchto dvoch mesiacov. Dievčenské tábory trpeli najviac, pretože neboli vybavené sociálnymi zariadeniami a tie úbohé nešťastnice boli pokryté všami. Každý

týždeň sa konala veľká „selekcia“ a dievčatá museli nastúpiť nahé pred „výberovú komisiu“, bez ohľadu na poveternostné podmienky. Čakali v smrteľnom strachu, či budú vybrané alebo dostanú na ďalší týždeň milosť. Samovraždy boli časté a väčšinou boli spáchané tak, že sa hodili na drôty plotu vnútorného reťazca s vysokým napätím. Pokračovalo to až dovtedy, kým neklesol pôvodný počet väzenkýň na 5 percent. Zostalo iba 400 týchto dievčat a väčšina z nich si dokázala zabezpečiť nejaký druh kancelárskej práce v ženskom tábore. Asi 100 dievčat sa držalo na pracovných miestach v budove štábu v Osvienčime, kde vykonávajú všetku kancelársku prácu spojenú s administratívou týchto dvoch táborov. Vďaka znalosti jazykov sú tiež využívané ako tlmočníčky. Ostatné sú zamestnané v hlavnej kuchyni a práčovni. V po-

slednej dobe boli schopné sa celkom dobre obliecť, mali možnosť skompletizovať svoj šatník, ktorý v niektorých prípadoch zahŕňa dokonca i hodvábne pančuchy. Všeobecne možno povedať, že sú pomerne spokojné a majú dokonca dovolené nechať si narásť vlasy. Samozrejme, to sa nedá povedať o ostatných židovských väzňoch v ženskom tábore. Stalo sa to tak, že tieto slovenské židovské dievčatá boli v tábore najdlhšie zo všetkých. Hoci majú určité privilégia, museli toho predtým veľa vytrpieť.

Dlho som si neudržiaval pomerne dobrú prácu v „odprávacom komande“. Krátko na to som bol presunutý do Brzezinky z disciplinárnych dôvodov a zostal som tam viac ako rok a pol. 7. apríla 1944 sa mi podarilo utiecť s mojím spoločníkom.⁶

Pavol Makyna • Report of Alfréd Wetzler and Rudolf Vrba (1944)

Alfréd Wetzler and Walter Rosenberg, two Slovak Jewish prisoners succeeded to escape from the death camp in Auschwitz in April 1944, located in the territory of Poland occupied by the Nazis. During almost two years of surviving and with the help from other prisoners they were able to gather data about the operation of the camp and numbers of prisoners permanently arriving in train transports. After they spent two weeks wandering through woods and crossing state borders, Wetzler and Rosenberg reached the city of Žilina. They met representatives of the Jewish religious community there and told them about their experiences from the camp in Auschwitz. Both prisoners got fictitious identities as Jozef Lánik and Rudolf Vrba. Together they wrote a 32 pages long report known as Report on Auschwitz and Brezinka or Auschwitz Report. It included also drawings of camps and the crematorium where prisoners were killed, the system of registering prisoners, estimation of number of murdered people and other data. The report was translated into other languages and later distributed to different places in Europe and America to prevent further mass killings of primarily Jewish citizens.

Úvod a preklad: Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Históriu vyštudoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti je pracovníkom sekcie vedeckého výskumu v Ústave pamäti národa. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským a regionálnym dejinám 20. storočia, židovskému a rómskemu holokaustu a historickým otázkam vzájomného pôsobenia človeka a životného prostredia. Publikoval viacero vedeckých štúdií a odborných článkov. Je autorom viacerých výstav zameraných na regionálne dejiny mesta Púchov a jeho okolie.

6 Tretia časť Správy bola nadiktovaná Rudolfom Vrbom (Walterom Rosenbergom).

„ZÚRLIVÉ DNI VOJNY“

(KRONIKA REDEMTORISTICKÉHO KLÁŠTORA NA STARÝCH HORÁCH ZA OBDOBIE AUGUST 1944 – MÁJ 1945)

(RED. MARTIN LACKO – MARTIN MACKO, CSsR)

O problematike druhej svetovej vojny, a najmä o udalosti, v roku 1948 oficiálne nazvanej ako Slovenské národné povstanie, bolo napísaného a povedaného už mnoho. Neraz sa zdá, že preskúmané či spomenuté bolo už všetko, že historikom sú známe všetky pramene. Nie je to však úplne tak. Viaceré otázky ostávajú ešte otvorené, či sporné, viaceré dôležité ľudské osudy neznáme. A najmä, aj po vyše 70 rokoch sa stále objavujú nové pramene, ktoré môže historik využiť. Raz sú to spomienky, inokedy osobné denníky či kroniky. Jednou z nich je aj kronika redemptoristického kláštora na Starých Horách.

Staré Hory sú od stredoveku významným mariánskym pútnickým miestom. Miestny kult sa viaže na milostivú sochu Panny Márie, ktorej sa prisudzujú viaceré zázraky a znamenia, medzi nimi aj ochrana počas prechodu frontu.

Redemptoristi tu pôsobili v rokoch 1941 – 1950 a 1990 – 2008, kedy sa tamojšia rehoľná komunita presunula do farnosti Banská Bystrica-Radvaň. Duchovnú správu Starých Hôr potom prebrali bosí *karmelitáni*.

Kronika začína 16. mája 1941, teda v deň, keď sa na faru na Starých Horách nasťahovali prví redemptoristi. Končí sa 31. decembra 1946. Existoval aj druhý diel 1947 – 1950, ktorý je však nezvestný. Prvý diel sa akoby zázrakom zachránil pri likvidácii mužských reholí v apríli 1950

a skončil v Štátnom archíve v Prešove. Ten ho potom po obnovení reholí odovzdal naspäť reholi. V súčasnosti je uložený v archíve Bratislavskej viceprovincie Kongregácie najsvätejšieho Vykupiteľa (ľudovo nazývanej redemptoristi) v Bratislave.

Kronika má tvrdý obal a rozmery 20 x 33 centimetrov, strany sú nečíslované. Je písaná po slovensky, treba však podotknúť, že sa v nej nachádza mnoho čechizmov. Všetci slovenskí redemptoristi až do rozpadu Československej republiky absolvovali totiž gymnaziálne a teo-

logické štúdiá v Čechách (resp. niektorí v Rakúsku), preto sa v ich písomných prejavoch môžeme často stretnúť s mnohými neslovenskými výrazmi.

Kronikárom bol – až na dobu neprítomnosti, keď od marca 1943 do januára 1944 slúžil ako posádkový duchovný pri 2. pešom pluku v Nitre – od začiatku až do polovice októbra 1945 páter Peter Konkoľ. Ním písané texty sú najzaujímavejšie z celej kroniky a je preto šťastím, že práve on zachytil udalosti na Starých Horách na sklonku druhej svetovej voj-

Pohreb otca ministra Gejzu Medvíckého v Španej Doline 17. februára 1942. V strede miestny farár Kollár Konštatín (1911 – 1973), vľavo starohorský farár Jozef Šimičák, vpravo starohorský kaplán Peter Konkoľ (Zdroj: Archív Bratislavskej viceprovincie redemptoristov v Bratislave (APB), f. Kronika redemptoristického kláštora na Starých Horách)

ny. Zápisky sú príťažlivé jednak pre ich vysokú výpovednú hodnotu, ale aj pre nenútenú formu (občasné písanie v prvej osobe jednotného čísla, humorné poznámky a pod.) z ktorej vidieť, že túto službu robil rád.

Peter Konkoľ sa narodil sa 12. októbra 1913 v Podolínci. V roku 1925 vstúpil do malého seminára redemptoristov v Čechách. Rehoľné sľuby zložil 2. augusta 1932 a pokračoval v štúdiách v Čechách. Dňa 29. júna 1939 bol v Prahe vysvätený za kňaza. Na Staré Hory prišiel v deň založenia komunity 16. mája 1941. Nešlo v pravom zmysle slova o kláštor, ale len rezidenciu, nakoľko dom bol zároveň farou. Redemptoristi mali v rehoľných pravidlách zakázanú farskú pastoračiu, preto na starohorskej fare ostal bývať aj farár Jozef Šimičák a páter Peter Konkoľ bol ustanovený jeho kaplánom. V januári 1943 bol menovaný za predstaveného komunity, a keď v decembri 1944 odišiel farár Šimičák, stal sa dokonca núdzovo i administrátorom farnosti. Možno dodať, že na základe povolenia kongregácie pre rehoľníkov zo 17. októbra 1947 nakoniec predsa len redemptoristi prebrali farskú správu na Starých Horách v plnom zmysle slova.

Po vypuknutí povstania bol 12. septembra 1944 prezentovaný k činnnej vojenskej službe a prideľovaný ako poľný kurát k vojenskej poľnej nemocnici na Starých Horách. V tejto funkcii bol až do 28. októbra 1944, keď bolo povstanie potlačené. Chtiac-nechtiac sa tak stal jeho aktívnym účastníkom, hoci fakticky neodíšiel zo Starých Hôr. Za svoju činnosť dostal po vojne pamätné vyznamenanie. Stalo sa tak pri príležitosti spomienky na stiahnutie povstaleckého vojska a partizánov do hôr po potlačení povstania, organizovanej na Starých Horách dňa 27. novembra 1946. Kronika redemptoristického kláštora na Starých Horách uvádza: „Keďže boli dnes spomínané oslavy „prehratého povstania“, bola veľká sv. omša už o 9. hodine. Na oslavách boli rozdá-

vané 'zaslúžilým' vyznamenania. Jedným z rečníkov bol aj náš P. superior, ktorý však dal svojej 'oslavnej' reči zameranie k dnešnému krásnemu sviatku Krista Kráľa.“

To mu však neskôr nijako nepomohlo. V noci z 13. na 14. apríla 1950 bol spolu s ostatnými rehoľníkmi odvezený zo Starých Hôr. Vystriedal niekoľko centralizačných kláštorov na Slovensku a v Čechách. V roku 1955 bol prepustený na slobodu do civilného zamestnania, avšak už v roku 1961 v rámci akcie REDE, namierenej proti redemptoristom v celom Československu, bol znova zatknutý a súdom v Banskej Bystrici odsúdený na 4 roky. V máji 1962 síce dostal amnestiu, ale nemohol verejne pôsobiť ako kňaz. Dňa 21. augusta 1963 mu bola odňatá hodnosť poručíka. Až v roku 1968 – v dobe politického odmäku – podarilo sa mu dostať opäť do pastoračie. Bol prijatý do Košickej diecézy, kde pôsobil do roku 1980, kedy odišiel do dôchodku. Zomrel 27. augusta 1989 v charitnom domove v Pezinku, kde je aj pochovaný.

Možno ešte uviesť zopár informácií o Starých Horách ako obci. Podľa sčítania z roku 1940 bolo v obci 366 domov a dovedna 1 576 obyvateľov. Miestnymi časťami boli Dolný a Horný Jelenec, Podkanová, Prašnica, Richtárová, Rybô, Richtárová, Dolná a Horná Turecká. Pokiaľ ide o etnickú skladbu, takmer bezozvyšku šlo o Slovákov, len 15 sa prihlásilo za Cigánov, 11 za Nemcov a 8 bolo Židov.

Dráma obce sa začala odvíjať z vyhlásením povstania v Banskej Bystrici dňa 29. 8. 1944. Muži boli na základe vyhlásenej mobilizácie nútení vstúpiť do povstaleckej armády, prípadne do partizánskych jednotiek. Najrušenejšie tu však bolo koncom októbra 1944, keď práve cez Staré Hory, v súvislosti s porážkou povstaleckej armády, prechádzali tisíce jej vojakov v ústrety trpkému osudu. Pokoj tu však nenastal ani potom, naopak. Ako mnohé podhorské obce bola až do konca vojny materiálnou

bázou partizánov, ktorí ju navštevovali, čím obec automaticky vystavovali pozornosti nemeckých okupačných síl so všetkými dôsledkami. Trefne to zhrnul Peter Konkoľ, ktorý ako kaplán viedol paralelne aj kroniku starohorskej farnosti, keď bilancoval rok 1945: „Prvá polovina 1945 nebola nijako ešte pokojná na Starých Horách. Ba práve naopak. Celé zimné obdobie až do 4. apríla boli Staré Hory akoby v bojovom pásme. 20. januára bola streľba na samom námestí medzi partizánmi a nemeckými SS z Harmanca. Také veci sa opakovali častejšie. Výsledok bolo vždy výprava nemeckého vojska na Staré Hory. Trikrát hrozilo nám vypálenie. – No P. Mária Starohorská nás ochraňovala. Od konca januára do konca apríla mali sme vôbec uzavretý prístup do B. Bystrice – a ani odtiaľ sem nik nesmel. V noci vždy bolo plno partyzánov na Starých Horách.“

V oficiálnych publikáciách marxistickej historiografie sa rola katolíckych inštitúcií pochopiteľne nespomínala. Objemný V. zväzok Dejín SNP V. (Encyklopédia odboja a SNP, s. 519 – 520) z roku 1984 venovala Starým Horám samostatné heslo, v ktorom o. i. čítame: „Počas SNP dôležité stredisko povstalcov, moc prevzal RNV. V obci bol muničný sklad 1. čs. armády na Slovensku, poľná nemocnica, v okt. 1944 arm. proviant. sklady, poľné pekáreň a výrobná konzervovaného mäsa. V okt. 1944 tu sídlilo polit. odd. 1. čs. part. brig. J. V. Stalina.“

Pre časopisecké účely sme vybrali pasáže, ktoré zachytávajú najdramatickejšie okamihy existencie starohorského kláštora pred rokom 1950, a to záverečné mesiace druhej svetovej vojny (august 1944 – máj 1945), keď sa kláštor chtiac-nechtiac stal účastníkom vojnových udalostí. Najprv tých povstaleckých, neskôr udalostí spojených s prechodom frontu. V tomto období sa stal útočiskom mnohých prenasledovaných.

Pokiaľ ide o prepis, dodržiavali sme autenticitu originálu.

Nedeľa, 30. júla 1944

P.¹ Minister² Kočiš³ dostal trvalejšiu návštevu svojej sestry z Humenného, ktorá musela pre tamojšie už vojnové pomery evakuovať.⁴

Štvrtok, 10. augusta 1944

P. Konkoľ sa vrátil z exercícií v Podolínci. – Do Bratislavy odcestoval dnes Pl.R-P.⁵ Lávička⁶.

Piatok, 11. augusta 1944

Dnes prišli z Kostolnej⁷ A.R.P.⁸ Lehotský⁹ a R.P. Pluhár¹⁰ – ako pomocníci k púti na 15. august.

Sobota, 12. augusta

Na Slovensku zavedené ododnes štatárium¹¹ – pre nepokoje v súvislosti s partizánmi. Dnes prišiel – či vrátil sa nám fr.¹² Xaver¹³, určený k nášmu „hospodárstvu“.

Nedeľa, 13. augusta 1944

Dnes si vykonali púť veriaci z Radvane spolu so svojím dekanom – v počte asi 300.

14. a 15. augusta 1944

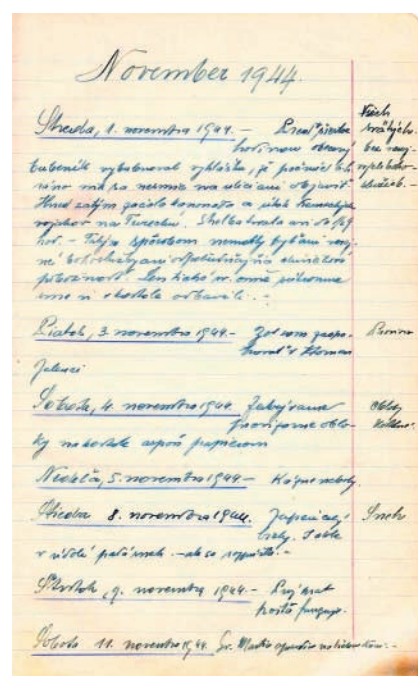
Hoci sú časy nepokojné, predsa len v tieto dni prišlo dosť pútnikov, hoci nie v procesiách tak mohutných ako v iné roky. Najmä na deň 15. augusta – malo 7 mužov¹⁴ práce až do 11 h. dopoludnia bez prestania. Sv. prijímaní asi 2500 – 3000.

- 1 P. / páter – označenie rehoľného kňaza.
- 2 Minister – funkcia v zmysle ekonóma domu, ktorý sa staral o jeho materiálne zabezpečenie.
- 3 Ján Kočiš (1910 – 1973), narodil sa v Stropkove, 1931 zložil rehoľné sľuby, 1938 vysvätený za kňaza, v komunite na Starých Horách bol od októbra 1943 do marca 1946.
- 4 Na okraji strany je poznámka „P. Stolárik evakuant“. Spomínaná sestra P. Jána Kočiša, bola Júlia Stoláriková rodená Kočišová (1920 – 2007). Spolu s ňou prežil povstanie na Starých Horách aj jej manžel Štefan Stolárik (1916 – 1997) a ich desaťmesačný syn Marek. Ide o rodičov terajšieho Rožňavského biskupa Stanislava Stolárika. Farská kronika k tomu dodáva: „Z Humenného evakuoval p. Stolárik svoju rodinu a našiel ubytovanie na fare starohorskej v prádelni.“
- 5 Pl. R. P. – Plurimum Reverende Pater.
- 6 Josef Lávička (1897 – 1971) pochádzal od moravského mestečka Litovel, v roku 1940 sa stal predstaveným bratislavského kláštora, po vzniku Bratislavskej viceprovincie 29. mája 1940 aj predstaveným všetkých rehoľných domov redemptoristov na Slovensku. Najskôr len v provizórnej funkcii vizitátora a od 19. marca 1942 ako riadny viceprovinciál. Dekrétom kongregácie pre rehoľníkov č. 2860/1943 zo dňa 19. augusta 1943 bola viceprovincia kanonicky schválená a bola podriadená priamo generálnemu predstavenému v Ríme, pričom viceprovinciál dostal všetky právomoci provinciála. P. Josef Lávička rozhodne nepatril medzi podporovateľov Slovenského štátu, hoci z nutnosti optoval pre slovenské občianstvo. Ján Kintler tvrdí, že na Staré Hory odišiel z Bratislavy úmyselne, lebo vraj vedel o pripravovanom povstaní. KINTLER, Ján: *Redemptoristi : Otcovia a bratia, ktorí pracovali na Slovensku : Diel I. : Otcovia-redemptoristi, ktorí pracovali na Slovensku*. Nitrianska Blatnica : samizdat, 1982, s. 166.
- 7 V súčasnosti obec Kostolná-Záriečie v okrese Trenčín.
- 8 A. R. P. – Admodum Reverendus Pater.
- 9 Rudolf Lehotský (1908 – 1977) bol pôvodne diecéznym kňazom Banskobystrickej diecézy, k redemptoristom vstúpil v roku 1936. Stojí za zmienku, že Rudolfov talentovaný mladší brat Eugen Lehotský (1909 – 1970) sa stal známym akademickým maliarom.
- 10 Jan Pluhár (1880 – 1948) bol mimoriadne obľúbený kňaz medzi klérom a ľudmi. Hoci pochádzal z Moravy, na Slovensku sa úplne inkulturoval a naučil sa dokonale slovensky, všetci ho poznali len pod jeho poslovenčeným priezviskom Pluhár. Na Starých Horách nikdy nepôsobil, chodil tam len vypomáhať.
- 11 Štatárium, či stanné právo, vyhlásil vtedajší min. vnútra SR A. Mach v súvislosti s nárastom partizánskych akcií, dňa 11. 8. 1944 s platnosťou k 12. 8. 1944.
- 12 fr. / fráter – označenie rehoľníka nekňaza.
- 13 Vlastným menom Michal Šamudovský (1908 – 1973).
- 14 Myslí sa tu na kňazov, ktorí sa starali o pútnikov.

Titulná strana kroniky

(Zdroj: APB)

Ukážka jednej zo strán kroniky

(Zdroj: APB)

Streda, 16. augusta 1944

Pl.R.P. V¹⁵. – Provinciál s R.R.P. Lehotským odcestovali dnes na vizitačné cesty do Michaloviec a Stropkova. Fr. Sález¹⁶ zas odcestoval dnes do Kostolnej odbaviť si päťdňové exercície.

Nedeľa, 20. augusta 1944

Dnes i R.P. Kočíš odcestoval do Kostolnej odbaviť si ročné¹⁷ exercície. – Keďže v tieto dni aj pán dekan Šimičák¹⁸ je na 10 dňovej dovolenke, som tu len sám – s tromi frátami.

Streda, 23. augusta 1944

Fr. Sález vrátil sa z exercícií v Kostolnej. – Od počiatku takmer augusta sú preutešené dni. – Využívame ich však pre prácu málo. Frátri boli dvakrát na malinách.

Sobota, 26. augusta 1944

Spád politických udalostí a udalostí vojnových odráža sa v týchto dňoch aj na St. Horách trochu – zatiaľ len na všelijakých poplašných chýroch, ktoré si ľudia rozširujú, hoci odporujú si tie zprávy navzájom. A nemožno ich v tom poučiť a ukludniť. Všeobecná – akoby nervozita – pred udalosťami budúcich dní.

15 V – viceprovinciál.

16 Vlastným menom Anton Kaláb (1912 – 1962) pochádzal z obce Zbraslav u Brna, rehoľné sluby zložil v roku 1932, spolu s Petom Konkoľom bol v roku 1950 internovaný v centralizačných kláštoroch a v roku 1961 súdený v Banskej Bystrici v tom istom procese v rámci celoštátnej akcie REDE, amnestovaný v máji 1962. Existuje vážne podozrenie, že ho odstránila ŠtB, pretože v lete toho roku záhadne zmizol a bol nájdený až takmer po roku vo Vysokých Tatrách pod juhovýchodnou stenou Ostrého Roháča. Ako príčina smrti bola uvedená *fractura ossis cranii*. Pochovaný bol 15. augusta 1963 v Pribiline. Porov. KINTLER, Ján: *Redemptoristi...*, s. 355 – 356 a *Matricula defunctorum parochiae Dovalovo*, zväzok III., rok 1962, s. 35/7.

17 Mysli sa tým každoročné, nie rok trvajúce. Redemptoristi mali podľa vtedajšej regule povinnosť 10-dňových duchovných cvičení každý rok.

18 Jozef Šimičák (1904 – 1964).

Staré Hory. Pohľadnica
(Zdroj: APB, f. Staré Hory)

Nedeľa, 27. augusta 1944

P. Konkoľ binoval¹⁹ sv. omšu, lebo ešte je len sám doma. – Večer sa vrátil pán dekan Šimičák z dovolenky.²⁰

Pondelok, 28. augusta 1944

Vonkajšia situácia trochu napjatá. – Nemecké vojsko má vpochodovať na Slovensko.

Utorok, 29. augusta 1944

Politická situácia rušná. B. Bystrica ovládnutá vojskom a partizánmi a prirodzene i St. Hory. Naše vojsko s partizánmi proti nemeckému vojsku pochodujúcemu na Slovensko.

Štvrtok, 31. augusta 1944

Dnes prišiel na St. Hory Pl.R.P. V.-Provinciál. Vlastne vrátil sa z vizitačných ciest z Bratislavy. V zmätkoch času je to dobré, nakoľko P. Minister náš P. Kočiš zostal v Kostolnej, kde bol práve na exercíciách a vrátiť sa už nestihol. V pondelok prišiel aj p. Stolárik. Zas veľmi dobrá vec pre jeho pani, najmä keď tu tiež nie je jej brat P. Kočiš.

SEPTEMBER 1944

Streda, 6. septembra 1944

Aká je situácia? Banská Bystrica a stredné Slovensko ovládané našimi slovenskými vojakmi a partizánmi, ktorí bojujú proti nemeckému vojsku. V Banskej Bystrici pracuje národný výbor, ktorý prevzal moc a vyhlásená Česko-slovenská republika. Mobilizujú sa ďalšie ročníky. Fr. Xaver bol dnes až v Prievidzi, chcú sa dostať domov do Kostolnej, ale vrátil sa zas. Z Prievidze ďalej vlak neišiel.

Piatok, 8. septembra 1944

Narodenie Panny Márie. Púť pre rušné vojnové pomery v kraji samom nebola a ani nemohla byť. Len asi 60 pútnikov z blízkeho okolia a z Priečodu prišlo jednotlive.

19 T. j. slúžil dve omše v ten istý deň.

20 Farská kronika Starých Hôr o tom uvádza: „Vrátil sa pán farár Šimičák z dovolenky v Liptove. Svojimi zvestami len potvrdil, čo sa medzi ľuďom šepká.“

Piatok, 11. septembra 1944

P. Superior²¹ Konkoľ dostal povolací lístok narukovať. Bol pridelený k pol. nem. 1 na Starých Horách. – Voľné chvíľky v rekreácii po obede a večeri zaplňujeme s „Človeče nezlob sa“ hrou. – I tak sa nedá iného nič vážnejšieho robiť.

Pondelok, 18. septembra 1944

Tento týždeň pustili sme sa vážne do roboty – do zarámovania okien na „gangu“²². – Dve už sme mali v lete hotové. Ďalšie dve najväčšie chceme spraviť teraz. – Hádám sa nám to podarí.

Nedeľa, 24. septembra 1944

Pre častejšie nebezpečie leteckých [...] ²³, kázeň na nedele a sviatky teraz odpadá, alebo je len kratšia pri sv. omši od oltára.

Streda, 27. septembra 1944

Dnes narukoval povinne fr. Xaver (Michal Šamudovský) V B. B. bol prezentovaný a je asi v Heľpe. Už v predošlých dňoch po 3x bol niektorý fráter na povinných prácach pre vojsko.

OKTÓBER 1944

Pondelok, 2. októbra 1944

Fr. Sález a Viktor²⁴ v daždi celý deň pracovali povinne pri stavbe maštálí pre vojenské kravy v „Haliari“.

Nedeľa, 8. októbra 1944

Dnes odbavil v Tureckej „hodovú“ sv. omšu s kázňou P. Konkoľ. Procesia zo St. Hôr nemohla byť pre planú vojenskú situáciu. Celá Turecká je priamo preplnená vojskom – partizánmi.

Pondelok, 9. októbra 1944

Fr. Viktor a Sález pri práci vojenskej.

Utorok, 10. októbra 1944

Fr. Viktor v daždi zas v „práci“. Vynášali veci pre „vojakov“ z Tureckej na chatu.

Nedeľa, 15. októbra 1944

Pán dekan dnes odbavoval bohoslužby v Sielciach. Dnes odpoľudnia pochovával P. Konkoľ vojaka, ktorý zomrel včera v tunajšej vojenskej nemocnici. Pohreb s plnou parádou i s hudbou a salvi.

Pondelok, 16. októbra 1944

Fr. Viktor zas v práci. Jednu miestnosť na fare museli sme prepustiť vojenskej nemocnici za skladište. Po dohovore vzali si „vaškuchňu“²⁵. Stolárikovci presťahovali sa do jedálne a my jedávať budeme v kuchyni.

21 Predstavený jednotlivého domu redemptoristov sa nazýval buď rektorom, ak išlo o kánonický zriadený dom, alebo superiorom, ak išlo len o rezidenciu a dom nebol kánonicky zriadený.

22 Chodník pred domom.

23 Chýba slovo – najskôr „náletov“.

24 Vlastným menom Ondrej Folenta (1913 – 1983).

25 Vaškuchňa – práčovňa. Český archaizmus z nemeckého slova Waschküche.

**Starohorská fara na konci 40-tych rokov
20. storočia**

(Zdroj: Slovenský národný archív, f. Slovenský náboženský fond, Redemptoristi – Staré Hory)

Streda, 18. októbra 1944

Dnes zas fr. Sález bol v povinnej vojenskej práci na Krížnej.

Štvrtok, 19. októbra 1944

Meniny p. Superiora.

Zpoza Japeňa cez deň počuť mohutnú kanonádu.

Ružencovú pobožnosť do včerajška odbavovali sme o 5 h. Dneškom počínajúc o 1/2 5. Pobožnosť je veľmi pekne navštevovaná i civilnými veriacimi i vojakmi, ktorí sú na St. Horách.

Piatok, 20. októbra 1944

V noci dnes prišiel k nám na faru Dr. Martin Kaleta i s paňou v uniforme.²⁶ Utekajú z Oremlazu²⁷, ktorý obsadili nemecké vojská. Ubytovali sme ho prezatým v „kaplánke“. Odcestoval až 23. 10. do Badína.

Pondelok, 23. októbra 1944

Fr. Sález, Viktor a p. Stolárik kopať išli povinne zákopy pred Ulmankou²⁸.

Útorok, 24. októbra 1944

Na St. Hory i cez St. Hory tlačí sa sila vojská slovenského, ruských – slovenských brigádnikov i partizánov – s povozmi, autami, delami, tankami i so všetkou výzbrojou.

25. októbra museli sme prepustiť dve horejšie izby pre vojenskú správu – na ubytovanie. Týždeň pretým už bola zabratá „vaškuchňa“. Deň zo dňa viac vojakov na Staré Hory. V stredu večer bol už každý dom na St. Horách priamo nabitý vojskom, každá šopa, každý pitvor zabratý. Tedy

26 MVDr. Martin Kaleta (1914–1996) pochádzal z Podolíncu a preto sa osobne poznal s P. Petrom Konkoľom a ostatnými redemptoristami. Podľa svedectva jeho syna MUDr. Martina Kaletu (*1948) mal dôstojnícku hodnosť a ako zverolekár na starosti vojenskej kone. Svoju manželku Matildu rod. Bernardovú (1912 – 1999), nechal vtedy obliecť do vojenskej uniformy preto, aby ju chránil. V skupine, v ktorej ustupovali na Staré Hory, bola totiž jedinou ženou. Obaja boli neskôr zajatí, avšak počas presunu do Ríše podarilo sa im ujsť z transportu.

27 Oremov Laz – dnes vojenský výcvikový priestor Lešť.

28 V súčasnosti Uľanka.

i na fare – kláštore. Vo stredu prišiel na novo i Dr. Kaleta. S vojskom prichádzajú i Židia. V stredu 25. X., vo štvrtok 26. X. a v piatok 27. X. mali sme tu hotovú defilírku²⁹ vojska – partizánov a židov. Na námestí a po cestách samý povoz – auto – kone – delá! Od B. Bystrice stále nové prúdy vojska. Pritom nemožné zvesti. Nemecké vojsko vraj vyjednáva len slobodný priechod na západ. Ruské vojsko vraj je už v Lučenci, atď. atď. až do nemožností najnemožnejších.

Krvavý deň pre St. Hory bol piatok dňa 27. októbra. Vo štvrtok predtým bol som ešte s fr. Viktorom v Bystrici pre kvetiny pre kostol. Bystrica bola už tichá a prázdna. Len tu a tam ešte nejaký slovenský vojak alebo partizán. Všetko ostatné už na ceste smerom na St. Hory. Nám sa podarilo ta i späť žandárskym autobusom sa sviezť i s kvetinami. V B.B. všetky mosty podmínované a ešte toho večera vyhodené, pričom ohromné škody po domoch boli spôsobené!

V noci zo štvrtku na piatok mali sme kláštor strašne preplnený. Šťastie, že neprišlo bombardovanie už vo štvrtok. Ešte neskoro v nočných hodinách noví nocľazníci – žandári chceli sa dostať na farskú šopu v spánku. Keďže tam bolo [...] ³⁰ – obrátili sa na vojaka – starohorca – ktorý strážil nemocničný sklad vo „vaškuchni“ – kde je vraj farár. Dal im originálnu odpoveď: „Vari si nemyslíte, že pán farár už práve na vás čaká, že vám má prichystané postele? Veď vidíte, že je tu všetko preplnené. To svet nevidel, všetko to sem na Staré Hory tlačiť. Veď je tu vari už na 20 tisíc ľudí – v takej dedinke.“

V piatok ráno nové prisahy – ale prví už zas ďalej odchádzali na Donovaly. Od ½ 8 príbehne sl. uč. Anička Leppová³¹ do zákristie, či sa vraj nezaistujeme a neutekáme do lesa. Že vraj dnes idú byť Staré Hory bombardované! Akýsi vojak odpočul o tom vraj reči v B. B., kde bolo už nemecké vojsko. Hoci sme do lesa neutekali, predsa len všade bolo akoby na drátkach. Pl. R. P. Viceprovinciál Lávička hneď sa utiahol do kostola pod vežu, kde bolo pre klenby bezpečne – a to hneď asi o 9. h. keď bol práve na raňajkách v kuchyni. Nechal stáť i rascovú polievku a s breviárom³² v ruke už sa z kostola do obeda nehnul. P. Konkoľ musel však i pritom chodiť hore-dole po námestí, do nemocníc vojenských, pretože doktori poutiekali vojenský a ranený a chorí vojaci ostali. Musel im aspoň niekto venovať trošku starosti. To zatiaľ – okolo deviatej – priletely prvé aeroplány, najprv jedno, potom šesť „štuk“. Letely však ďalej a pri dvojitom nálete shodily bomby dopoludnia na Jelenec a Donovaly. Z Motýčiek brechaly na ne kanony. Staré Hory – dopoludnia zostaly ušetrebné, hoci aeroplány plašili ľudí dosť, najmä keď sa vraciالي a občas zarachotily gulometné výstrelky z aeroplánov.

Na faru sa utiahol za ten čas podplk. Hrabec³³, ktorý bol vo vojenskej nemocnici starohorskej hoci nie ranený, ale už dva roky v liečení. Búrlivé dni ho zastihli práve v Sliači a odtiaľ sa dostal vplyvom udalosti na St. Hory. Bol to veliteľ P. Superiora a P. Kočiša, keď slúžili r. 1944 v Prešove aktívnu službu a na Starohorskej fare si pobyl a veľmi pohostinstvo si chválil asi 5 dní i s paňou. Keďže aeroplány dopoludnia ustavične takmer strašily – naša gazdinka bola z toho celkom stavu bez seba. Viac plaču ako práce. Varením obeda bol poverený preto fr. Sález. Ten sa tiež najprv chránil pred aeroplánmi, ale keď na St. Horách nič nerobily, odľahčil si: „Ja sa na aera vy... a idem variť obed!“ a pokojne varil si obed i pri hukote nemeckých štuk. –

Cez obed bolo pokojne – až do 2. h. a všetci sme riadne obedovali v kuchyni. Ale pred druhou zas bolo počuť hukot blížiacich sa lietadiel.

29 Defilé, hovorove defilírka – prehliadka vojska.

30 Chýba slovo, pravdepodobne „plno“.

31 Anna Leppová (1923 – 2004) bola neterou známeho kňaza a neskoršieho politického väzňa Františka Leppu (1911 – 1985). Vyštudovala učiteľský ústav v Prešove. Bola učiteľkou, neskoršie pracovala ako redaktorka v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve Bratislava, kde sa vydala za Ing. Jána Lakotu. Ich syn Ján Lakota vyštudoval Lekársku fakultu UK v Bratislave a pôsobí ako významný onkológ a vedec-ký pracovník Ústavu experimentálnej onkológie SAV.

32 Modlitebná kniha pre kňazov a rehoľníkov.

33 Karol Hrabec (1901, Nitra – ?) – absolvent Vyššej obchodnej školy v Budapešti (1916 – 1919). V r. 1923 ukončil Vojenskú akadémiu v Hraniciach s hodnosťou poručíka pechoty. Pôsobil ako dôstojník čsl. armády z povolania. Po vzniku SR v jeseni 1939 povýšený na majora a ustanovený do funkcie veliteľa pešieho pluku 2 v Prešove. V r. 1941 pôsobil ako veliteľ 101. pluku Zaisťovacej divízie na Ukrajine, v hodnosti podplukovníka pechoty. Dňa 28. 8. 1944 bol na liečení vo VKÚ na Sliači a po porážke povstania ponechaný v domácom liečení. K 1. 3. 1949 preložený do výslužby. Blížšie pozri: Kol.: Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945. Bratislava 2013, s. 93.

Akási zlá predtucha priviedla nás všetkých teraz do kostola – i P. Superiora i fr. Viktora a Sáleza. O chvíľu už krúžili aeroplány priamo nad Starými Horami – nad námestím i kostolom. V tej chvíli už rachot – rynnienie oblokov v celom kostole, okolo kostola kotúče dýmu a na kostolnej streche priamo strašlivý lomoz. – To trvalo sotva 3 minuty. Za tým chvíľočku – vari 2 minúty ticho – len hukot lietadlových strojov – a už nová vlna úderov na kostol i na okolie námestia. Chvilku len som zostal ešte v lavici kostolnej a keď sa trochu utišilo a lietadlá zdaly sa po shodení bômb odchádzať – vzal som štolu a olejky – a vybehol som von z kostola poslužiť³⁴ raneným. Aj pán dekan Šimičák, ktorý počas bombardovania bol na fare, už dával poslednú útechu raneným. Poslúžilo sa tam asi 5tim raneným. Na námestí a okolo kostola bolo asi 10 ranených, z tohto asi 4 smrteľne. V ďalšom širšom okruhu St. Hôr ešte 10 ťažko ranených alebo priamo usmrtených. Všetko cudzí – alebo vojaci – väčšinou, alebo evakuanti. – Na „flóse“³⁵ za St. Horami usmrtená tak celá rodinka: otec, matka a asi 5 ročná dcéruška. Pri samom kostole dvaja – mŕtví – pod Studničkou tiež jeden. Zo Starohorcov – Deo gratias et Mariae – len pastier Šritr vážnejšie poranený na tvári pred trafikou na námestí a dvaja celkom ľahko poranení (škrábnutý Debnár starý od Jamborov) a jeden z Jelenca – dostal guľku do chodidla.

Materiálne škody: kostol alebo najbližšie okolie dostal asi 30 bombičiek – vari 5 – 10 kilových. Strecha – na 20 asi miestach prebitá a celá akoby prešpikovaná palubnými zbraňami: Okná takmer všetky povybíjané. Vonku kríž misionársky zasiahnutý dvomi úlomkami od shodenej míny.

Farská – kláštorňa budova, kde prežil bombardovanie p. Stolárik s rodinkou, pán dekan i s bratom Andrejom a fr. Xaver – na 3 miestach strecha prebitá od bômb, okná tiež značne dotččené – jedna nevybuchnutá bombička ešte dosiaľ je na farskej povale (26. XI. 44).³⁶ Okrem týchto veľmi boli poškodené na streche a oblokoch obidve školy a trochu iné budovy. Do večera už nové nálety neboli. Vojsko a transporty odtiahly sa takmer úplne povýše k Donovalom. Vo večerných hodinách len menšie hlúčky „čs. vojakov“ – väčšinou značne napitých, prechádzali St. Horami a utiahli sa do lesov. Ja som mal ešte dosť roboty s ranenými vojakmi, ktorí tu ostali – niektorí sa tiež rozutekli – aby ich človek akosi potešil.

O 7. hod. na fare už len domáci, potom podpl. Hrabec s paňou – a Hríbičky³⁷. – Zmorení a unavení išli sme sa trochu vyspať už o 8. h. – fr. Xaver mal bdieť do 10. h. – a potom zas iní, pre každý prípad. Zostali sme však všetci doma, kým starohorskí ľudia dosť sa na noc pouťahoval do lesov. A spali sme všetci – až skoro do 12. h. v noci.

Sobota 28. októbra 1944

Asi o ¾ 12 v noci zobudily nás všetkých na fare dunivé rany. Keď sa opakovali, zišli sme sa všetci do kuchyne a p. Stolárik hlási, že sú tu už nemeckí vojaci. A hneď za tým už aj búchanie na dvere – otvorili sme – a nemeckí vojaci pokojne žiadali o nocľah. Poukázali sme im na školu, kde bola nemocnica a dosť voľných postelí – ale nechceli ranených vyrušovať. Nasťahovali sa teda do našich troch izieb a my sme sa utiahli všetci piati do kapláňky. Do rána pravda sme už nespali. Nemeckí vojaci ináč ale nijako nás nevyrušovali v ďalšom. Chceli sa len vyspať – a spali do 8. h. Ráno na námestí k opusteným vozom pridružili sa i nemecké tanky „tigre“³⁸. Ináč námestie už včera po bombardovaní vyzeralo ako opravdivé bojište po bombardovaní. Asi 6 koní zabitých pri bombardovaní tam ešte ležalo. Z nemeckých vojakov boli väčšinou Nemci z Maďarska a bývalej Juho-slávie – už aj starší chlapi.

Cez celý deň dnes hustý dážď. Okolo 10. pohly sa „tigre“ ďalej smerom na Donovaly. Ja som odpoludnia zohnal starohorských mužov, ktorí poznávali mŕtvych – padlých pri bombardovaní včerajšom na cintorín, kde sme ich pochovali do spoločného hrobu. Bolo ich celkom 14 a 15. je pocho-

34 Značí to udeliť postihnutým (ťažko chorým, raneným, umierajúcim) sviatosť posledného pomazania.

35 Správne by mal byť tento miestny názov Na Flóse.

36 Odfesená bola vojakmi až 5. augusta 1946!

37 Hríbičky – nie celkom jasný význam slova. Azda pôjde o familiárne pomenovanie ich detí.

38 Tanky typu „Tiger“ proti povstalcovi na Slovensku neboli nikdy nasadené.

vaný pri kapličke sv. Jána na „Flóse“. Spoločný hrob pomáhal vykopávať aj fr. Xaver, ktorý i mŕtvoly pomáhal znášať.
Do večera už ticho. Električka nám od včera nesvieti.

Nedeľa 29. októbra 1944

Sv. omše riadne – ale bez kázne. Na St. Horách už tichšie. Len transporty odzbrojených „čs.“ vojakov pochodujú cez St. Hory. Litánie sme odbavili o 2. h. odpoľudnia.

Pondelok 30. októbra 1944

Tejto noci už ani nemeckí vojaci nenocovali na fare. Dážď. Dnes som zaopatroval jedného evakuanta.

Útorok 31. októbra 1944

Pohreb dieťaťa z Jelenca odbavil P. Konkoľ.

Celý október teda pre St. Hory neobyčajne rušný i bolestný. Daj Boh i Panna Mária, aby sme boli ďalších búrok oslobodení!

NOVEMBER 1944**Streda, 1. novembra 1944**

Pred šiestou hodinou obecný bubeník vybubnoval vyhlášku, že počnúc 6.-ho ráno nik sa nesmie na ulici ani objaviť. Hneď zatým začala kanonáda a útok nemeckých vojakov na Tureckú. Streľba trvala asi do ½ 9. hod.³⁹ Takým spôsobom nemohly byť ani verejné bohoslužby ani odpoľudňajšia dušičková pobožnosť. Len tiché sv. omše súkromne sme si v kostole odbavili.

Piatok, 3. novembra 1944

Bol som zaopatrovať v Hornom Jelenci.

Sobota, 4. novembra 1944

Zakrývame provizórne obloky na kostole aspoň papierom..

Nedeľa, 5. novembra 1944

Kázne neboly.

Streda, 8. novembra 1944

Jaseň celý biely. I dole v údolí padá sneh, ale sa rozpúšťa.

Štvrtok, 9. novembra 1944

Prvýkrát pošta funguje.

Sobota, 11. novembra 1944

Svätý Martin opravdive na bielom koni.

39 Marxistické publikácie označujú ostreľovanie Tureckej 1. 11. 1944 ako „vypálenie“. Dejiny SNP V. zv. Encyklopédia odboja a SNP (Bratislava 1984, s. 519) napr. uvádza: „Nemecké okupačné jednotky prepadli 1. 11. 1944 osadu Turecká, vypálili 4 domy a budovu školy.“ Podobne inde píše, že „vypálili v nej 4 domy a budovu školy“. Pozri: HALAJ, D. a kol.: *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava 1990. s. 115. Farská kronika Starých Hôr k udalostiam 1. novembra 1944 ešte poznamenáva: „V stredu 1. novembra 1944 podniklo nemecké vojsko sústredený útok na Tureckú, kde ešte sa zdržovali partizáni. Pritom jedna starká – Turečianka zabitá – iná ťažko zranená. Tiež v Podkanovej jeden civil bol nemeckým vojskom zastrelený – omylom utekal pred vojskom.“

Staré Hory

(Zdroj: Vestník Sdruženia svätého Jozefa, roč. 9, 1942, č. 4, s. 56)

Útorok, 14. a vo stredu 15. novembra

Pílime drevo na cirkulárke. Večer – occisio porci⁴⁰. V pondelok, 20. novembra 1944. Došla nám prvá pošta po troch mesiacoch z Bratislavy.

Útorok, 21. novembra 1944

Pl. R. P. Lavička s fr. Sálezom odcestovali do Bratislavy.

Nedeľa, 26. novembra 1944

Pán dekan Šimičák odcestoval na dovolenku i s bratom Ondrejom⁴¹.

Útorok, 28. novembra 1944

P. Minister Kočiš vrátil sa po vyše 2 mesiacoch na Staré Hory z Kostolnej, kde si bol urobiť exercície a vrátiť sa pre vojnové pomery prv nemohol. S ním sa vrátil i fr. Sález z Bratislavy.

Štvrtok, 30. novembra 1944

fr. Viktor svätí⁴²!

DECEMBER 1944

Piatok, 1. decembra:

P. Konkoľ zaopatroval vo Valentovej a na Motyčkách spovedal p. dekana. P. Kočiš bol spovedať u „Samovej“

Sobota, 2. decembra 1944

Odo dnes zas v jedálni, odkiaľ vystaľoval sa pán Stolárik zas do vaškuchne.

40 Occisio porci = zabitie prasaťa, t. j. zakáľačka.

41 Ondrej Šimičák, brat starohorského farára bol počas prvej Slovenskej republiky žandárom.

42 Svätíť v bežnej reči znamenalo zachovávať sviatok, ktorý bol predpísaný, napr. svätíť nedeľu. V tomto prípade však asi chcel Peter Konkoľ povedať, že fráter Viktor oslavoval meniny, nakoľko jeho rodné meno bolo Ondrej a v ten deň sa slávil sviatok sv. Ondreja apoštola.

Nedeľa, 3. decembra 1944

R. P. Kočiš na Motyčkách spovedal, kázal a omšu sv. slúžil miesto chorého p. dekana Kallinu⁴³.

Pondelok, 4. decembra 1944

P. Konkoľ a fr. Viktor odcestovali na cesty do Bratislavy a Kostolnej za drobnými záležitosťami. P. Konkoľ potom vypomáhal na sviatok Nepoškvrnenej a v nedeľu potom v Kostolnej, 4 kázne, vyše 100 spovedí. P. Kočiš a fr. Xaver dnes na pohrebe neb. matky p. dekana Kallinu. Dnes prišli sklenári zasklievať obloky v kostole. fr. Sález v B. B. kúpil kapustu.

Štvrtok, 7. decembra 1944

P. Kočiš zaopatroval v Richtárovej osobu jednu.

Piatok, 8. decembra 1944

fr. Viktor vrátil sa z Bratislavy.

Sobota 9. decembra 1944

fr. Viktor ochorel. Kapusta naložená do sudu!

Nedeľa 10. decembra 1944

Už 8. dec. a dnes druhý raz v kostole spievané sborové litanie od Kacába⁴⁴ pod vedením Pl. R. P. Lávičku. Dnes ukončená trojdňová pobožnosť za pokoj ku cti Panny Márie.

Útorok 12. decembra

Vrátil sa dnes P. Konkoľ z ciest.

Piatok 15. decembra 1944

Dnes odcestoval na neurčito p. dekan Šimičák.⁴⁵ P. Kočiš dnes vo škole na St. Horách – náboženstvo.

Sobota 16. decembra 1944

Spoveď detí v Jelenci (P. Kočiš) a i na Starých Horách.

Nedeľa 17. decembra

P. Konkoľ vypomáhal na Motyčkách: 1 kázeň, asi 90 spovedí.

Piatok, 22. decembra 1944

Z Bratislavy prišiel na trvalejšie P. Ľudovít Michalovič⁴⁶ a z Podolínce Rudo Čunderlík.

Sobota 23. decembra

Plno roboty s Betlehemom a s kostolom. V útorok minulý boli zasklenené obloky v prezbyteriu-me kostolnom. Dnes v sobotu sme postavili dve pece do kostola. Jednu pec sme dostali zadarmo. druhú sme kúpili za 1570 Ks novú.

43 Ján Kallina (1879 – 1948).

44 Ťažko čitateľné slovo. Možno malo byť Kačaba, čo bola obľúbená šumavská kartová hra pre štyroch a Lávička, ktorý bol inak hudobne veľmi nadaný, mohol zložiť spev pre štvorhlas, ktorý potom takto nazvali. Potvrďuje to aj svedectvo Magdalény Veselkovej: „Úžasná bola latinská celá sv. omša – štvorhlas, ktorú sme spievali [po prvý raz] na Veľkonočnú nedeľu v roku 1944. Myslím, že ju skomponoval P. Lávička.“ Archív Bratislavskej viceprovincie redemptoristov v Bratislave, f. Staré Hory, Svedectvo Magdalény Veselkovej, Brezno 2. 9. 2015.

45 Farská kronika podrobnejšie vysvetľuje tento odchod: „V piatok 15. decembra 1944 odišiel náhle a na trvalo zo Starých Hôr pán dekan Šimičák. Snažil sa pomáhať niektorým uvezeným a pri tom nepáčilo sa to vojakom – Gardistom, ktorí sem občas prišli, takže mu dali výstrahu. Na druhej strane ani partizánom sa nezavďačil, hoci pomáhal uvezeným.“

46 Ľudovít Michalovič (1912 – 1993).

Nedeľa 24. decembra 1944

Litanie odpoľudnia neboly, ale zato o ½ 4 h. už bola Utereň⁴⁷, ktorú slúžil P. Konkoľ a na chóre pri tom spievaná sborová koledová sv. omša pod vedením Pl. R. P. Lávičku.

Pondelok, 25. decembra 1944

Krásny čas vianočný – ktorému predchádzal i krásny včera štedrý večer – rušený len jedinou návštevou s hôr.⁴⁸ Len „aušusníci“⁴⁹ toho roku sa nedostavili k asistencii na utereň, ani na vianočnú sv. omšu.

Nedeľa 31. decembra 1944

Posledný deň roku, ktorý bol síce menej rušný pútnikmi, ale za to tým rušnejší vojnovými udalosťami, ktoré sa prevalili i do nášho údolia. Záverečné poďakovacia pobožnosť odbavovala sa o ¼ 4. hod. večer a bola veľmi pekne navštívená. –Te Deum⁵⁰ a zborové litanie – kačaba⁵¹.

JANUÁR 1945**Pondelok, 1. januára 1945**

Dnešným dňom začínala koľada⁵². Toho roku museli sme ju odložiť na rok budúci pre vojnové pomery. Do všetkých osád by sa totiž nedalo ísť.

Štvrtok 4. januára

P. Kočiš a P. Ľudovít spovedal na Motyčkách pred prvým piatkom – asi 60 duší.

Nedeľa 7. januára

Na vojenské vládne nariadenia pozmenili sme dneškom počínajúc bohoslužby a to tak, že malá sv. omša ostala o 8. hod., veľká je už o ½ 10. Požehnanie odpoľudnia o 4. hod. Príčina: medzi 11. hod.-16. hod. najčastejšie nebezpečie náletov.

Streda, 10. januára

Sila nového snehu. V tieto dni žijeme síce dosť pokojne. Len partizáni niekedy večer prídu niečo prosiť.

Sobota, 20. januára 1944

Včera večer vyhodili partizáni starohorskú elektrárňu. Jelenská už týždeň predtým bola demolovaná. Zostali sme tak bez elektrického osvetlenia. Okolo piatej hod. odpoľudnia bola zas strelba práve na námestí – medzi nemeckými SS-vojakmi, ktorí dnes za čímsi prišli na Staré Hory – a partizánmi. Bolo to dosť ostré. No Bohuďaky nepadol nik, ani s jednej ani s druhej strany. Nemeckí vojaci odišli smerom na Ulmanku.

Nedeľa, 21. januára 1945

Ako sme sa obávali, tak sa i stalo. Už po 7. hod. väčšia sila nemeckých vojakov bola na Starých Horách. Hneď prehliadky domov, ba aj celého kostola. Vraj partizáni strieľali z kostolnej veže. Vec pravda nijako nezodpovedá skutočnosti: Lenže strely partizánov išli z údolia do Rychtárovej – pred ktorým je kostol. Nuž Nemci vojaci – asi mali dojem, ako by sa strieľalo z kostola. Len ťažko

47 Utierňou je označovaná oficiálna ranná modlitba gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi, ktorej obdobou sú ranné chvály v rímskokatolíckej cirkvi. V dobe písania kroniky sa však ako Utereň resp. Utereň ľudovo nazývala aj omša v noci z 24. na 25. decembra.

48 Zrejme partizánskou.

49 Aušusníci – baníci v slávnostných uniformách, ktorí vystupovali v kostole pri cirkevných sviatkoch.

50 Slávnostný ďakovný hymnus.

51 Ťažko čitateľné slovo. Pozri poznámku 43.

52 Myslí sa tým kňazská koleda, keď farár, kostolník a miništranti chodili po obci posviacať príbytky a zároveň dostávali od farníkov nejaké naturálie.

Starohorská dolina bola pre povstaleckú armádu poslednou ústupovou cestou
(Zdroj: Kol.: Banská Bystrica, Praha 1944)

uverili, že nie. Kostol dôkladne poprekutávali celý. Takto – pri omši o 8. h. – nebola v kostole iba jedna ženička a pri sv. omši o ½ 10. h. o niekoľko viac.

Nemeckí vojaci mali pripravené i nástroje na podpálenie, keby sa odniekaď na nich strieľalo. No vďaka Bohu a Panne Márii Starohorskej nepadol dnes ani jeden výstrel a tak i Nemci zas odišli pokojne. Kiež nás Panna Mária i naďalej všetkých ochraňuje v týchto stále bolestivých časoch.

Piatok 26. januára 1945

Okrem P. Kočiša všetci máme rekolekciu, ktorú však veľmi rušily poplašné chýry. Včera vraj Podolíne obsadili Rusi – a tu vraj tiež môžu byť za pár dní. Nemecké vojsko vraj všetko evakuuje z Bys-trice a okolia – a berú vraj chlapov atď. Ľudia z toho celí poplašení a robia si „bunkery“, aby mohli prípadne utiecť a tam zostať doma. Na druhý deň ale už chýry pokojnejšie.

Útorok 30. januára 1945

Za úradnými záležitosťami šiel som dnes ešte do Banskej Bystrice, kde naozaj plno vojska nemeckého a maďarského prechádzajúceho cez Ulmanku a Harmanec na západ. Ale že by udalosti tak chytrý spád vzali, ako boli v piatok reči – niet ešte badať.

V nedeľu sme museli v kostole verejne ľudí uistiť, že zostaneme s nimi.

FEBRUÁR 1945

Štvrtok 1. februára 1945

S P. Kočišom bol P. Konkoľ na Motyčkách spovedať asi 70 ľudí. Cesta pre záveje nemožná – ale čo sa dá robiť. Ináč ale radil som p. dekanovi, že by mohol dostať P. Lesáka⁵³ na Motyčky cez tie-to časy. Bolo to ešte počiatkom decembra. Nechcel o tom počuť. Že vraj už bude zdravý a že by ho to znervózňovalo. Má na fare akýchsi evakuantov. Trvalo však excurrando⁵⁴ vypomáhať sa nija-ko nedá. Na druhý deň musel zas P. Ľudovít aj na Moče za Motyčkami spovedať chorého, kým na ceste od Šturca sa už strieľalo.

53 František Lesák (1886 – 1963).

54 Excurrando z latinského ex = z, od, currere = bežať, t. j. farnosť spravovaná dochádzajúcim kňazom z inej farnosti.

Koniec povstania v Starohorskej doline
(Zdroj: Kol.: Banská Bystrica, Praha 1944)

Piatok 2. februára 1945

Pri sv. omši o 8. h. bolo dosť ľudí. No práve pred desiatou ktosi pripomenul, že Nemci idú na Staré Hory. Výsledok bol, že kostol zostal poloprázdny a ani hromničný sprievod nemohol byť, len hromničky som posvätil. Za ten čas partizáni skutočne strieľali na nemeckých vojakov „pri píle“ – a vraj vyše 20 ich zastrelili a niekoľkých zajatých odvádzali do hôr. Bože môj! Čo len z toho bude. – Už od poludnia ozývali sa potom výstrely z ťažkých minometov ponad Staré Hory a to práve pri ruženci pri litániách. – No vojsko neprišlo. –

Sobota, 3. februára 1945

Trošku snehu.

Nedeľa, 4. februára 1945

Strelba z minometov ponad Staré Hory. Litánie nemohly byť. K večeru asi o 5. h. – už aj tanky a vojsko. – Trochu strachu – pár ztrát na majetku a Nemci zas odišli.⁵⁵

Pondelok, 5. februára 1945

P. Konkoľ bol v Tureckej odbaviť sv. omšu a dvoch ľudí chorých vyspovedať. Vracal sa už za dunenia minových výstrelův. Fara útočiskom aj ľudí zo školy a od Randuškov.⁵⁶

Útorok, 6. februára 1945

Aj dnes paľba z minometov do Jelenca. A tak isto v stredu a vo štvrtok trošku.

Piatok, 9. februára 1945

Strelba utícha. Chrání nás i naďalej Panna Mária.

55 „To, že Nemci strieľali do domov je fakt! Moja teta bývala pri pošte, kde je cesta vyššie ako dvor a dom. Kým zomrela, mala na tú nedeľu 4. februára pamiatku: Prestrelili jej okno a guľka vyštiepila dosku na stole, ktorý stál pod oknom.“ Archív Bratislavskej viceprovincie redemptoristov v Bratislave, f. Staré Hory, Svedectvo Magdalény Veselkovej, Brezno 11. 10. 2015.

56 Staré pomenovanie. Druhý dom od kostola smerom na Rychtárovú oproti starej ceste na Studničku. „U Randuškov“ bývala vyššie spomínaná rodina Leppová.

Nedeľa, 11. februára 1945

Aspoň dnešná nedeľa bola zas trochu pokojná. Bohoslužby neboli rušené nijakou streľbou. A tak isto celý nasledujúci týždeň bol už pokojný, hoci sme odrezaní od ostatného sveta.

Pondelok, 19. februára 1945

Naši frátri: fr. Sález, Xaver a Viktor začali dnes svoje pôstne exercície. Prednášal im P. Superior Konkoľ. Zároveň si odbavuje 5 dňové exercície náš hosť R. P. Ľudovít Michalovič.

Sobota, 24. februára 1945

Pokúsil som sa na bicykli dostať sa do Banskej Bystrice. Dostal som sa ale len k mostu železničnému pri Podkanovej k prvej nemeckej strážii. Ďalej ani ma nepustili. Tak ani prídel ani nič z B. B. nám nechodí. A cítime to v kuchyni našej. Pošta tak isto nemôže nám byť dodaná.

Nedeľa, 25. februára 1945

Je to už druhá nedeľa pôstna. Toho roku okrem krížovej cesty v piatok každý odbavujeme túto pobožnosť aj v nedeľu odpoľudnia pred litániami – trochu kratšiu. Včera v sobotu okolo ½ 10 mala naša nénika⁵⁷ – kuchárka nepríjemnosti s prehliadkou v svojej kasni.

Pondelok 26. februára 1945

Večer dnes asi o ½ 5. h. dvaja partizáni – vraj úradne – urobili prehliadku veže kostolnej – a kostola – lebo vraj podľa zprávy od ľudí „kňazi vraj len tak robia, že nič nemajú, ale že na veži majú uskladnené veľké zásoby.“ – Nuž povodili sme ich všade i do najtemnejších kútov – a prirodzene, kde nič nebolo, tam ani nič nemohli nájsť. Len to je smutné, že niektorým, vari i našim ľuďom, nie je dosť posvätný ani dom Boží, že ho tiež zanesli do svojich udavačských rečí bez všetkého podkladu. Veď kostol sme mali ustavične i cez celé dni otvorený. I veža. A robili tam prehliadku i nemeckí vojaci predčasom. –

Ignosce illis, Domine, Illi nesciunt, quid faciunt.⁵⁸ –

MAREC 1945**Štvrtok, 1. marca 1945**

P. Superior a P. Minister dnes odpoľudnia vyspovedali na Motyčkách vyše 100 ľudí pred prvým piatkom.

Piatok, 2. marca 1945

Mimoriadne veľa prvopiatečných kajúcnikov aj tu na Starých Horách.

Štvrtok, 8. marca 1945

P. Superior a P. Ľudovít dnes odpoľudnia spovedali deti i dospelých v Tureckej. Silne sneží.

Piatok, 9. marca 1945

P. Minister spovedal chorých v Tureckej a slúžil tam aj sv. omšu.

57 Z maďarčiny teta. Ide o gazdinú Annu Čunderlíkovú (1887 – ?), ktorá varila na fare a vraj bola aj učiteľka. Bola manželkou riaditeľa školy a organistu Antona Čunderlíka, ktorý bol aj vládny komisárom na Starých Horách. V septembri 1942 Čunderlík odišiel do obce Šalková. (Od roku 1971 najvýchodnejšia mestská časť Banskej Bystrice). Jeho manželka ostala aj naďalej na Starých Horách, až kým sa niekedy po vojne neodťahovala aj ona do Šalkovej.

58 Odpusť im, Pane, lebo nevedia, čo robia.

Sobota, 10. marca 1945

Spoveď detí na St. Horách.

Útorok 13. marca 1945

P. Superior odspovedal chorých na Prašnici.

Streda, 14. marca 1945

P. Minister bol spovedať chorých vo Valentovej a v Dolnom Jelenci. Je dnes šieste výročie samostatného Slovenského štátu. Iné roky sa to svätilo i v kostole. Toho roku na Starých Horách odpadlo svätenie štátneho sviatku. Sme vlastne už v tesnej blízkosti frontu. Dnes obsadilo ruské vojsko Zvolen.

Sobota, 17. marca 1945

Odmäk trvá od niekoľkých dní, takže dnes našiel som už aj prvú kvetinku – podbeľ.

Nedeľa, 18. marca 1945

O 7. hod. ráno náhla zpráva, že nemecké vojsko ide na Staré Hory. Chlapi starohorskí húfne utiekli do hôr sa ukryť. Ale to už o chvíľku bolo nemecké vojsko skutočne na námestíčku. Chlapi, ktorí ostali doma, museli hneď na notársky úrad. Boli tam skoro celé dopoludnie. S Pl. R. P. Viceprovinciál tam bol a robil tlumočníka i vysvetľoval, prečo viacej mužov niet. Nemecký major na to ho uistil, že chlapov nebudú brať, ba že nikomu nič neurobia. Nemecké vojsko chovalo sa skutočne pokojne. Zato ale hneď sa vypravilo aj na Piesky a na Rychtárovú, kde bola malá prestrelka s partizánmi a jeden dom vypálený.⁵⁹ Nemci majú tu ostať trvalo. Partizáni sa roztratili. Celé odpoľudnie P. Lávička i ostatní z kláštora sme sa len primlúvali u Nemcov za chlapov, ktorí sa vracali z hôr. Nestalo sa nikomu nič. Bohoslužby dnes len súkromne.

Pondelok, 19. marca 1945

P. Viceprovinciál oslávil prvýkrát svoje meniny u nás na Starých Horách. Oslávil ich najmä dobrými skutkami. Prímluvami za ľudí. Zachránil i múku, ktorú z Družstva Nemci chceli odviezť.

Útorok, 20. marca 1945

Nové nemecké vojenské vozové kolony. Chlapi odhadzujú sneh z ciest. Silný odmäk.

Streda, 21. marca 1945

Deň ako včera.

Štvrtok, 22. marca 1945

Na noc prišiel do kapláanky nemecký oficer.

Piatok, 23. marca 1945

Veľmi rušný deň. Cez deň – veľmi slnečný – letecké nebezpečie. Dnes dokončil maľovanie „corpusu“⁶⁰ ako Božieho hrobu p. Čaraj z Tureckej. Pekne vec opravil.

Sobota 1945 – 24. marca

Nemecké vojsko cez noc vystriedané maďarskými vojskami. Chlapi zas ušli a ukryli sa kde sa dalo z obavy pred odvečením.

59 Marxistické publikácie označili vypálenie jedného domu dňa 18. 3. 1945 za „vypálenie“ osady Richtárová. Pozri napr.: HALAJ, D. a kol.: *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava 1990. s. 115 či Dejiny SNP V. zv. Encyklopédia odboja a SNP (Bratislava 1984, s. 520), ktorá podobne prehnane uvádza, že „osadu Richtárová nacistické jednotky 18. 3. 1945 vypálili“.

60 Socha mŕtveho Krista v hrobe, ktorá je uctievaná na Veľký piatok.

Kvetná nedeľa 25. marca 1945

Bohoslužby sme odbavili. Sprievod s ratolesťami ale len v kostole sme odbavili. Na noc na faru maďarský feldkurát⁶¹ – slovensky veľmi dobre vedel. Bol od Košíc. Banská Bystrica padla.

Pondelok 26. marca 1945

Strelba z kanonov veľmi blízka. Na Rychtárovu prúdia maďarskí vojaci. Pre ustavičné letecké nebezpečie dali sme sochu Panny Márie z hlavného oltára dolu a umiestnili vzadu v kostole pod silnejšími múrmi.

Útorok, 27. marca 1945

P. Konkoľ bol odbaviť v Tureckej sv. omšu, spoveď a jeden krst. Veľa maďarského vojska. Pán Gargulák prišiel sa k nám skryť.

Vo stredu 28. marca 1945

To isté ako včera. Maďarský kurát odišiel.

Zelený štvrtok, 29. marca 1945

Obrady sme pokojne odbavili. Mandatum⁶² pravda nemohlo byť. Maďarské oddiely berú seno – tí ale za peniaze. Nemci zadarmo. P. Provinc. Lavička zas zachránil jednu ženičku pred nemeckým vojakom, keď rekvirovali kravu.

Veľký piatok, 30. marca 1945

I dnes odbavili sme riadne obrady. Situácia nejasná. Chlapi pracujú na odhádzaní snehu na Krížnej.

Biela sobota, 31. marca 1945

Utešený deň počasím. Trochu nás plašia aeroplány. Vzkriesenie odbavili sme pravda len v kostole. Muži zas na Krížnej.

APRÍL 1945**Veľká Noc, 1. apríla 1945**

Krásny deň – jasno i ticho. Ani kanony nehučia ani aeroplány neplašia. Večer nám zasvietila elektrika z vlastnej starohorskej elektrárne.

Pondelok, 2. apríla 1945

Rušno hneď z rána. Pri rozjímaní ránom dvakrát nálet. Pri druhom raze aj tie malé bombičky okolo fary. Poplašilo nás to, ale nestalo sa nič ani na fare (až na 3 pukliny na obluku). Celý deň letecké nebezpečie – držíme sa viac v pivnici. Lietadlá shadzovali tu len maďarské letáky. I pohreb v takom stave som jeden odbavil. Večer tiež dva pohreby. Jeden chlapca 8. ročného z Jelenca, ktorého zabil pohodený granát pri hraní. Na noc P. Lávička utiahol sa do pivnice.

Útorok, 3. apríla 1945

Cez noc odišlo všetko i nemecké i maďarské vojsko. Ráno až nezvykle ticho na dedine i cez celý deň. Odpoľudnia ale i míny dopadly na Staré Hory – na cestu k Tureckej. Poničily niekoľko okien a jedna padla do chlievika, kde zabila dve kozy. Ináč nič. Na noc P. R. Lávička zas v pivnici. Dr. Beneš v Košiciach.

61 Polný kurát, vojenský kňaz.

62 Mandatum – t. j. obrad umývania nôh v liturgii Zeleného štvrtku. Vzhľadom na napätú situáciu sa asi redemptoristi snažili o čo najkratšie slávenie bohoslužieb, a preto, že liturgické predpisy to dovoľovali, vynechali túto časť.

**Povstaleckí vojaci na ceste do
nemeckého zajatia**
(Zdroj: Kol.: Banská Bystrica, Praha 1944)

Streda 4. apríla 1945

Asi o ¾ 11 dopoludnia dorazily od Ryhtárovej prvé rumunské hliadky na Staré Hory. Ale pri tom i streľba z mín⁶³ na Staré Hory. No nebolo vďaka Bohu nič. Na obed už iba sila vojska rumunského tu. – Potom i vozy. Dnes obsadená Bratislava. Tedy spolu so Starými Horami v jeden a ten istý deň. – Medzi Rumunmi i pár Rusov.

Štvrtok, 5. apríla 1945

Pár starohorských ľudí dopoludnia postavilo nad cestou pri kostole slávobránu s nápisom: „Sláva armáde – osloboditeľky“! Vraj i s „y“ je to dobré! Cez noc ale staly sa mnohé nepríjemné veci: – niektorým ľuďom pokapaly veci.

Piatok, 6. apríla 1945

Dnes sa ustanovila nová „národná rada“ na Starých Horách. Jej členovia sú: starosta: Debnár, ďalej Chladný Tono, Garguľák Anton, Stollár, Šándor, Čillík z Tureckej a iní. Cez noc bol dnes u nás pravoslávny rumunský kurát.

Sobota, 7. apríla 1945

Rumunské vojsko odchádza.

Nedeľa 8. apríla 1945

Prvá voľná prechádzka do lesa. V lesoch v týchto dňoch sa zbiera pohodená munícia.

Štvrtok 12. apríla 1945

Dnes sme odbavili spievané rekviem za † P. Hradiláka⁶⁴, ktorý zomrel v Kostolnej.

Nedeľa 15. apríla 1945

Ohlásili sme zmenu litánií na ¾ 7 večer.

63 Akiste mínometov.

64 Ján Hradilák (1869 – 1945) síce zomrel v Kostolnej pri Trenčíne už 17. februára 1945, avšak pre vojnové udalosti sa správa o tom dostala starohorskej komunite až v máji.

Pondelok, 16. apríla 1945

Dnes odcestovali do Podolínca R. P. Ludevít Michalovič, ktorý bol u nás od predvianoc a sluha Rudolfa Čunderlíka do Podolínca. P. Konkoľ išiel s nimi – ale ten ešte ďalej, až do Michaloviec na prvú informatívnu cestu pre Pl. R. P. Viceprovinciála. Bol na ceste až do 5. mája.

MÁJ 1945

Sobota 5. mája 1945

Dnes večer vrátil sa z ciest po východe Slovenska P. Konkoľ. Zároveň s ním prišiel podolínsky rektor P. Kintler⁶⁵, ktorý chce cestovať až do Bratislavy. Cestovať sa teraz môže väčšinou pešo.

Nedeľa, 6. mája 1945

Večer o 5. hod. vykonali si starohorskí veriaci procesiu s krásnou účasťou i mužov – na poďakovanie za ochranu Panny Márie pre Staré Hory – na Studničku. Procesiu budeme odbavovať každý rok na prvú nedeľu májovú.

Útorok 8. mája 1945

O 0.01 minúte po polnoci bolo úradne oznámené, že Nemecko totálne a bezpodmienečne kapitulovalo – čím nastal toľko túžený koniec vojny v Európe.

Deo Gratias et Mariae!⁶⁶

Martin Lacko – Martin Macko, CSsR • Chronicle of Redemptorist Cloister in Staré Hory (from August 1944 – till May 1945)

Chronicles belong to very valuable sources of information. The Redemptorist Cloister in well known pilgrimage place Staré Hory close to Banská Bystrica also used to keep a chronicle. Redemptorists were active there in the period of 1941 till 1950. After the cloister was forcefully liquidated by the Communist power, the second part of the chronicle (from 1947 till 1950) got lost. Only the first part of the chronicle survived (from 1941 till 1946). We present parts related to the dramatic war period of years 1944 and 1945 from that part of the chronicle.

In the text there are parts included depicting most dramatic moments in the cloister before 1950, namely the end of the WW2 (1944 and 1945) when the cloister became participants in war events. First the uprising events, later the events related to the transition of the front. In that period the cloister became a refuge for many who were persecuted.

PhDr. Martin Lacko, PhD. (1976)

Je absolventom Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia). Pôsobí ako pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa najmä výskumom obdobia Slovenskej republiky 1939 – 1945.

Dr. theol. Martin Macko (1979)

– príslušník rehole redemptoristov, absolvent Katolíckej teologickej fakulty Viedenskej univerzity vo Viedni (cirkevné dejiny) a člen Istituto storico redentorista v Ríme. Venuje sa predovšetkým cirkevným dejinám 19. storočia.

65 Ján Kintler (1912 – 2004).

66 Vďaka Bohu a Márii!

JIŘÍ KOS – KARIÉRA V ROZVIEDKE 11. BRIGÁDY POHRANIČNEJ STRÁŽE

VLADIMÍR PALKO

Po komunistickom prevrate v roku 1948 hranice Československa a západných demokracií uzatvorila hradba ženijno-technických zátarás napustených elektrickým prúdom. Prirodzené hranice tvorené vodnými tokmi zas kontrolovali ťažko ozbrojené hliadky Pohraničnej stráže (PS) na motorových člnoch. Technickú a zbrojnú časť „ochrany štátnej hranice“ dopĺňali spravodajské zložky PS, vytvárajúce agentúrne siete dôverníkov a agentov doma aj v zahraničí. Rozviedky a kontrarozviedky deviatich pohraničných brigád pomáhali udržať v republike potenciálnych utečencov pomocou dôslednej spravodajskej práce v pohraničí. Na vytváraní zahraničnej spravodajskej siete, slúžiacej na monitorovanie politickej, vojenskej a ekonomickej situácie u našich rakúskych susedov, sa veľkou mierou podieľal dôstojník rozviedky spravodajského oddelenia 11. brigády PS Jiří Kos.

Jiří Kos sa narodil 17. apríla 1930 v robotníckej rodine v obci Libušín v stredných Čechách. Otec František pracoval ako strojník v miestnej bani BENEŠ, matka Marie ako sociálna pracovníčka na učňovskom internáte pri bani FIERLINGER. Obaja rodičia po vojne vstúpili do Komunistickej strany Československa (KSČ) a ich politické zmýšľanie ovplyvnilo aj dospelávajúceho syna, ktorý do KSČ vstúpil už ako sedemnásťročný 8. mája 1947.

Základné vzdelanie získal v rodnej obci. Po absolvovaní piatich tried obecnej a štyroch tried meštianskej školy nastúpil na štvorročné štúdium Obchodnej akadémie v Slanom, ktoré ukončil štátnou záverečnou skúškou v roku 1949. V tom istom roku si absolvovaním dvojtyž-

dňovej okresnej politickej školy KSČ doplnil aj stranícke vzdelanie a stal sa predsedom Základnej organizácie KSČ v rodnom Libušíne. Od marca 1948 pôsobil aj v Československom zväze mládeže (ČSM).

Po ukončení školy pracoval krátko ako úradník poľnohospodárskeho referátu na Okresnom národnom výbore v Slanom. Do ZNB ho vybrali a prijali 4. septembra 1950 a odvelili do pražskej školy ZNB.¹ V polovici apríla 1951 nástupnú školu ZNB ukončil a nastúpil ako referent na I. sektor (kontrarozviedny) Veliťelstva ŠtB v Prahe. V rámci reorganizácie ho 1. júla 1952 menovali do funkcie staršieho referenta I. odboru Hlavnej správy ŠtB.² Zároveň ho však k rovnakému dátumu odvolali z funkcie na kontrarozviednom od-

bore a zaradili do kádrových rezerv pri odbore vzhľadom na nástup vojenskej základnej služby.³ V tomto období zastával aj funkciu pokladníka v útvarovej organizácii KSČ na Ministerstve národnej bezpečnosti (ďalej MNB).

Od 1. júla 1952 vykonával základnú vojenskú službu v útware Mitina 5. chebskej pohraničnej brigády MNB. V polovici novembra 1952 ho prevelili do obrannej skupiny spravodajského oddelenia 11. bratislavskej pohraničnej brigády MNB. S rodinou sa preto presťahoval do jedného z tzv. fínskych domov v kolónii Pohraničnej stráže v Karlovej Vsi. Posudky politického náčelníka brigády nadporučíka Ondreja Matiaša a náčelníka spravodajského oddelenia poručíka Jána Šteglíka z ro-

1 Súčasťou prijímacieho procesu bola aj dôkladná previerka najbližšej rodiny, od osobných údajov, adresy či zamestnania až po predošlú či súčasnú politickú príslušnosť. Ako v prípade každého príslušníka ŠtB, pred svadbou preverovali aj jeho nastávajúcu manželku Dagmar a jej najbližšiu rodinu. Previerky vykonávala Vojenská kontrarozviedka, Verejná bezpečnosť a miestny národný výbor. Kos musel formálne požiadať kádrový odbor MNB o povolenie manželstvo uzatvoriť. Previerka sa pravidelne opakovala a zostávala trvalou súčasťou spisu každého príslušníka ZNB. Kádovaný musel zodpovedať aj na otázky o pobyte v zahraničí, či slúžil mimo republiky, alebo vykonával do mája 1945 ilegálnu činnosť a akú, a či bol v zajatí. Tiež otázky o zastávaných verejných funkciách sebou a manželkou, či straníckych trestoch a otázky o trestaných členoch rodiny. Kádový posudok musel obsahovať aj odpovede na tému príbuzných v zahraničí a na otázku, či má príslušník v rodine emigrantov alebo členov cudzích armád.

2 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS), fond (ďalej f.) Kádové rozkazy. Rozkaz námestníka ministra národnej bezpečnosti pre veci kádové a školské č. 485 z 24. 6. 1952.

3 Tamže. Kádový rozkaz ministra národnej bezpečnosti č. 542 z 28. 7. 1952.

ku 1953 vyznievali po roku trvania služby viac ako pozitívne. Okrem vyzdvihnutia odborných znalostí, veselej povahy a obľúbenosti v kolektíve ho navyše hodnotili ako politicky prijateľného: „S náboženskou otázkou je vyrovnaný, menovú reformu dobre pochopil a taktéž jej význam správne vysvetľoval ostatným soudruhům.“ V rámci hodnotenia ho odporučili na prijatie do Pohraniční stráž ako dôstojníka z povolania, podmienili to však zlepšením znalosti nemeckého jazyka.⁴

Dobré politické a pracovné hodnotenie predurčilo J. Kosa na ďalšie pôsobenie v Pohraniční stráž. Po skončení základnej vojenskej služby preto 1. júla 1954 nastúpil ako vojak z povolania v hodnosti podporučíka do funkcie mladšieho referenta spravodajcu v IV. prápore Komárno 11. bratislavskej pohraničnej brigády Ministerstva vnútra (ďalej MV). Aj tu zostal politicky aktívny ako predseda miestnej organizácie KSČ 11. pohraničnej brigády. Nadriadení ho chválili za oddanosť komunistickému zriadeniu, triednu uvedomelosť a výnimočné výsledky v marxisticko-leninskej príprave.⁵

Ako jeden z prvých dôstojníkov Pohraniční stráž dostal začiatkom roku 1955 možnosť študovať na Škole pohraničných vojsk KGB v Sovietskom zväze. V rámci ročného štúdia (od 25. januára 1955 do 31. januára 1956) získal špecializované spravodajské vzdelanie. Náčelník špeciálnej fakulty genmjr. Zorin hodnotil pozitívne jeho poznatky o takticko-technickej dátovej technike, analytické schopnosti, orientáciu v teréne a v neposlednom rade aj jeho politickú vyspelosť.⁶ Po návrate zo Sovietskeho zväzu ho zaradili na spravodajské oddelenie 11. bratislavskej brigády Pohraniční stráž, kde zostal až do decembra 1970. V rámci

Doplnění údaje k rubrikám č. 1.-33.
*Medaila, 2. a 3. SNB KR MV 711/75
Číslo SNB KR MV č. 84/1977
Medaile "Za zásl.o ochr.hran.ČSSR-KRMV ČSSR 316.
"Za vysocehodnotné přelstění na hraně" KPE 236/77.
Čestný odznak SNB
KR MV č. 36/77
Med. „Za občanskou práci pro socialistický stát“ KR 72 č. 89/80
31.12.77 FF 361-2-30 d.
foto 4x4
Z roku 1964
Z roku 19
1.9.49 4.9.50 úředník ONV Slaný

Od kdy den, měs., rok	Do kdy den, měs., rok	39. Průběh služby v MV		Doklad Kádrový rozkaz
		Popis činnosti - funkce a další údaje	Název součásti	
1.9.1950	15.4.1951	Přijetí k MV - posluchač školy SNB při MV - Praha		
16.4.1951	30.6.1952	Starší referent 2.správy MV Praha	MV Praha	
1.7.1952		Propuštěn ze služebního poměru MV k výkonu vojenské základní služby		
1.7.1952	30.6.1954	Konal vojenskou základní službu u PS		
1.7.1954	25.1.1955	Znovu přijatý do služeb MV v hodnosti podporučíka - referent sprav.odd.brig.	11 PR MV	KR VPS 088/54
25.1.1955	31.1.1956	Posluchač školy pohraničních vojsk v SSSR směr spravodajský		KR VPS 019/55
1.2.1956	14.3.66	Referent spravodajského oddělení brigády	11 PR-MV	KR VPS 088/54
1.5.1963	4.7.1964	Pověřený starší referent sprav.odd. brigády	11 PR-MV	KR VPS 05/63
1.4.1966	30.11.70	Starší důstojník v agenturní správě oddělení 11. pohraniční brigády val.P.S. - PNO (1. čas 104 - 232-010) ČF 252 FF 270		KR VPS 032/64 RuB.-m.-K 002/66 KR VII.bps 5.031/1969 KR MV č. 946/1965
1.1.66		Převzetí z oboru ministerstva vnitra do oboru ministerstva národní obrany		
2.1.68	30.11.68	Povelen ke studiu do 10.měsíčního zdokonalovacího kursu spravodajského při výcvikovém středisku 06,248	prevezijní prapero generálního štábu	KRMZS GS 5.063/1967 KRMZS GS 5.061/1968
1.12.70	30.9.71	Starší důstojník I.skupiny agenturního operativního oddělení /56-ČVO 101-ČF 152-211-FF 260-I-59/	velitelství Pohraniční stráž	KR VPS č. 0111/1970
1.10.71	28.2.72	Vedoucí starší důstojník-specialista /57-ČVO 101-ČF 152-332-FF 320-I/	Ústav stav.norm. a územ.plán.VPS	KR VPS č. 0108/71
1.3.72	28.7.73	Náčelník oddělení pohraniční rozvědky agenturního operativní správy /57-ČVO 101-332-FF 410-I-50	Ústav stav.norm. a územ.plán.VPS	KR VPS č. 021/1972

Převzetí dnem 1. 1. 1972 KR 1040 č. 0500/71 z oboru ministerstva vnitra do oboru působnosti Federálního ministerstva vnitra

Osobná evidenčná karta príslušníka ZNB J. Kosa (Zdroj: ABS)

zvyšovania kvalifikácie v roku 1968 absolvoval desaťmesačný zdokonaľovací spravodajský kurz.

Jazykové zručnosti J. Kosa v začiatkoch kariéry oficiálne zahŕňali len český a ruský jazyk. Kontakty, získavanie a komunikácia so za-

hraničnými spolupracovníkmi však, vzhľadom na jeho pracovné zaradenie, vyžadovali komunikáciu s ruskými občanmi, teda dokonalú znalosť nemeckého jazyka. Výučbu nemeckého jazyka absolvoval a pravdepodobne aj zvládol po-

4 Tamže. Personálny spis príslušníka rezortu vnútra, Jiří Kos, ev. č. 3875/30. Služobný posudok z 2. 10. 1953 a Kádrové hodnotenie z 3. 10. 1953, s. 19 – 20.

5 Tamže.

6 Tamže. Školný posudok z 10. 2. 1956, s. 29.

- 4 -

Pokračování průběhu služby v MV

1.6.1973	31.12.73	pověřen - náčelník I. odboru spravodajské správy /57-ČVO 101-ČF 007-532-FP 420-I-/	Hlavní správa Pohraniční stráž a OSH	KRNHSPSaOSH KR 087/73
1.1.74		ustanoven - náčelník I. odboru spravodajské správy /57-ČVO 101-ČF 007-532-FP 420-I-/	Hl. správa Pohr. stráž a OSH	KRNHV ČSSR 452/73
1.9.74	27.11.74	vyslán do 3. b. b. inter. studia 3 měs. kursu při VŠ FED KGB v Moskvě		KR MV ČSSR 311/74
1.3.1979		Povolán k 5. letému exter. stud. na fak. StB VŠ SNB Praha	ZS HS PS OSH	uk. KR MV 533/74
1.4.1980		plk.-024-0-101-I- ČF 007		FMV 33/79 NMV 92/80
1.3.82		Povoleno zanechání studia VŠ SNB fakulty StB ze zdrav. důvodů.		Náč. fak. VŠ SNB 20/82
	30.11.85	Odvolán z funkce náčelníka I. odboru ZS		FMV 462/85
14.12.85		Zařazen do kadrové dispozice		NHS 0143/85
1.4.86		Ustanoven - vedoucí starší důstojník /3901-0/ analyticko informačního oddělení sprav. správy plk - VATP - 8440 - 101 - I	-	NHS 020/86
Propuštěn ze služebního poměru vojáka z povolání a dnem následujícím přeložen do zálohy - podle ustanovení § 26 odst. 2 písm. b/ zák. č. 76/1959 Sb., z 31.10.88 ve znění pozdějších předpisů po splnění podmínek nároku na starobní důchod. V záloze je schopen zastávat přiměřenou funkci ČVO 101. Jmenovanému je povoleno nosit předepsaný vojenský stejnokroj podle čl. 55a RMV ČSSR č. 32/78, ve znění RMV ČSSR č. 6/87.				
POZNÁMKA: Nestačí-li místo pro průběh služby, připojí se dovnitř karty vločka!				

37. Zařazení - kvalifikace +

Plánovaná hodnota	o	Součást	P1
Všeobecné vzdělání	pl	Účar	P2
Odborné vzdělání	pl	Zařazení (odbor, oddělení, skupina)	P3
Jazykové znalosti	pl	Funkce	S1
Politické - stranické vzdělání	pl	Rok ustanovení do funkce	S2
Studuje při zaměstnání	q	Směr vykonávané práce	t
Fluktuace	r1	ČVO u vojsk	u
Rok poslední fluktuace	r2	Kategorie pro důchodové zabezpečení	v
Počet fluktuací	r3		z

POZNÁMKA: Rubriky označené + se vyplňují tužkou! Všechny ostatní údaje se vyplňují strojem malého typu nebo písemně holkovým písmem.

Vyplněno dne 30 IX 1984 v Bratislava Za správnost vyplnění: podpis

Druhá strana evidenční karty příslušníka ZNB J. Kosa (Zdroj: ABS)

merne rýchlo po nástupe k spravodajskému oddeleniu 11. brigády PS, v personálnom spise sa však nenachádza informácia, či absolvoval oficiálny kurz. Aktívne ho následne využíval pri rozhovoroch s rakúskymi agentmi. Prvý stupeň jazykovej

školy ministerstva vnútra s ruským a nemeckým vyučovacím jazykom ukončil v roku 1962. V rámci výučby absolvoval trojmesačný kurz nemeckého jazyka vo východnom Nemecu na komisariáte kriminálnej techniky – inšpekcii ľudovej polície vo

východoberlínskom Friedrichshaine. Počas stáže sa venoval práci vo fotolaboratóriu a zaistiťovaniu stôp.⁷ Skúšku 1. stupňa z ruského jazyka absolvoval na pražskej Jazykovej škole Federálneho ministerstva vnútra (ďalej FMV) pre štúdium v ZSSR v júli 1974.⁸

Ofenzívna spravodajská, resp. rozviedna činnosť 11. brigády PS v Bratislave spočívala v mapovaní protiľahlého územia Rakúska do hĺbky 20 kilometrov. Koncom roku 1958, v reakcii na situáciu po vyhlásení neutrality Rakúska a vstupe NSR do Severoatlantickej aliancie v roku 1955, sa záujmový priestor rozviedky Pohraničnej stráže predĺžil do hĺbky 60 km, v prípade zvláštného operatívneho záujmu, po dohode s I. a II. správou MV (civilná rozviedka, resp. kontrarozviedka), mohla pracovať aj hlbšie na území Rakúska a Západného Nemecka.⁹ Tajnou činnosťou na rakúskom území sa čs. pohraniční spravodajcovia snažili o získanie informácií o stave hospodárstva, branných a policajných zložkách, politických pomeroch a náladách obyvateľstva. Informácie získavali najmä z verejných zdrojov. Citlivejšie informácie vojenského charakteru, napríklad o spôsobe zabezpečenia štátnej hranice rakúskymi bezpečnostnými zložkami, prevádzkových kanáloch, agentov a spolupracovníkov. Získavali ich priamo z radov rakúskych bezpečnostných zložiek alebo spomedzi civilných osôb majúcich prehľad o miestnych komunitách (prevádzkovatelia hostincov), či konkrétnych miest (rybári, poľovníci atď.).

Pri verbovaní zahraničných agentov sa J. Kosovi najviac darilo v rakúskych obciach Angern a Drörsing. V Angerne riadil agenta s krycím menom MAREK. Na dvanástich schôdkach mu odovzdal štyri

7 Tamže. Fragment správy, s. 136.

8 Tamže. Vysvedčenie o jazykovej skúške z 12. 7. 1974, s. 152.

9 Tamže, f. Organizační a vnitřní správa FMV, IV. díl (ďalej A6/4), inv. č. 661. Rozkaz MV ČSR č. 152/1958 z 11. 11. 1952 Spolupráce operativních složek MV a Pohraniční stráž při agenturním zabezpečení státních hranic.

informatívne správy o situácii v tejto pohraničnej obci a samotnom pohraniční. ¹⁰ V neďalekej obci Drösing získal na utajenú spoluprácu agenta s krycím menom BAUERNHOFER. Rakúsky občan s koreňmi v Československu (pochádzali odtiaľ jeho rodičia) pracoval ako vedúci zmeny na naftovej veži Naftových závodov (ÖMV). S vášnivým rybárom z Drösingu nadviazal Kos prvý kontakt 4. mája 1954 pravdepodobne pri rieke Morava. Na utajenú spoluprácu ho napokon získali v konšpiračnom byte DĚDEK 17. septembra 1956. BAUERNHOFER podával správy o početných stavoch Zollwache (colná stráž) a Grenz Gendarmerie (pohraničný vojenský bezpečnostný útvar) o spôsobe výkonu ich služby, odovzdával fotografie príslušníkov a objektov, či informácie o všeobecných pomeroch v Rakúsku. Medzi 26 správami sa nachádzal napríklad aj poznatok o zriadení armádnej rádiostanice medzi obcami Sierndorf a Jedenspeigen. Drösing sa nachádzal oproti priestoru pokrývanom 2. a 3. rotou 11. brigády PS, čo vytváralo pre agenta možnosti na získavanie informácií o sieti prevádzáčov pôsobiacich v oblasti – konkrétne Šándora W. a Karla H. z Drösingu, ale aj Hanu P., Hansa O. a Josefa W. zo susednej obce Ringelsdorf. Úlohou BAUERNHOFERA malo byť okrem podávania informácií o prevádzkačskej sieti a prechodoch hraníc utečencami aj vytvorenie legendy medzi verejnosťou, že dokonale pozná prostredie

štátnej hranice a protiľahlé územie ČSR. Spravodajcovia 11. brigády PS plánovali rozohratie spravodajskej hry s rozviedkami západných štátov pôsobiacich v Rakúsku, keby uverili legende BAUERNHOFERA a oslovili ho pre prípadnú spoluprácu. Zámer sa podľa záverečnej správy spísanej J. Kosom nerealizoval z finančných a neskôr aj z rodinných dôvodov. Josef D. bol slobodný s pomerne vysokým platom (3 000 šilingov mesačne) a nepodarilo sa ho dostatočne finančne pripútať. Kvôli úrovni poskytovaných správ mu spravodajcovia odmietali platiť viac a celková vyplatená suma 6 850 šilingov nebola vzhľadom na príjmy BAUERNHOFERA vysoká. Posledná schôdzka s ním sa uskutočnila v novembri 1957 a ukončená bola začiatkom roku 1960 z dôvodu založenia rodiny a jeho odchodu z Drösingu. Kontakt s ním sa nadviazať nepodarilo aj napriek opätovným snahám. ¹¹

Spolu s nadporučikom Josefom Doubravom pracoval Kos aj na zaviazaní veliteľa Zollwache vo Wolfstahle pod krycím menom STEINER. O ich spravodajskej činnosti nevedel, viedol s nimi len neformálne rozhovory. Pokúšali sa naňho aplikovať metódu postupného pripútavania, ale o úspechu sa v tomto prípade hovoriť nedalo. Lepšie si počínali pri veliteľovi oddelenia Zollwache v Angerne s krycím menom GUSTAV. Nadviazali s ním kontakt pri pochôdzke na štátnej hranici a uskutočnili 15 nekonšpiratívnych, tzv. legálnych schôdzok, na kto-

rých od GUSTAVA získali jednu informáciu so spravodajským významom. Prebiehala príprava na bližšie rozpracovanie kandidáta s predpokladom konšpiratívnych schôdzok a ďalšieho zaviazania. ¹²

Skutočnosť, že príslušníci rakúskych bezpečnostných zložiek v pohraničí boli najčastejšie v hľadácku spravodajcov PS, potvrdzuje aj snaha o nadviazanie spolupráce s okresným veliteľom Zollwache v Gänsendorfe s krycím menom JOHAN. Stretnutia prebiehali opäť na nekonšpiratívnej, oficiálnej báze. Zaviazanie JOHANA sa malo uskutočniť pomocou kandidátky tajnej spolupráce pod krycím menom IRMA z ČSR. Tá prostredníctvom JOHANA posielala listy rodičom do Viedne, čo hodlali spravodajcovia PS využiť vo svoj prospech. ¹³

Miernu kritiku z pera náčelníka spravodajského oddelenia bratislavskej brigády pohraničnej stráže B. Rychetského ¹⁴ si Kos vyslúžil kvôli klesajúcej iniciatíve v straníckej aj odbornej práci v máji roku 1960. Nedostatočné využívanie schopností a čiastočná pohodlnosť negatívne ovplyvňovali jeho pracovný výkon a výsledky. Podľa služobného hodnotenia z 30. marca 1960 s ním boli nájdené nedostatky konzultované a došlo k náprave v podobe zvýšenej iniciatívy a aj skvalitneniu pracovného výkonu J. Kosa. Kos sa v tom čase intenzívne snažil o prevelenie do Prahy z rodinných dôvodov, nadriadení mu však nevyhoveli. Veliteľ 11. brigády PS Florián Čambál ¹⁵ schválil

10 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. Veliteľstvo PS v Prahe, šk. č. 8. Zpráva o činnosti 11. bratislavskej pohraničnej brigády MV ku dňu 1. 4. 1957.

11 ABS, f. Svazky tajných spolupracovníků, a. č. 762912.

12 A ÚPN, f. Veliteľstvo PS v Prahe, šk. č. 8. Zpráva o činnosti 11. bratislavskej pohraničnej brigády MV ku dňu 1. 4. 1957.

13 Tamže.

14 Bohuslav Rychetský (1927, Větrný Jeníkov okres Jihlava) pôsobil ako náčelník spravodajského oddelenia 11. bratislavskej pohraničnej brigády MV od 1. 2. 1956 do 30. 9. 1962.

15 Florián Čambál (1913, Abrahám okres Galanta), člen KSČ od roku 1935, počas 2. svetovej vojny predseda okresného vedenia ilegálnej KSS v Seredi. Počas SNP bol v brigáde pplk. Karasova, kde pôsobil ako politický komisár a spravodajca. Známosť s neskorším predsedom vlády Viliamom Širokým mu dopomohla k funkcii veliteľa 11. bratislavského oddielu MNB ktorej riadením bol poverený 1.6.1951 V roku 1962 bol prepustený zo služieb MV a zamestnal sa na Krajskom výbore KSS v Bratislave. Pozri: MORBACHER, Ľubomír: 11. bratislavská brigáda Pohraničnej stráže, s. 100 – 101.

hodnotenie náčelníka spravodajského oddelenia a konštatoval, že J. Kos je schopný zastávať vyššiu funkciu v spravodajskom smere.¹⁶ Kos v rámci večernej školy Roku stranického školenia prednášal ako lektor predmet Štát a právo a osvedčoval sa ako fotograf využívaný celým spravodajským oddelením. V júni 1961 dosiahol hodnosť kapitán, rovnakú ako náčelník spravodajského oddelenia B. Rychetský, či starší kádrový referent brigády Josef Giertli, členovia jeho hodnotiacej komisie. Niet divu – väčšina zahraničnej agentúry existovala vďaka nemu a zabezpečoval aj jej „obsahu“. Aj tieto výsledky mu zabezpečili prepožičanie medaily *Za zásluhy o obranu vlasti* v roku 1963, udeľovanú príslušníkom ZNB po desiatich rokoch služby – jej odporúčenie v jedenástom roku Kosovej služby podpísali veliteľ 11. brigády PS pplk. Ondřej Šedivý a náčelník HS PS MV plk. Josef Švihorec.

Za spomenutie stojí ešte jeden neúspešný pokus nadviazania spolupráce s potenciálnym zahraničným agentom. Informátora Karola P. s krycím menom IGOR poverili príslušníci spravodajského oddelenia 11. brigády PS Bratislava Vladimír Buttko a Jiří Kos v rokoch 1964–1971 získať pre spoluprácu manžela svojej sestry Michaela K., príslušníka Gendarmerie v Eisenstadte. Úlohu sa mu splniť nepodarilo, pretože podľa záverečnej správy bolo presvedčenie Michaela K. veľmi protisocialistické.¹⁷

Komunistická strana tlačila na politické vzdelávanie členskej základne, Jiří Kos preto v roku 1968 absolvoval Večernú univerzitu marxizmu-leninizmu (VUML). Neskôr pôsobil aj ako lektor marxisticko-leninskej prípravy pre dôstojníkov spravodajskej správy a aktivista politickej správy. Zároveň tak naplňoval stranické podmienky pre ďalšie povýšenie.

SLUŽEBNÍ PŘÍSAHA

príslušníka Sboru národní bezpečnosti podle nařízení ministra vnitra ze dne 7. června 1949, čís. 171 Sb. vydaného k provedení § 6 zákona ze dne 21. prosince 1948, čís. 286 Sb., o národní bezpečnosti.

Já, občan lidově demokratické republiky Československé, přísahám, že budu vždy čestným, statečným, ukázněným a bdělým příslušníkem Sboru národní bezpečnosti, budu přísně zachovávat a střežit služební a státní tajemství a bezpodmínečně plnit uložené mi povinnosti a rozkazy svých velitelů a nadřízených.

Přísahám, že budu do posledního dechu věren a oddán Československé republice, jejímu lidu, lidově demokratickému zřízení a jejím zákonům, prezidentu republiky a vládě.

Přísahám, že budu bránit vždy a všude, mužně a neochvějně, nešetře své krve ani života, bezpečnost státu, bezpečnost všech jeho občanů, lidově demokratické zřízení a revoluční vymoženosti pracujícího lidu, vedoucího dělnickou třídou k socialismu.

Jestliže poruším slavnostní přísahu, nechť mne postihne tvrdý trest zákona, obecná nenávist a opovržení pracujícího lidu.

TAK PŘÍSAHÁM.

v Prace dne 23/11 1951.

ml. stárka. Jiří Kos
Podpis

Potvrzuji, že tato přísaha byla vykonána v mé přítomnosti.

v Prace dne 23/11 1951.

ml. stárka. Holáček Josef
Podpis svědka.

mmr him
Podpis představeného velitele.

Služobná přísaha J. Kosa (Zdroj: ABS)

Obdobie rokov 1968 – 1969 zastihlo Kosa na desaťmesačnom zdo-konaľovacom spravodajskom kurze spravodajskej správy Generálneho štábu ministerstva národnej obrany, z ktorého sa vrátil 30. novembra 1968. Súčasťou previerok po vpáde okupačných vojsk sa stalo aj písomné vyjadrenie vnímania rôznych politických akcií, či už zo strany reformných, alebo prosovietskych komu-

nistov. Podľa vlastného vyjadrenia nesúhlasil so zakladaním „nátlakových organizácií“ ako KAN, či K-231. V iniciatíve obnoviť sociálnodemokratickú stranu videl snahu o narušenie politického systému v krajine, zbavenie KSČ vedúcej úlohy a postavenia v republike. Odsúdil výzvu 2000 slov a s uspokojením prijal stanovisko strany proti podobným snahám a vyhláseniam. Ďalej píše, že

16 ABS, personální spis příslušníka rezortu vnitra, Jiří Kos, ev. č. 3875/30. Služobné hodnotenie k 31. 3. 1960, s. 34.

17 A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Agentúrne zväzky, reg. č. 8731.

11. brat. pohraničná brigáda MV.
(navrhujúci útvar – otvorený)

NÁVRH NA POVÝŠENÍ DŮSTOJNÍKA do hodnosti nadporučíka

Hodnosť a hranný poměr poručík PS z povolania	Druh vojska	Skupina	Stupeň	Příjmení, jméno (akademický titul)
				K o s Jiří
Útvar, kde koná službu 11. brat. pohr. brigáda MV	Funkce referent zprav. oddelenia brig.	Odešlý ji zastává 1.8.1953	Plánovaná hodnost kapitán	
Odešlý je v posledních třech hodnostech		Je důstojníkem z povolání od 1.12.1953		
v hodnosti	s účinností od	KR - MV - HS PS čís., rok		
podporučík	1.12.1953	KR 0120/53		
poručík	1.6.1955	KR 032/55		
Vojenské vzdělání (hlavní školy a kursy, rok ukončení)		Škola pracovníků MV v SSSR 1956.		
Datum a místo narození 17.4.1930 Libušín		Národnost česká	Občanské vzdělání (poslední škola, rok ukončení) 4 ročníky obchodní akademie s maturou od roku 1945 do 1949	
Straničná příslušnost (odešlý) KSČ od 8.5.1947	Sociální původ robotnický	Tresty a odměny 2 krát kázenský odměněn, bez trestov		

Služební politická charakteristika (vyplní navrhující velitel, připojí datum, svou funkci, hodnost, jméno a podpis).

Soudruh poručík K o s Jiří je v současné době zařazen na zprav. oddělení brigády – výzvědném referátu ve funkci referenta. V roce 1955 absolvoval školu v SSSR s výtečným prospěchem. Po skončení školy vykonává shora uvedenou funkci ve které si vede dobře. Od 1. února 1957 do konce března 1957 byl pověřen funkcí staršího referenta výzvědného referátu, t. j. do doby, kdy se vrátil ze školy v SSSR s. poručík K o s Jiří. Soudruh K o s vykonává i funkci předsedy DO-KSČ na zprav. oddělení brigády a snaží se po stránce stranické zajišťovat úkoly stojící před zpravodajským oddělením brigády. Je u něho předpoklad pro další zkvalitňování zpravodajské práce, projevuje úsilí o sebevzdělání a velmi dobře si vede v odborném školení. Získanou praxí se snaží přenášet i na ostatní zpravodajské orgány. Z těchto důvodů doporučuji jeho návrh na povýšení do hodnosti nadporučíka.

V Bratislavě dne 16. dubna 1957.

Náčelník zprav. oddělení :
kapitán *[podpis]* R y c h e t s k ý Bohuslav.

Návrh na povýšení J. Kosa (Zdroj: ABS)

„krátce po lednu 1968 se začaly pod rouškou demokratisace našeho života objevovat útoky proti straně a její vedoucí úloze, očerňovat předchozí vývoj, zveličovat chyby především z období 50-tých let, vychvalovat masarykovská humanita a demokracie, očerňovat starí a zasloužilí členové strany. Byly vedeny útoky proti armádě, bezpečnosti a zpochybňovány úlohy těchto důležitých složek státního aparátu.“ Vyjadril nespokojnost s nečinností funkcionářů strany, ich nedostatečnej obrany bezpečnostných

zložiek a kritizoval absenciu koncepcie budúceho rozvoja krajiny. Napriek tomu ho intervencia vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR prekvapila, pretože bol (spolu s kolegami v spravodajskom kurze) mylne presvedčený o obranyschopnosti krajiny: „Od samého počátku však mne bylo jasné, že spojenecká vojska nepřišla do ČSSR zardousit socialismus. Proto jsem proti sovětským vojákům nic nepodnikal, neúčastnil jsem se žádných kampaní ani akcí proti nim.“ Tiež bezvýhradne súhlasil s pobytom sovietskych vojsk v republike, dištancoval sa od protisovietskych nálad v čase majstrovstiev sveta v hokeji a „umelo vyvolanej kríze“ v súvislosti s upálením Jana Palacha. Slová o prekva- pení zo vstupu okupačných vojsk mu nadriadení pripomínali v každom nasledujúcom kádrovom posudku, návrhu na vyznamenanie, či služobnom hodnotení, aj v čase pôsobenia vo funkcii náčelníka spravodajskej správy Veliteľstva PS.¹⁸

Normalizáciu v spoločnosti a KSČ po roku 1969 prijal bezvýhradne pozitívne a z pozície člena CÚV KSČ a člena výboru ZO KSČ sa na nej aj aktívne podieľal. V auguste 1969 ho zaradili do jednej z pohotovostných skupín zorganizovanej na veliteľstve 11. brigády PS.¹⁹ Kádrový posudok z roku 1973 (pred povýšením na náčelníka oddelenia pohraničnej rozviedky Veliteľstva PS) však už vykresľuje J. Kosa „akčnejšie“, než ako píše v životopise z roku 1970: „Pochopil moskovské protokoly, plne se za ně angažoval, od počátku patřil ihned do zdravého jádra stranické organizace. Aktivně se podílel na odhalování pravicových sil v rámci pohraniční brigády, svými postoji a činy přispěl k hluboké analýze politického vývoje u 11. bps.“²⁰

Koncom roku 1970 sa Jiří Kos rozlúčil so spravodajským oddelením bratislavskou 11. brigádou PS a nastúpil do funkcie staršieho dôstojníka I. skupiny agentúrno-operatívneho oddelenia veliteľstva Pohraničnej stráže. Presťahovania do Prahy sa nakoniec dočkal. Už o ne celý rok ho prevelili do Ústavu stav. norm. a územného plánovania VPS do pozície vedúceho staršieho dôstojníka špecialistu a 1. marca 1972 sa stal náčelníkom oddelenia pohraničnej rozviedky agentúrno-operatívnej správy ÚSNaÚP VPS. Rýchly služobný postup J. Kosa pokračoval a 1. augusta 1973 sa stal náčelní-

18 ABS, personálny spis príslušníka rezortu vnútra, Jiří Kos, ev. č. 3875/30. Doplnok k životopisu z 27. 5. 1970, s. 13 – 17.

19 Tamže.

20 Tamže. Kádrová charakteristika (1973) J. Kosa z pera zástupcu náčelníka HS PS OŠH pplk. JUDr. Františka Rezeka, s. 68.

kom 1. odboru (rozviedneho) spravodajskej správy HS PS OŠH a v tom istom roku, pri príležitosti 56. výročia VOSR, aj držiteľom štátneho vyznamenania *Za priateľstvo v zbrani III. stupňa*. Vo funkcii náčelníka sa mu darilo zlepšovať prácu rozviedneho odboru napríklad vybudovaním novej koncepcie rádiového úseku, na ktorej dokončení sa systematicky podieľal.²¹

Od roku 1973 mu bola pravidelne navrhovaná hodnosť plukovník. Prekážkou v rýchlejšom dosiahnutí hodnosti sa stalo chýbajúce vysokoškolské vzdelanie.

V roku 1979 začal externe študovať na I. fakulte ŠtB VŠ ZNB Praha a v máji 1981 dosiahol plukovnícku hodnosť. Zo zdravotných dôvodov však štúdium zanechal v roku 1982.

Syn Jiří Kos mladší pracoval od októbra 1964 v štruktúrach ministerstva vnútra. Od 5. augusta 1985 pôsobil ako príslušník čs. rozviedky v legalizačnej funkcii 3. tajom-

níka československého veľvyslanectva v Bonne. Dcéra Dagmar pôsobila ako obchodná zástupkyňa firmy Chemapol a v polovici 80. rokov absolvovala dvojročnú stáž na čs. obchodnom zastupiteľstve v Moskve.

V previerke J. Kosa sa konštatuje, že medzi susedmi nie je povaha jeho povolania tajomstvom.²² Z funkcie náčelníka I. odboru spravodajskej správy odvolali J. Kosa k 30. novembru 1985 a zaradili do kádrovej dispozície. Dňa 1. apríla 1986 nastúpil na analyticko-informačné oddelenie spravodajskej správy HS PS OŠH do funkcie vedúceho staršieho dôstojníka.

O prepustenie zo služobného pomeru požiadal 1. septembra 1988, po tridsiatich ôsmich odslužených rokoch. V žiadosti uviedol splnenie podmienok na starobný dôchodok. Minister vnútra vyhovel jeho žiadosti nosiť vojenskú rovnošatu pri slávnostných príležitostiach.

DOSIAHNUTÁ HODNOSŤ

1. 5. 1952 mladší strážmajster
1. 6. 1952 štábný strážmajster
1. 12. 1953 podporučík
1. 6. 1955 poručík
1. 6. 1957 nadporučík
1. 6. 1961 kapitán
1. 8. 1966 major
1. 11. 1971 podplukovník
1. 5. 1981 plukovník

VYZNAMENANIA A OCENENIA

- 1956 medaila *Za službu vlasti*
- 1963 medaila *Za zásluhy o obranu vlasti*
- 1965 medaila *20. výročie Februára*
- 1973 vyznamenanie *Za priateľstvo v zbrani III. triedy*
- 1975 medaila *30 rokov ZNB*
- 1975 medaila *30. výročie oslobodenia ČSSR*
- 1975 čestný odznak *Za ochranu hraníc ČSSR*
- 1977 čestný odznak ZNB

Jiří Kos – A Career in the Intelligence Service of the 11th Border Units Brigade

After the Communist coup in 1948 the borders of Czechoslovakia were closed by the wall of technical engineering barriers with an electric border fence. Natural river borders were controlled by armed patrols of Border Units together with their intelligence units created network of agents and confidants both at home and abroad. Jiří Kos, commissioned officer of the intelligence department of the 11th Border Units Brigade significantly contributed to the development of foreign intelligence network serving to monitor the situation in neighbouring Austria. Since 1 July 1945 he worked with the 4th battalion of the 11th Border Units Brigade of the Ministry of Interior in Komárno. After one year long intelligence training in Moscow he worked with the intelligence department of the 11th Border Units Brigade in Bratislava where he stayed till 1970. He worked at the Slovak-Austrian part of the state border; he managed several agents among Austrian citizens living in villages close to the borders and tried to hire also several members of Austrian armed forces to collaborate. At the end of 1970 he came to the agency-operative department of Border Units Headquarters in Prague. His career culminated on 1 August 1973 when he was appointed Chief of Intelligence Section of the Intelligence Administration of HS PS OŠH (Central Administration of Border Units and State Border Protection). In May 1981 he became a colonel. In April 1986 he came to the analytical-information department of the Intelligence Administration of HS PS OŠH. During his career with Border Units he was awarded number of medals and award on national level or by the Ministry of Interior.

Mgr. Vladimír Palko (1981)

Absolvent Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity. Pracuje v Sekcii dokumentácie Ústavu pamäti národa. Venuje sa témam spravodajských zložiek Pohraničnej stráže, Štátnej bezpečnosti, spracováva ich organizačnú a personálnu štruktúru. Je autorom publikácie Bernard Jaško a spol. – Odpor proti komunizmu v Zbore národnej bezpečnosti.

21 Tamže. Komplexné hodnotenie z r. 1976, s. 81.

22 Tamže. Správa o prešetrení z 20. 11. 1985, s. 158.

DÔCHODKY POLITICKÝCH VÄZŇOV BEZO ZMIEN

Nedávna snaha o odškodnenie politických väzňov a zníženie štedrých výsluhových dôchodkov príslušníkov Štátnej bezpečnosti pripomína známou okrídlenu vetu – kto chce, hľadá spôsoby, kto nechce, hľadá dôvody.

Štátna bezpečnosť vyšetrovala vraždy, znásilnenia a rozkrádačky. Krívd za totality bolo veľmi veľa, kto teda rozhodne, koho odškodniť? Navyše, bývalí príslušníci iba plnili nariadenia z vyšších miest – a vzopriet sa im? To by museli byť veľkí hrdinovia, ktorí by ohrozili sami seba aj svoje rodiny.

Toto sú dôvody, prečo dala väčšina poslancov Smeru stopku návrhu na odškodnenie bývalých politických väzňov a zníženiu vysokých výsluhových penzií príslušníkom Štátnej bezpečnosti.

Pri týchto argumentoch sa núka rečnícka otázka, či majú tí, ktorí ich vyslovili, väčšie pochopenie pre bývalých eštebákov alebo ich obete. Pre tých, ktorí v časoch totality spomínané morálne zásady mali, totalitnej moci sa vzopreli a stali sa preto jej obeťami. Im sa totiž môžu oprávne ne zdať tvrdenia poslancov, ktorí hlasovali podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia, ako facka priamo do tváre.

No a nakoniec – zdôvodnenia, prečo niektorí poslanci pochovali tento návrh zákona už v prvom čítaní, keď sa rokuje zväčša o duchu samotnej právnej úpravy, a neposunuli ho do druhého čítania, kde by sa mohlo hovoriť o jeho konkrétnostiach a modeloch riešenia, ukázala v argumentácii aj neznalosť základných faktov.

POSLEDNÁ ŠANCA?

Táto téma sa otvorila u nás krátko po tom, čo dal v júni 2014 Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu pozhňanie poľskému modelu riešenia,

kde sa z benefitov totalitných prenasledovateľov odškodnili obeť. Dá sa namietat, že u nás takáto snaha prichádza neskoro a výsluhové dôchodky bývalých príslušníkov tajnej polície mohli už dávno škrtat pravícové vlády. Podobne ako prísť s modelom, ako znova odškodniť posledné obeť totality – tak, ako to prebehlo v susedných krajinách. Aj ony zlyhali. Napriek tomu, že sú to už preteky s časom, však logika veci velí, že neskoro je lepšie ako nikdy.

V decembri sa už po druhýkrát dostal do parlamentu návrh zákona na zdanenie výsluhových dôchodkov bývalých príslušníkov Štátnej bezpečnosti a z ušetrených peňazí odškodnenie posledných žijúcich politických väzňov.

A žiadne prekvapenie sa pri návrhu opozičných poslankyň – Janky Šípošovej z OLaNO a jej kolegyne, podpredsedníčky parlamentu Eriky Jurinovej, naozaj nekonalo. Scenár bol podobný ako ten spred roka, keď ho predkladali v parlamente po prvýkrát.

Hoci ho podporila celá opozícia, s výnimkou dvojice Dzurinda-Mezenská, nezískal potrebnú podporu najsilnejšieho vládneho Smeru. Za hlasovali iba dve poslankyne – Jana Vaľová a Viera Šedivcová. Väčšina ich kolegov z najsilnejšej parlamentnej strany sa zdržala, proti hlasovali Ján Babič a Štefan Hreha.

So svojimi argumentmi, prečo návrh nepodporili, navyše neprišiel ani jediný poslanec v rozprave k návrhu zákona – ale až po hlasovaní. Poslanec Smeru Peter Šuca vystúpil nepochopiteľne až niekoľko hodín po hlasovaní k návrhu celkom inému – v rozprave k nasadeniu slovenských bezpečnostných zložiek v Mali. Dôvody jeho kolegov zazneli vtedy, keď sa ich na ne pýtali novinári.

Ako sa neskôr ukázalo, niektoré tvrdenia, o ktoré sa pri svojom rozhodnutí opierali, tak celkom nezodpovedali realite a ani pravidlám výrokovej logiky. Napríklad to o Štátnej bezpečnosti, ktorá vyšetrovala vraždy, znásilnenia a rozkrádačky.

„Štátna bezpečnosť riešila trestné činy, ku ktorým patril teror, špionáž, podvracanie republiky, poburovanie, útok na verejného činiteľa a patrilo tam aj nedovolené opustenie republiky, ale v žiadnom prípade tam nepatrili trestné činy všeobecnej kriminality. Takže ak niekto tvrdí, že Štátna bezpečnosť vyšetrovala vraždy a kriminálne trestné činy, tak nehovorí pravdu,“ vyjadril sa pre Denník N český expert na Štátnu bezpečnosť z Centra pre dokumentáciu totalitných režimov Radek Schovánek. Argumenty o Štátnej bezpečnosti, ktorá len plnila príkazy, a pritom svoje obeť trýznila a mučila, mu zasa pripomenuli rétoriku spred čias Norimberského procesu.

Práve Schovánek prišiel nedávno s novými dôkazmi, ktoré objavil v archíve CIA. Ukázalo sa z nich, že Štátna bezpečnosť ľudí nielen prenasledovala, trýznila a v mnohých prípadoch pri vyšetrovaní mučila, ale na objednávku aj vraždila. Nové dokumenty z archívu americkej tajnej služby dokazujú, že exilového politika Matúša Čermáka, ktorého v roku 1955 zabila zásielka s bombou, zavraždila Štátna bezpečnosť.

PLNILI PRÍKAZY

„Tam ma mlátili, ruky hore, po nohách s pelendrekmi, do tváre, striedali sa, to bolo päť statných chlapov, ja som krvácal, celý som bol krvavý. A potom začali, že kde som sa tak zaskrvavil. Reku, ste ma bili, hovorím. A znovu. Potom som zistil, že tam sa musí klamať, iné povedať. Tak na-

koniec po tom všetkom hovorím, asi som spadol. A bolo dobre, do zápisnice dali – Spadol,“ spomínal si na praktiky vyšetrovateľov Štátnej bezpečnosti v roku 1951 politický väzeň Karol Noskovič, ktorý krátko pred maturitou vyrobil protištátny leták.

V tom čase chceli od neho vytĺcť priznanie, kto mu pri výrobe tohto protištátneho letáku pomáhal. „Ten eštebák mi potom hovorí, prečo klamem. Netajte už toľko, však čo chcete, zomrieť tu v tom väzení, aby sme vás tak dobili?“ Metódy psychického, ale i fyzického týrania a porušovanie základných ľudských práv a slobôd boli podľa historikov spôsobom typickým pre prácu vyšetrovateľov Štátnej bezpečnosti a vyšetrovatelia často neovládali ani zákony, a nie to úzke práva vyšetrovaných.

Bývalý podpredseda Konfederácie politických väzňov Slovenska Karol Noskovič zomrel v roku 2011 na následky ťažkého ochorenia.

Z obetí totalitného režimu dnes už žije iba hrstka. Dohromady asi tritisíc ľudí, ktorých sa malo odškodnenie podľa návrhu týkať. Ešte žijúci bývalí politickí väzni, ktorým tento status upravuje zákon o protikomunistickom odboji, ale symbolické odškodnenie mali dostať aj pozostalé manželky, ktoré znášali so svojimi blízkymi všetky príkoria.

Medzi žijúcimi obeťami sú stále ľudia, ktorí zažili komunistický režim v jeho najhoršej podobe. Príkladom je posledný žijúci tajomník Demokratickej strany, dnes 94-ročný Jaroslav Fabok, ktorý bojoval proti obom totalitám 20. storočia. Proti fašizmu v odbojovej skupine Flóra a neskôr v Slovenskom národnom povstaní. Za protikomunistický odboj v spojení so Západom mu komunisti dali v roku 1949 trest smrti, ktorý zmenili neskôr na doživotie – v komunistických väzeniach si nakoniec odsedel dohromady 16 rokov.

Deväť rokov v uránových baniach a najťažšom leopoldovskom väzení si odsedel Anton Tomík za svoju účasť a činnosť v spolku antikomunistov. Mladí manželka Imrich a Má-

ria Mrázovci prišli vo väzení o svoje prvé dieťa, pán Mráz následkom väzenia oslepol. Dnes žije už iba sám, manželka mu zomrela pred piatimi rokmi. Štátna bezpečnosť ich však sledovala dlhé roky, a hoci pred politickým väzením vyštudovaný elektrotechnik Imrich Mráz učil, po politickom väzení pracoval dlhé roky ako robotník.

„Bývalí politickí väzni, mnohí vysokoškolsky vzdelaní ľudia, mohli ísť pracovať len do najnižšie platených zamestnaní – do kotolní alebo ako robotníci. Dnes majú preto najnižšie dôchodky. Na rozdiel od našich trýzniteľov, ktorí išli do dôchodku z prvej kategórie a dnes majú preto najvyššie penzie,“ prízvukuje v rozhovore podpredseda Konfederácie politických väzňov Jozef Baník. V ich organizácii majú aj členov, ktorí poberajú dôchodok necelých 290 eur.

O niečo lepšie sa však darí bývalým príslušníkom Štátnej bezpečnosti – daňoví poplatníci sa im skladajú dokonca na dva dôchodky, ktoré od štátu dostávajú.

Okrem starobných dôchodkov, ktoré môžu u služobne mladších príslušníkov dosahovať podľa odhadov odborníkov viac ako 800 eur, ak odpracovali viac ako 15 rokov, dostávajú aj dôchodky výsluhové. To, aké sú vysoké, dnes ministerstvo vnútra určiť nevie, rozlíšiť vraj nedokáže, kto pracoval v Štátnej bezpečnosti, a kto nie. Priemerný dôchodok je dnes na Slovensku 408 eur, podľa štatistiky ministerstva z roku 2010 vypláca štát len výsluhové dôchodky všetkých policajných zložiek v priemere 312 eur.

Vyčíslieť dôchodky bývalých príslušníkov Štátnej bezpečnosti by možné bolo – z ich personálnych spisov. No diabol je ukrytý v detailoch. Stovky z nich dodnes stále nie sú v Ústave pamäti národa, kde by sa mali nachádzať podľa zákona, ale ležia v archíve Ministerstva vnútra SR. Hoci už v máji 2014 na to upozorňoval denník SME, s ich presunom sa do dnešných dní ani nezačalo.

Zhrnuté a podčiarknuté. Podľa odhadov navrhovateľov aj odborníkov

z Ústavu pamäti národa si užívajú aj 26 rokov od Nežnej revolúcie bývalí príslušníci dôchodky trojnásobne vyššie ako ich obeť.

MY A TÍ OSTATNÍ

Niekde v týchto miestach by mohla prísť rečnícka otázka o tom, či sa človeku v konečnom dôsledku zúčí skôr to, či je charakterom, alebo to, ak charakterom nie je.

Akúsi snahu o spravodlivejšie vyrovnanie sa s komunistickou minulosťou však bolo možné v minulosti postrehnúť v susedných krajinách.

Oproti Slovensku sú všetky minimálne o krok vpred. Vysoké dôchodky bývalých príslušníkov Stasi znížovalo Nemecko na úroveň celoštátneho priemeru. V Maďarsku škrtali bývalým príslušníkom tajnej polície najskôr výsluhové dôchodky, v máji 2013 aj príplatky z ministerstva vnútra.

V Česku platí od roku 1995 právna úprava, podľa ktorej sa bývalým príslušníkom, ktorí slúžili na úseku boja proti vnútornému nepriateľovi, nezapočítava toto obdobie do výpočtu dôchodku. V roku 2011 prijali navyše zákon o treťom odboji. Ten nanovo odškodňuje bojovníkov proti totalite sumou stotisíc korún. Jedným z dôvodov boli totiž priepastné rozdiely medzi dôchodkami obetí a ich trýzniteľov.

Najsmelšie riešenie si však zvolilo Poľsko. Tam sa v roku 2009 rozhodli penzie vysokých príslušníkov tajnej polície a komunistických funkcionárov zdaníť asi o polovicu. Peniaze, ktoré ušetrili, použila krajina na odškodnenie bývalých politických väzňov. Právna úprava sa dotkla dohromady približne 45-tisíc ľudí na oboch stranách. Vyvolala samozrejme aj veľkú nevôľu medzi bývalými príslušníkmi komunistickej strany, a tak sa niektorí z nich obrátili na poľský ústavný súd.

Keď skonštatoval, že je toto riešenie právne v poriadku, smerovali hromadné podania na Štrasburg. Bývalí príslušníci tajnej polície sa sťažovali, že dochádza k porušovaniu ich

základných ľudských práv a dôstojnosti. V júni 2014 rozhodol Európsky súd pre ľudské práva, že poľský model je právne v poriadku.

Zníženie dôchodkov podľa neho nie je neúnosné a nepovažuje ho za diskrimináciu. „Služba sťažovateľov v tajnej polícii, ktorá ostro potláčala základné ľudské práva chránené Európskym dohovorom, môže byť dostatočnou okolnosťou na stratu pridatých benefitov,“ píše vo svojom rozhodnutí.

Len krátko po judikáte Európskeho súdu pre ľudské práva prišiel v júni 2013 s podobným riešením aj Ústav pamäti národa. Na prvý pohľad znie ako celkom elegantné riešenie, aby sa nezaťažil štátny rozpočet – na jednej strane znížiť výsluhové dôchodky bývalých príslušníkov Štátnej bezpečnosti, na druhej strane z ušetrených peňazí nanovo odškodniť bývalých politických väzňov. Odškodnili by sa všetci tí, ktorých ako politických väzňov definuje zákon o protikomunistickom odboji, na druhej strane sankcionovali tí, ktorí boli príslušníkmi represívnych zložiek Štátnej bezpečnosti.

Šéf ÚPN Ondrej Krajňák oslovil najskôr vládny Smer.

„Zaslali sme Smeru podnet s návrhom, ako zabezpečiť peniaze na realizáciu účinkov zákona,“ vyjadril sa v roku 2014 pre SME s tým, že môžu pri ďalších krokoch spolupracovať na aktívnej podobe celého návrhu. Šéfka poslaneckého klubu Smer Jana Laššáková v tom čase tvrdila, že si vie predstaviť tento návrh aj ako vládny návrh zákona.

Ministerstvo vnútra pod vedením Roberta Kaliňáka však s týmto riešením ani po dvoch rokoch od doručenia podnetu neprišlo a avizovalo, že do konca volebného obdobia sa také-

hoto návrhu zákona od nich nedočkáme.

„Problematický je pri vyplácaní výsluhových dávok fakt, ako zohľadniť ich pôsobenie v bývalej ŠtB a neporušiť pritom zákon. Niektorí pracovali v službách tejto zložky celé roky, niektorí možno mesiac,“ vyjadrilo sa ministerstvo pre Denník N.

„Presne posúdiť, kto mal akú mieru zavinenia, sa nedá. Nieкто mohol pracovať v Štátnej bezpečnosti roky, iný dva týždne a spôsobiť smrť človeka. Štátna bezpečnosť však bola zločineckou organizáciou. Preto sme navrhli znížiť výsluhové dôchodky všetkým, ktorí tu pôsobili, o polovicu,“ tvrdí poslankyňa Janka Šípošová z OLaNO, ktorá sa podnetu ÚPN ujala a v spolupráci s Erikou Jurinovou predložila vlastnú právnu úpravu. Spomínaný návrh, ktorý začiatkom decembra v parlamente druhýkrát stroskotal.

DUCH ZÁKONA

„Treba si pozrieť, ako to bude upravené. Veci sa dajú nastaviť tak, že môžu byť v súlade s ústavou a nemusia byť v súlade s ústavou. A každý takýto návrh treba posudzovať v prvom rade tak, aby bol v súlade s ústavou,“ hovorí Podmanický o tom, či by podporil takýto návrh zákona, ak by prišiel od Roberta Kaliňáka. Keď ho oslovili novinári, nevedel zdôvodniť, čo konkrétne mu na predloženom návrhu nesedelo.

Paradoxne vyznieva toto tvrdenie v kontexte a porovnaní najmä s iným jeho hlasovaním – o kritizovanom návrhu poslanca KDH Jozefa Mikloška, v ktorom sa objavili ustanovenia o tom, že ženám, ktoré podstúpia umelé oplodnenie, môže hroziť väzenie.

„V prvom čítaní sa nedá hlasovať

o konkrétnostiach návrhu zákona. Ja som hlasoval za to, aby sa o obmedzení interrupcií rokovalo,“ vyjadril sa vtedy, prečo zahlasoval za to, aby sa tento návrh dostal do druhého čítania.

Ide pri hlasovaní teda vo všeobecnosti o duch zákona alebo nie? Prečo potom chýbala o konkrétnych modeloch a riešeniach v návrhu na odškodnenie politických väzňov dôstojná diskusia na pôde parlamentu? Prekážala tým, ktorí ho nepodporili, samotná myšlienka? Alebo vnímali túto otázku len ako jednu z koalíčno-opozičných tém v parlamentnej aréne?

A kde sa pri tom všetkom stratil obyčajný ľudský príbeh? Ale nie ten o bývalom príslušníkovi, ktorý musel plniť príkazy, a keby sa vzoprel, bol by to veľký hrdina. Človek má slobodu výberu.

Dnes má väčšina tých skutočných hrdinov – bývalých obetí totalitného režimu, viac ako 85 rokov. A možno pocit, že spravodlivosť je len chiméra.

Za dva roky, čo Ústav pamäti národa doručil prvotný podnet vládnej strane, zomrelo len v jednej zo štyroch organizácií totality – Konfederácii politických väzňov Antona Srholca – viac ako 50 ľudí.

Dočkajú sa žijúce obete ešte nejakej ďalšej satisfakcie?

Zdá sa, že vyhlásenie dcér politických väzňov z konfederácie Antona Srholca bude za celým príbehom poslednou bodkou. V tom prípade nielen v kapitole o naivnej a idealistickej túžbe po spravodlivosti, ale aj vysvetľujúcou správou. O krajine, ktorá je stále plná metastáz minulého režimu. Podobne ako metastázy, ktoré sú ešte pre desiatky ľudí spomienkou na uránové bane.

Soňa Gyarfášová

Publicistka, venuje sa histórii 20. storočia a dokumentuje príbehy pamätníkov. Za svoju prácu získala v roku 2011 Cenu Nadácie otvorenej spoločnosti.

OTVORENÝ LIST DCÉR POLITICKÝCH VÄZŇOV POSLANCOM NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Vážení poslanci Národnej rady Slovenskej republiky,

dcéry politických väzňov, ktoré sa zúčastnili rokovania Národnej rady Slovenskej republiky dňa 1.12.2015, s rozhorčením prijali výsledok hlasovania o návrhu zákona, ktorým sa mal meniť a dopĺňať zákon č.2019/2006 Z.z. o protikomunistickom odboji v znení zákona č.58/2009 Z.z.

Pripájame sa k vyjadreniu predsedu Správnej rady ÚPN. Vyjadrujeme rozhorčenie z toho, že návrh zákona o symbolickom odškodnení bývalých politických väzňov a krátení výsluhových dôchodkov bývalých príslušníkov ŠTB, ktorí mučili, vraždili a prenasledovali nevinných ľudí, v Národnej rade Slovenskej republiky neprešiel. Dokumentuje to absenciu elementárnej mravnosti poslancov, ktorí hlasovali proti návrhu, a aj tých, ktorí sa zdržali hlasovania a tým neumožnili prerokovanie zákona v druhom čítaní, kde mohli predniesť svoje pozmeňovacie návrhy, aj vyjadriť dôvody, pre ktoré je podľa nich predložený návrh neprijateľný. Sme rozhorčené a sklamané! Cieľom predloženej novely bolo odstrániť nespravodlivosť, ktorá v našej demokratickej spoločnosti panuje ešte aj 26 rokov po páde bývalého režimu.

Poslanci NR SR svojím hlasovaním pošliapali pamiatku a dôstojnosť mŕtvych aj žijúcich obetí komunistického režimu a preukazujú podporu názorom relativizujúcim obľudnosť komunistického režimu a jeho zločinov na vlastnom obyvateľstve.

Zasadzujeme sa za spravodlivosť pre obete komunizmu, zodpovednosť pred pravdou o komunistickej minulosti a úctu k obetiam nielen v slovách, ale aj v skutkoch. Na našich tričkách máme nápis „Odpustili sme, nezabúdame“. **A preto budeme vždy apelovať na dodržiavanie spravodlivosti a hrdo stáť ako žlté výkričníky!**

Dcéry politických väzňov

HLASOVANIE POSLANCOV NR SR

Schôdza Schôdza č. 58

Dátum a čas 1. 12. 2015 11:20

Číslo hlasovania 397

Názov hlasovania – Návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 219/2006 Z. z. o protikomunistickom odboji v znení zákona č. 58/2009 Z. z. a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony (tlač 1810) – prvé čítanie. Hlasovanie o tom, aby bol návrh zákona prerokovaný v druhom čítaní.

Výsledok hlasovania – Návrh neprešiel

Prítomní 127

Hlasujúcich 125

[Z] Za hlasovalo 53

[P] Proti hlasovalo 2

[?] Zdržalo sa hlasovania 70

[N] Nehlasovalo 2

[0] Neprítomní 23

Klub SMER – SD

[?] Andreášsky, Ladislav	[P] Babič, Ján	[0] Bagačka, Michal	[?] Baláž, Vladimír
[?] Baška, Jaroslav	[0] Blaha, Ľuboš	[?] Blanár, Juraj	[?] Brixl, Otto
[?] Bublavý, Dušan	[0] Čaplovič, Dušan	[?] Čepák, Rastislav	[?] Číž, Miroslav
[?] Daniš, Zoltán	[?] Demian, Jaroslav	[?] Duchoň, Daniel	[?] Faič, Vladimír
[?] Fitz, Peter	[?] Gabániová, Darina	[?] Galis, Dušan	[?] Gašparovič, Štefan
[?] Gaži, Peter	[0] Géci, Milan	[?] Glenda, Tibor	[?] Goga, Pavol
[?] Grečková, Lea	[?] Halúz, Milan	[?] Hambálek, Augustín	[?] Holeva, Viliam
[P] Hreha, Štefan	[?] Hufková, Eva	[?] Choma, Igor	[?] Janíková, Mária
[?] Jarjabek, Dušan	[?] Jasaň, Viliam	[?] Ježík, Jozef	[?] Kamenický, Ladislav
[?] Kéry, Marián	[?] Kolesík, Andrej	[0] Kondrot, Maroš	[?] Košútová, Magda
[?] Kovačocy, Marián	[?] Krajčovič, Mikuláš	[?] Kubánek, Stanislav	[?] Kučerová, Viera
[?] Laššáková, Jana	[?] Lebocký, Tibor	[?] Lišková, Iveta	[?] Lukša, Michal
[N] Madej, Róbert	[0] Mamojka, Mojmír	[?] Martinák, Ľuboš	[?] Martvoň, Anton
[?] Matejička, Vladimír	[?] Mazúrová, Viera	[?] Mojš, Milan	[?] Müllerová, Emília
[?] Muňko, Dušan	[?] Náhlík, Peter	[0] Nachtmannová, Oľga	[?] Panáček, Milan
[?] Pavlis, Pavol	[?] Pavlovičová, Svetlana	[?] Pellegrini, Peter	[N] Petrák, Ľubomír
[?] Petráš, Vladislav	[?] Petro, František	[?] Podmanický, Ján	[?] Puci, Róbert
[?] Raši, Richard	[?] Riapošová, Bibiána	[?] Rošková, Ľubica	[?] Senko, Ján
[?] Susko, Boris	[Z] Šedivcová, Viera	[?] Šuca, Peter	[0] Tomanová, Viera
[?] Valocký, Jozef	[Z] Vaľová, Jana	[?] Varga, Ivan	[?] Vitteková, Anna
[?] Záhumenský, Marian	[0] Zmajkovičová, Renáta	[?] Želiezka, Ľubomír	

Klub KDH

[Z] Abrhan, Pavol	[Z] Bobík, Jozef	[Z] Brocka, Július	[Z] Figeľ, Ján
[0] Fronc, Martin	[Z] Gibalová, Monika	[Z] Hlina, Alojz	[Z] Hrušovský, Pavol
[Z] Hudacký, Ján	[0] Mikloško, Jozef	[Z] Mikuš, Jozef	[0] Muránsky, Peter
[Z] Pridal, Alojz	[Z] Radošovský, Marián	[Z] Uhliarik, Ivan	[Z] Zajac, Pavol

Klub MOST-HÍD

[Z] Bastrnák, Tibor	[Z] Bugár, Béla	[O] Csicsai, Gabriel	[Z] Érsek, Árpád
[Z] Gál, Gábor	[O] Chmel, Rudolf	[Z] Jakab, Elemér	[Z] Pfundtner, Edita
[Z] Simon, Zsolt	[Z] Sólymos, László	[O] Šebej, František	[Z] Švejna, Ivan
[Z] Vörös, Péter	[Z] Žitňanská, Lucia		

Klub OĽaNO

[Z] Fecko, Martin	[Z] Horváthová, Eva	[Z] Hraško, Igor	[Z] Jurinová, Erika
[Z] Kuffa, Štefan	[Z] Lipšic, Daniel	[O] Matovič, Igor	[?] Mezenská, Helena
[Z] Mičovský, Ján	[Z] Pollák, Peter	[Z] Šípošová, Janka	[Z] Vašečka, Richard
[O] Viskupič, Jozef			

Poslanci, ktorí nie sú členmi poslaneckých klubov

[Z] Beblavý, Miroslav	[Z] Droba, Juraj	[?] Dzurinda, Mikuláš	[Z] Fedor, Martin
[O] Frešo, Pavol	[Z] Galko, Ľubomír	[Z] Huba, Mikuláš	[Z] Chren, Martin
[Z] Jurzyca, Eugen	[Z] Kadúć, Miroslav	[O] Kaník, Ľudovít	[Z] Kiššová, Jana
[O] Kollár, Jozef	[Z] Krajcer, Daniel	[Z] Kvasnička, Marián	[O] Mihál, Jozef
[O] Mikloš, Ivan	[Z] Miškov, Juraj	[Z] Nicholsonová, Lucia	[O] Novotný, Viliam
[Z] Osuský, Peter	[Z] Poliačik, Martin	[Z] Ritomská, Mária	[Z] Vášáryová, Magdaléna

Predkladateľky návrhu zákona Janka Šípošová (piata sprava) a Erika Jurinová (prvá sprava) s politickými väzňami a ich príbuznými v deň rokovania NR SR o odškodnení bývalých politických väzňov a krátení výsluhových dôchodkov príslušníkom ŠtB
(Zdroj: archív J.Šípošovej)

ROKOVANIE PREDSTAVITEĽOV SIETE ARCHÍVOV KOMUNISTICKÝCH TAJNÝCH SLUŽIEB V BERLÍNE

Rokovanie účastníkov berlínskeho stretnutia

(Foto: Marian Turza)

V dňoch 19. – 20. októbra 2015 sa v nemeckom Berlíne uskutočnilo pravidelné každoročné stretnutie predstaviteľov úradov členských krajín medzinárodnej siete spravujúcich archívy bývalých komunistických tajných služieb. ÚPN počas rokovaní priamo v sídle STASI, tajnej služby bývalej NDR, zastupovali predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák, riaditeľ sekcie dokumentácie Marián Gula a zástupca riaditeľa sekretariátu a koordinátor zahraničnej spolupráce Marian Turza. Ondrej Krajňák vo svojom vstupe priblížil pestrú dokumentačnú, výchovnovzdelávaciu, vedeckú a osvetovú činnosť ústavu. Informoval aj o aktuálnom stave a problematike v súvislosti so sprístupnením archívov verejnosti na Slovensku. Okrem zástupcov siedmich členských krajín (Nemecko, Poľsko, Maďarsko, Česká republika, Slovenská republika, Bulharsko, Rumunsko), ktorí predniesli svoje príspevky o stave bádania v ich archívoch, boli na stretnutí prítomní aj zástupcovia pozorovateľských krajín zo Slovinska a Lotyšska. Súčasťou rokovaní boli aj otvorené diskusie za účasti zahraničných hostí na tému „Transparentnosť utajovaného“ a slávnostné otvorenie medzinárodnej výstavy pod názvom „By any means“, ktorá bola zhotovená v spolupráci všetkých členských krajín siete a ktorej neoddeliteľnou a výraznou črtou boli aj archívne materiály a fotografie zo Slovenska. Prostredníctvom výstavy mohli návštevníci vidieť, ako fungovali komunistické tajné služby v jednotlivých krajinách bývalého východného bloku a ako vplývali na život bežných občanov. Návštevníci sa mohli zoznámiť s konkrétnymi osudmi obetí zločineckých praktík bývalých tajných služieb v rukách komunistickej moci. Nemenej zaujímavá bola aj prehliadka archívov ne-

meckej pamäťovej inštitúcie BsTU a exkurzia v priestoroch bývalej východonemeckej tajnej služby STASI.

IZRAELSKÝ VEĽVYSLANEC NA NÁVŠTEVE ÚPN

Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák 21. októbra 2015 prijal veľvyslanca štátu Izrael Alexandra Ben-Zvi. Oficiálna návšteva izraelského diplomata sa uskutočnila na pozvanie ÚPN s cieľom informovať ho o aktivitách ústavu súvisiacich s historickým výskumom obdobia neslobody, a zvlášť holokaustu počas II. svetovej vojny.

Stretnutie sa uskutočnilo aj v prítomnosti zástupcov Sekcie vedeckého výskumu Patrika Dubovského a Pavla Makynu. Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák priblížil veľvyslancovi nápravu smerovania historického výskumu ústavu k dokumentovaniu zločinov fašizmu a komunizmu a porušovaniu ľudských práv počas totalitných režimov na Slovensku, uskutočnené aktivity, ako aj plány do budúcnosti, či publikačnej činnosti.

Alexander Ben-Zvi si prevzal slovenský preklad Správy Vrhu a Wetzlera, ktorý zabezpečil ÚPN a niekoľko publikácií z produkcie ústavu. Vyjadril spokojnosť s aktivitami a smerovaním ústavu zvlášť v oblasti osvetvy a vzdelávania a prijal ponuku na spoluprácu medzi ÚPN a veľvyslanectvom štátu Izrael pri dokumentovaní svedectiev pre pamätník Jad va-Shem v súvislosti s udeľovaním ocenenia Spravodlivý medzi národmi tým, ktorí riskovali svoje životy a počas II. svetovej vojny pomáhali

Veľvyslanec Štátu Izrael Alexander Ben-Zvi (uprostred) s predsedom správnej rady ÚPN Ondrejom Krajňákom a riaditeľom sekcie vedeckého výskumu Patrikom Dubovským (Foto: Marian Turza)

židovským spoluobčanom pred tým, aby ich odtransportovali do koncentračných táborov. Vysvetlil postupy dokumentovania svedectiev a úlohu veľvyslanectva v celom procese. S predsedom Krajňákom sa dohodli na výmene a poskytovaní potrebných informácií pre uvedený proces. Veľvyslanec informoval aj o príprave Encyklopédie spravodlivých pod gesciou pamätníka Jad va-Shem, v ktorej budú uverejnené svedectvá zachránených i záchrancov z obdobia holokaustu, o pripravovaných podujatiach Ústredného zväzu židovských náboženských obcí a o príprave múzea koncentračného tábora v Seredi. Od predsedu Správnej rady ÚPN prijal pozvanie na aktivity Festivalu slobody.

V BRATISLAVE ODOVZDALI DEKRÉTY VETERÁNOM PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA

Odovzdávanie ocenenia Milanovi Hajdinovi, bývalému príslušníkovi PTP (Foto: Marian Turza)

Ústav pamäti národa v spolupráci s Bratislavským samosprávnym krajom 22. októbra 2015 pripravili slávnostné odovzdanie dekrétov pre ďalších veteránov a účastníkov protikomunistického odboja z Bratislavského kraja. Dekréty odovzdal predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák v prítomnosti podpredsedníčky Bratislavského samosprávneho kraja Gabrielly Németh, poslankyne NR SR Janky Šipošovej a najbližších príbuzných protikomunistických odbojárů a študentov bratislavských stredných škôl v priestoroch sídla bratislavskej župy. Ocenenia si prevzalo 17 žijúcich účastníkov protikomunistického odboja a pre 19 zosnulých ich prevzali in memoriam blízke osoby. Medzi nimi sa zvlášť vynímali me-

ná zosnulého biskupa Mons. Petra Dubovského SJ, či zosnulých členov podzemnej Cirkvi Silvestra Krčméryho a Vladimíra Jukla a disidenta a člena tzv. bratislavskej päťky Antona Seleckého.

Ondrej Krajňák vo svojom príhovore povedal: „Vážení veteráni protikomunistického odboja. Som si vedomý, že v mnohých prípadoch boli mnohí z vás po rokoch opäť rehabilitovaní a to tými istými sudcami, ktorí vás predtým súdili. Všetci si uvedomujeme krivdy, ktoré vám boli spôsobené. Odkazom na prežité utrpenie a na svedectvo vášho života ste sa však výraznou mierou zaslúžili o budovanie slobodnej a demokratickej spoločnosti. Za to vám v mene Ústavu pamäti národa ďakujem.“ Ako prejav vďaky a úcty si noví držiteľia dekrétů prevzali spomienkové dary v podobe publikácií z produkcie ÚPN a na znak vďaky a úcty dostali symbolické kvety.

Záverečný ďakovný príhovor predniesla poslankyňa NR SR Janka Šipošová. Okrem poďakovania za veteránov oznámila, že v piatok opätovne predloží návrh zákona o odškodnení bývalých politických väzňů.

Slávnostné podujatie bolo obohatené o kultúrne vystúpenie študentů z Konzervatória na Tolstého ulici a skončilo spoločenským posedením s občerstvením. ÚPN zorganizoval takéto podujatie na Slovensku už po 21 krát. Robí to vždy najmä v spolupráci s VÚC, prípadne s mestskými samosprávami. ÚPN doteraz priznal postavenie účastníka protikomunistického odboja 713 osobám, z toho 217 in memoriam a postavenie veterána protikomunistického odboja 659 osobám, z toho 209 in memoriam. V čase priznania postavenia malo trvalý pobyt v Bratislavskom kraji 132 účastníkov protikomunistického odboja, z toho v 42 prípadoch in memoriam ich blízke osoby, pričom 123 účastníkom protikomunistického odboja bolo priznané aj postavenie veterána protikomunistického odboja, z toho 42 in memoriam.

V TRNAVE ODHALILI PAMÄTNÚ TABUĽU BÝVALÝM PRÍSLUŠNÍKOM PTP

Pamätnú tabuľu bývalým príslušníkom Pomocných technických práporů (PTP) z Trnavy a okolia odhalili 22. októbra 2015 na františkánskom Kostole sv. Jakuba v Trnave. Má byť spomienkou na mužů, ktorí boli v rokoch 1950 – 1954 povolaní do vojenských táborů nútených prác. Boli to väčšinou sedliacki chlapci z dedín, ale aj kňazi, bohoslovci a ďalší. Inštaláciu pamätnej tabule v Trnave inicioval archivár, historik a univerzitný profesor Jozef Šimončíč, ktorý tiež nútene pôsobil v PTP.

V PTP muži namiesto základnej vojenskej služby vykonávali nútené práce s krompáčom a lopatou v baniach, na vojenských stavbách, na stavbe letísk, bytoviek, kasární, pri kľčovaní lesov a podobne. Mnohým z nich služ-

Bývalí príslušníci PTP pri odhalenej tabuli
(Foto: Marian Turza)

bu v PTP predložovali a nútili ich podpísať, že budú pracovať v bani v ďalších rokoch ako civilní zamestnanci. Viacerí už mali založené rodiny, ktoré ostali bez živiteľa, dokonca do PTP boli povolaní aj starší muži. Bohoslovci v PTP pokračovali v tajnom štúdiu teológie a počas dovolenky sa viacerým podarilo prijať tajnú kňazskú vysviacku.

JÁN CHRYZOSTOM KARDINÁL KOREC – VETERÁN PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA IN MEMORIAM

Poprednej osobnosti Katolíckej cirkvi na Slovensku Jánovi Chryzostomovi kardinálovi Korcovi, ktorý zomrel 24. októbra 2015, Ústav pamäti národa priznal dňom

Dekrét o priznaní postavenia veterán protikomunistického odboja „in memoriam“ pre Jána Chryzostoma Korcu
(Foto: ÚPN)

27. októbra 2015 postavenie účastníka protikomunistického odboja in memoriam a veterána protikomunistického odboja in memoriam. ÚPN tak využil možnosť, ktorá mu vyplýva zo zákona č. 219/2006 Z. z. o protikomunistickom odboji a z vlastného rozhodnutia začal konanie, ktoré vyústilo do priznania postavenia účastníka protikomunistického odboja in memoriam. Súčasne na základe vlastného podnetu ÚPN začal konanie a priznal Jánovi Chryzostomovi kardinálovi Korcovi aj postavenie veterána protikomunistického odboja in memoriam. Z začať konanie z vlastného rozhodnutia a vlastného podnetu môže ÚPN iba v prípadoch už nežijúcich osôb.

Kardinál Korec sa stal dvanástym účastníkom protikomunistického odboja in memoriam z rozhodnutia ÚPN a štrnástym veteránom protikomunistického odboja in memoriam z podnetu ÚPN.

ZASADANIE VEDENIA ENRS VO VARŠAVE

Rokovanie Steering Comitee ENRS vo Varšave (Foto: Marian Turza)

V dňoch 27. – 29. októbra 2015 sa predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák zúčastnil zasadania riadiaceho výboru Európskej siete Pamäť a Solidarita (ENRS) v poľskej Varšave. Predmetom rokovaní bolo okrem iného aj hodnotenie realizácie spoločných projektov partnerských krajín siete ENRS implementovaných v roku 2015, ako aj schvaľovanie projektov plánovaných na rok 2016. Členovia riadiaceho výboru prehľadovali aj finančnú štruktúru a plánované projektové výdaje na aktuálny i budúci rok. Slovenská delegácia prezentovala vlajkové projekty ÚPN, ktorými sú každoročne konaný Festi-

val slobody v mesiaci november, a edícia informatívno – vzdelávacích letákov pre mladú generáciu, študentov a širokú verejnosť. Okrem tohto programu boli súčasťou rokovaní aj prípravy na nadchádzajúce stretnutie poradných orgánov ENRS, ktoré sa uskutoční v decembri 2015 vo Varšave.

Vo večerných hodinách 28. októbra 2015 sa pri príležitosti výročia maďarskej revolúcie v roku 1956 delegáti na pozvanie veľvyslanca Maďarskej republiky vo Varšave zúčastnili na slávnostnej recepcii. Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák sa počas nej pri vzájomných rozhovoroch stretol s veľvyslancom SR vo Varšave Dušanom Krištofíkom, s vojenským a leteckým pridelencom SR plk. Jaroslavom Balážom a riaditeľom Slovenského inštitútu vo Varšave Milanom Novotným.

DISKUSNÝ VEČER O AKCII B

Pohľad do pléna (Foto: Branislav Kinčok)

V Poľskom inštitúte v Bratislave sa 29. októbra 2015 konala beseda z cyklu Diskusné večery Ústavu pamäti národa na tému Akcia „B“ (byty) – Násilné vysťahovanie v rokoch 1952 – 1953. Na podujatí vystúpili RNDr. Mária Jurčovičová, CSc. a Ing. Vít Granec – obeť núteného presídlenia, a Mgr. Michal Babál, PhD. z Ústavu pamäti národa.

VÝSTAVA V PRAHE

2. novembra 2015 otvorili v Prahe výstavu s názvom Hviezda pod tíhou hviezdy, ktorú prezentuje Úrad dokumentácie a vyšetrovaní zločinů komunismu Služby kriminální policie a vyšetrovaní (UDV) Policie České republiky v Prahe a s ktorým ÚPN spolupracuje. Výstava je prezentovaná v Muzeu Policie České republiky. Z ÚPN sa na podujatí zúčastnil Ing. Marian Gula, riaditeľ Sekcie

dokumentácie. Expozícia je zameraná na československo-izraelské vzťahy v období neslobody z pozície bezpečnostných zložiek štátu. Výstava bola usporiadaná z príležitosti 25. výročia znovunadviazania diplomatických vzťahov medzi Československom a Izraelom v roku 1990.

Prezentuje dokumenty súvisiace s pomocou a podporou bývalého Československa vznikajúcemu štátu Izrael v rokoch 1947, 1948. Prezentované sú tiež niektoré dokumenty zo známeho politického procesu zo začiatku 50-tych rokov „Slánsky a spol.“, v ktorom bolo k trestu smrti odsúdených 11 ľudí. Výstava sa uskutočňuje pod záštitou Policajného prezidenta ČR brigádneho generála Tomáša Tuhého. Na otvorení boli aj ďalší hostia, medzi nimi i veľvyslanec Izraela v ČR Gary Koren a námestník policajného prezidenta ČR brigádny generál Zdeněk Laube. Výstava bola otvorená pre verejnosť od 3. novembra do 31. decembra 2015.

Marian Gula

KONFERENCIA O SKRYTOM PÔSOBNÍ CÍRKVÍ NA SLOVENSKU ZA KOMUNIZMU

V Bratislave sa v dňoch 3. – 4. novembra 2015 uskutočnila vedecká konferencia na tému „Skryté pôsobenie cirkví na Slovensku v rokoch 1948 – 1989“. Organizáciu ju pripravil Ústav pamäti národa s podporou Nadácie Konrada Adenauera. Cieľom konferencie bolo zozná-

V druhom bloku konferencie vystúpili so svojimi príspevkami (sprava) Peter Borza, Ladislav Csontos SJ, Milan Hudeček SJ a Peter Žaloudek (Foto: Marian Turza)

miť s najnovšími výsledkami historického výskumu týkajúceho sa pôsobenia cirkví v období totalitného komunistického režimu v bývalom Československu a zvlášť na Slovensku.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák vo svojom otváracom príhovore označil tému konferencie za mimoriadne dôležitú a stále aktuálnu. V tejto súvislosti spomenul aj nedávnu smrť autentického svedka viery a spomínaného obdobia, kardinála Jána Chryzostoma Korca. Ako povedal: „Bola to doba, ktorá v mnohom pripomínala dobu prvotných kresťanov, ukrývaných v rímskych katakombách. A to sa pre mnohých aktívnych laikov stalo obrovskou výzvou. Nedávno zosnulý Ján Chryzostom Korec bol toho príkladom. Výsledky pôsobenia skrytej cirkvi boli hmatateľné aj na pútiach v Levoči, Šaštíne, Lutine, Gaboltove, či na Velehrade v roku 1985, no najmä na Sviečkovej manifestácii v Bratislave, kedy účastníci týchto podujatí aj napriek vyhrážkam štátnych orgánov prejavili silu viery a odporu proti totalitnému režimu. Doteraz nevyšetrené vraždy násilne usmrtených kňazov ako Poláka, Coufala a ďalších napovedajú, že zo strany odhodlaných biskupov, kňazov či laikov nešlo iba o lacné dobrodružstvo. Prezradenie aktivistov skrytej cirkvi totiž takmer isto vždy končilo výsluchmi u ŠtB a pobytom vo väzení.“ V šiestich prednáškových blokoch sa účastníci konferencie venovali tajným biskupským vysviackam na Slovensku, tajnej kňazskej formácii, postavám skrytej cirkvi, spolupráci jezuitov a laikov, jezuitskému vkladu pre obnovu Cirkvi na Slovensku, skrytému pôsobeniu kapucínov, kresťanstvu a inteligencii v Sovietskom zväze v 60. – 80. rokoch, percepcii Druhého vatikánskeho koncilu v skrytej cirkvi na Slovensku, kontaktoch slovenskej skrytej cirkvi v Poľsku a NDR zameraných na tajné vysviacky, ilegálnej činnosti gréckokatolíckych duchovných v Československu po roku 1950, postaveniu gréckokatolíckeho kléru a veriach na východnom Slovensku v období „budovania socializmu“, tajným aktivitám evanjelických a. v. kňazov a laikov počas komunistického režimu, povojnovej obnove Cirkvi československej (husitskej) na Slovensku, odvahy kňazov a rehoľníkov za autenticitu cirkvi pod hrozbou represí zo strany ŠtB, pôsobeniu tajných kňazov medzi mládežou a ďalším.

Na konferencii sa zúčastnili odborníci z radov historikov z domova i zo zahraničia, medzi nimi Róbert Letz, Marián Gavenda, František Neupauer, Peter Borza, Daniel Atanáz Mandzák, Patrik Dubovský, Peter Račko, Dušan Špiner, Elena Gluško, Eva Vybíralová, Peter Žaludek, Ladislav Csontos, Martin Jindra a ďalší. Súčasťou programu konferencie bola aj projekcia dokumentárneho filmu z produkcie ÚPN pod názvom „Stopy v snehu“ o šírení a pašovaní literatúry do Československa v období komunistického režimu. Prednášky a príspevky budú vydané vo vedeckom zborníku z konferencie.

NA BIBLIOTÉKE 2015 BOLI PREZENTOVANÉ NOVÉ PUBLIKÁCIE ÚPN

Profesor Stefan Karner (vpravo), autor knihy **STOJ!**, a vedúci sekretariátu ÚPN Tibor Ujlacký na slávnostnej prezentácii
(Foto: Marian Turza)

Na 23. ročníku knižného veľtrhu Biblioteka, ktorý sa uskutočnil v Bratislave v dňoch 5. – 8. novembra 2015, sa už tradične ako vystavovateľ zúčastnil aj Ústav pamäti národa s ponukou svojej edičnej činnosti. Vo svojom predajnom stánku pracovníci ústavu ponúkali návštevníkom publikácie z vlastnej produkcie, ktorých obsahom sú témy súvisiace s obdobím neslobody a totalitných režimov nacizmu a komunizmu. Popritom však ústav pripravil aj promóciu dvoch najnovších titulov.

Prvou bola publikácia pod názvom „**STOJ!**“ a podtitulom „Tragédie pri železnej opone, Tajné spisy“. Ide o preklad knihy z nemeckého originálu „Halt! Tragödien am Eisernen Vorhang – Die Verschlussakten“, od rakúskeho historika Stefana Karnera a jeho výskumného tímu z Inštitútu Ludwiga Boltzmannu v Gazi. Za pomoci archívov a ústavov v Prahe, Brne a Bratislave získali po prvýkrát prístup k tajným spisom, ktoré boli dosiaľ držané pod zámkom. Množstvo prípadových štúdií spracovaných v knihe rozpráva o osudoch, ktoré chcel bývalý komunistický režim Československa navždy zahaliť plášťom mlčania. Špionáž, zrada, zavraždenie či útek boli príčinou mnohých smrteľných tragédií. Železná opona medzi Rakúskom a Československom patrila v období studenej vojny k najprísnejšie stráženým zónam. Na riekach Dyje a Morava vtedy zahynulo takmer toľko utečencov ako pri Berlínskom múre. Nitky v pozadí tragédií ťahala bývalá československá Štátna bezpečnosť prostredníctvom svojej husto utkanej siete agentov a spolupracovníkov naverbovaných z radov občanov Rakúska a riadených z centier v Salzburgu a vo Viedni. Promócia

knihy sa uskutočnila za účasti autora knihy prof. Stefana Karnera a predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka. Po úvodných príhovoroch, videosvedectve, prečítaní úryvku z knihy a následnej diskusii návštevníkov veľtrhu s autorom, odovzdal Ondrej Krajňák Stefanovi Karnerovi Pamätnú medailu a ďakovný list Ústavu pamäti národa za jeho prínos k zachovaniu pamäte národa na obdobie neslobody.

Druhou promovanou publikáciou bola kniha pod názvom *Sviečková manifestácia I* s podtitulom *Štúdie, spomienky a svedectvá*. Ide o zborník štúdií, ktoré odzneli na seminári v Bratislave v roku 2013. Zborník je prvou časťou trilógie, ktorá sa bude podrobne venovať *Sviečkovej manifestácii*. Zostavovateľmi sú historici ústavu Peter Jašek, František Neupauer, Ondrej Podolec a Pavol Jakubčín. Publikácia prináša najnovšie poznatky o najvýznamnejšej protirežimnej manifestácii z obdobia normalizácie. *Sviečková manifestácia* 25. marca 1988 dala na Slovensku do pohybu udalosti, ktoré vyústili v novembri 1989 do pádu komunistického režimu. Súčasťou publikácie sú popri štúdiách aj spomienky aktérov historických udalostí, ktorí sa podieľali na jej organizovaní, alebo sa jej priamo na námestí zúčastnili. Po krátkej autentickej videosnímke z konania manifestácie a príhovore predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka sa k publikácii vyjadrili samotní zostavovatelia a odpovedali aj na otázky návštevníkov veľtrhu v záverečnej diskusii. Obe publikácie si mohli návštevníci veľtrhu zakúpiť v predajnom stánku ÚPN.

OTVORENIE VÝSTAVY FREEDOM EXPRESS

Vernisáž putovnej výstavy v rámci medzinárodného projektu *Freedom Express* s podtitulom *Cesty k prelomu*. Stredná a východná Európa sa 9. novembra 2015 uskutočnila v Bratislave na Námestí M. R. Štefánika. Neoficiálne tak bol odštartovaný V. ročník multižánrového medzinárodného Festivalu slobody organizovaného Ústavom pamäti národa pri príležitosti spomienky na udalosti Novembra 89 a Dňa boja za slobodu a demokraciu, ktoré viedli k pádu totalitného komunistického režimu.

Výstavu, ktorá skončila 21. novembra 2015, pripravila Európska sieť Pamäť a Solidarita k vlaňajšiemu 25. výročiu pádu komunizmu. Bola inštalovaná vo viacerých európskych metropolách, Berlíne, Varšave, Bruseli, Bukurešti, Budapešti a Viedni. Na jej otvorení sa zúčastnili podpredseda Národnej rady SR Ján Figel', riaditeľ medzinárodnej siete Pamäť a Solidarita Jan Rydel, predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák, predstavitelia diplomatického zboru na Slovensku, zástupcovia Bratislavského kraja a organizácií bývalých politických väz-

ňov. V úvodných príhovoroch sa účastníkom vernisáže prihovorili viacerí z hostí a diplomati jednotlivých krajín tzv. bývalého východného bloku. Ján Figel' vo svojom príhovore ocenil výstavu a okrem iného povedal: „Sloboda je vzácny dar a vážia si ju najmä tí, ktorí ju nemajú. Polovica sveta dnes nemá v plnom zmysle občiansku a náboženskú slobodu. Výstava pripomína aj náš zápas za slobodu a demokraciu pred vyše 25 rokmi a hovorí aj o polstoročí, ktoré bolo obdobím strachu a neslobody.“ Jan Rydel priblížil obsah výstavy, ktorá dokumentuje procesy vedúce k rozdeleniu Európy od roku 1939 a rôzne cesty k slobode nadobudnutej v roku 1989 v krajinách strednej a východnej Európy. Uvádza hlavné udalosti, ktoré tieto krajiny spájali či rozdeľovali. „Je to naše hlavné podujatie k rozprúdeniu diskusie o histórii 20. storočia. Súčasť vzdelávacej európskej kampane *Freedom Express*. Mladí to nezažili, treba im to pripomínať,“ povedal Jan Rydel.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák označil výstavu za súčasť Festivalu slobody, ktorá tematicky vhodne zapadá do jeho rámca a jej umiestnenie na Námestí M. R. Štefánika pri obchodnom centre, kde chodí veľa mladých ľudí nie je náhodné. Dokumentuje život v totalite a boj za slobodu, o ktorú sa zaslúžili najmä politickí väzni a státisíce obyčajných ľudí. Jednotlivé časti expozície sú venované slobode slova a prejavu, slobode náboženského vyznania a presvedčenia, ekonomickej slobode a ďalším témam, ktoré odhaľujú rôzne podoby a tváre neslobody a cesty k slobode. Výstava ponúka možnosť listovania v dobových novinách, spoznávanie kľúčových osobností a udalosti spojených s bojom totalitným režimom. Je obohatená o audiovideo prezentácie a sprievodné tlačené materiály. Spolupráca ÚPN s medzinárodnou sieťou Pamäť a Solidarita na príprave výstavy a projekte *Freedom Express* je jedným z praktických vyjadrení aktívneho členstva Slovenskej republiky

Výstava *Freedom Express* bola určená najmä pre najmladšiu generáciu, ale prilákala záujemcov všetkých vekových kategórií (Foto: Tibor Ujlacký)

v tejto sieti, kde ju zastupuje práve ÚPN. Finančné prostriedky, ktorými sa podieľa aj Slovensko na chode siete sú tak efektívne využívané v procese zachovania pamäti národa pre súčasnú aj budúce generácie, zvlášť tú mladú.

ÚPN NA ODOVZDÁVANÍ CIEN VÁCLAVA BENDU

Odovzdávanie ceny organizátorovi protirežimových akcií Bohumilovi Harmonickému (Foto: Marian Turza)

Štrnásť osobností si v Kutnej Hore v Českej republike 9. novembra 2015 prevzalo Cenu Václava Bendu za slobodu a demokraciu. Na odovzdávaní sa zúčastnil aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Jej držiteľia majú rozdielne osudy, všetkých však spojuje to, že zohrali významnú úlohu v boji za obnovu slobody a demokracie v rokoch 1938–1945, či proti komunistickej totalitnej moci.

V tomto roku Cenu dostalo štrnásť osobností, z toho polovica in memoriam. Slávnostný večer sa vďaka podpore Stredočeského kraja odohral v reprezentatívnych priestoroch refektára bývalého Jezuitského kolégia v Kutnej Hore, dnes sídla Galérie Stredočeského kraja. Ceny odovzdali Ondrej Krajňák, predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa, predsedníčka Rady Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) Emília Benešová a riaditeľ ÚSTR Zdeněk Hazdra. Súčasťou slávnostného aktu bol koncert legendárnej skupiny Spirituál kvintet, ktorá v tejto sezóne slávi svoje 55. výročie fungovania a hodnoty, ktoré po celú dobu svojej existencie drží, sa k boji za slobodu a demokraciu úzko viažu. K oceneným v tomto roku pribudla napríklad Zdena Mašíňová, sestra bratov Josefa a Ctirada Mašíňových, väzni gulagu Vladimír Levora a Karel Egger, chartista Tomáš Petřivý či literárna historička Marie Růt Křížková, alebo kardinál Joachim Meisner, ktorý v dobe komunizmu v Berlíne

tajne svätzil českých kňazov. Cenu obdržal i autor bojového umenia krav maga Imrich Lichtenfeld, ktorý počas vojny zachránil život niekoľkým ľuďom. Medzi ďalšími ocenenými bol aj bývalý český politik a odbojár Viktor Boháč, ktorý zachránil iného človeka pred transportom do gulagu, ale sám neunikol väzneniu. Cenu pomenovanú po bývalom disidentovi a politickom väzňovi Václavovi Bendovi udelil (ÚSTR) už po siedmykrát.

SLÁVNOSTNÉ OTVORENIE FESTIVALU SLOBODY 2015

Pri príležitosti 26. výročia Nežnej revolúcie bol 10. novembra 2015 v bratislavskom Kine Lumiére slávnostne otvorený Festival slobody 2015, ktorého organizátorom je už po piatykrát Ústav pamäti národa v spolupráci s medzinárodnou sieťou Pamäť a Solidarita. Nad jeho konaním prevzali záštitu prezident republiky Andrej Kiska, podpredseda NR SR Ján Figeľ, minister kultúry SR Marek Maďarič a primátor hlavného mesta Bratislava Ivo Nesrovnal.

Na otvorení festivalu sa zúčastnili podpredsedovia NR SR Erika Jurinová a Ján Figeľ, predstavitelia diplomatického zboru akreditovaného v SR, zástupcovia politických väzňov a účastníkov protikomunistického odboja a široká verejnosť. Vo svojich úvodných príchovoroch Ján Figeľ i Erika Jurinová vyzdvihli hodnoty slobody a demokracie a pamiatku tých, čo museli draho zaplatiť za svoju statočnosť. Ocenili konanie festivalu ako ideálnu prípravu na atmosféru vyvrcholenia osláv 17. novembra.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák priblížil cieľ festivalu, ktorým je pripomenutie si obdobia neslobody a komunistického režimu, uctenie si pamiatky obetí komunizmu, a ocenenie účastníkov a osobností protikomunistického odboja. Ako povedal: „Práve preto organizujeme náš Festival slobody. Zmysel a význam je-

Diskusia so študentmi v kine Lumiére (Foto: Marian Turza)

ho konania je aj v záujme nastupujúcej generácie, ktorá hrôzy totalitného režimu nezažila, ale práve preto, aby mladí ľudia boli vnímaví na znamenia režimov, ktoré sa môžu zopakovať.“

Účastníkom otvorenia sa prihovoral aj riaditeľ siete Pamäť a Solidarita Rafal Rogulski, ktorý ocenil spoluprácu s ÚPN v rámci medzinárodnej siete a priblížil projekt Freedom Expres a výstavu inštalovanú v Bratislave.

Na záver otváracieho ceremoniálu si hostia a účastníci pozreli úvodný film festivalovej filmovej prehliadky z poľsko-nemecko-francúzskej produkcie pod názvom Bež, chlapče, bež o úteku židovského chlapca z varšavského geta počas II. svetovej vojny. Po jeho skončení sa účastníci slávnostného otvorenia festivalu stretli na slávnostnej čaši vína. Už v doobedňajších hodinách sa však uskutočnili festivalové projekcie dokumentárnych a hraných filmov určených pre študentov stredných škôl, ktoré boli ukončené diskusiami s tvorcami a historikmi.

Filmová prehliadka bude pokračovať aj v nasledujúcich dňoch s cieľom, priblížiť návštevníkom predstavení život v období neslobody v totalitných režimoch, ktoré v 20. storočí poznamenali dejiny Slovenska, ale aj životy a osudy tisícok obetí, ktoré sa im vzopreli a kruto za to museli zaplatiť pobytom vo väzení, mučením, šikanovaním, či smrťou.

PIETNA SPOMIENKA NA OBETE KOMUNIZMU V ŽILINE

Konfederácia politických väzňov Slovenska 12. novembra 2015 zorganizovala pri príležitosti 26. výročia pádu komunistického režimu pietnu spomienku na obete komunistického režimu zo Žilinského kraja. Súčasťou programu bola tradične svätá omša za obete komunistického režimu, ktorú v Katedrále Najsvätejšej Trojice v Ži-

Pamätná tabuľa k pochodu študentov (Foto: Juliana Gubišová)

line celebraval Mons. Ladislav Stromček, generálny vikár Žilinskej diecézy s ďalšími kňazmi.

Pietna spomienka pokračovala pri pamätníku na Námestí obetí komunizmu kladením vencov. Popri predstaviteľoch organizácií zastupujúcich bývalých politických väzňov k pamätníku položil veniec aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Prítomným účastníkom sa súčasne prihovoral a v príhovore vyzdvihol obeť komunizmu, pričom ich príklad odporu a statočnosti dal do pozornosti hlavne mladej generácii. Ocenil snahu organizátorov podujatia pripomínať a uctievať si pamiatku obetí komunizmu, aj vďaka ktorým sa totalitný režim na Slovensku mohol zrútiť a ktorá preto nesmie ostať zabudnutá.

Pietnou spomienkou si členovia KPVS a ďalších organizácií uctili pamiatku všetkých, ktorí trpeli za vieru, slobodu a demokraciu, nespravodlivo väznených, povolaných do Pomocných technických práporov, zaradených do Táborov nútenej práce a rehoľníkov, vyvezených z kláštorov a všetkých ostatných prenasledovaných a ich rodiny, ktoré trpeli spolu s nimi.

V BRATISLAVE SI PRIPOMENULI POCHOD ŠTUDENTOV, OTVORILI VÝSTAVU A HRALI DIVADELNÉ HRY

Záber z divadelného predstavenia Slyšení
(Foto: Juliana Gubišová)

V rámci programu V. ročníka Festivalu slobody sa 13. novembra 2015 uskutočnila spomienka na pochod študentov zo 16. novembra 1989 pri pamätnej tabuli na budove Univerzity Komenského v Bratislave. Zúčastnili sa na nej aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák, rektor Univerzity Komenského prof. Karol Mičieta a staros-

ta mestskej časti Staré mesto Radoslav Števcík, ktorý bol aj účastníkom pamätného pochodu.

Študenti a pedagógovia UK a jej fakúlt a verejnosť si vypočuli príhovory hostí a svedectvá priamych účastníkov pochodu. Pred 26 rokmi približne 300 študentov protestovalo za študentské a občianske práva. Toto symbolicky zobrazuje aj pamätná tabuľa od akademického sochára Jána Hoffstädtera zachytávajúca dve ruky, ktoré sa idú spojiť.

V Divadle Skrat odohral súbor Kremnického divadla v Podzemí predstavenie pod názvom „Hana“. Bola to poetická groteska na motívy satirického románu Pavla Taussiga o neriešiteľnej situácii 18-ročnej Hany v dobe budovania krutého socializmu. Predstavenie bolo ukončené diskusiou s autormi, hercami a odborníkmi na históriu.

Program festivalu pokračoval 14. novembra 2015 v Galérii Krokus vernisážou výstavy autorov Andráša Cséfalvaya, Juraja Mydla a Martina Piačeka pod názvom „3 verzie“.

V divadle Skrat vo večerných hodinách uviedol súbor Komorní scéna Aréna z Ostravy divadelnú hru pod názvom „Slyšení“, ktorej obsahom je fiktívna výpoveď nacistického vojnového zločincina Adolfa Eichmanna pred samotným Bohom, ktorý samozrejme, ako inak, nie je prítomný. Eichmann tak vypovedá pred divákmi, ktorí svojím usadením do hľadiska akoby zároveň usadali do lavíc pre porotu a sami v sebe môžu rozhodnúť o miere neľudskosti, ktorej je človek schopný dosiahnuť. Po skončení predstavenia sa opäť uskutočnila diskusia s autormi, hercami a odborníkmi na históriu.

OCENENIE OSOBNOSTÍ PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA

Piaty ročník multižánrového Festivalu slobody vyvrcholil 15. novembra 2015 pontifikálnou sv. omšou, ktorú za účasti podpredsedu Národnej rady SR Jána Figela, zástupcov diplomatického zboru, účastníkov protikomunistického odboja, politických väzňov a širokej verejnosti v Kostole Najsvätejšieho Spasiteľa v Bratislave celebraval bratislavský pomocný biskup Mons. Jozef Haľko.

Počas sv. omše prítomní spoločne poďakovali Bohu za dar slobody a prosili za tých, ktorí pre ňu trpeli, a svojimi postojmi, príkladom a obetou ju pomohli dosiahnuť. Program pokračoval v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca slávnostným galavečerom. Prítomným sa prihovorili podpredseda NR SR Ján Figel, riaditeľ partnerského Ústavu pro studium totalitních režimů z Prahy Zdeňek Hazdra a predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Ten v závere svojho príhovoru povedal: „Je mi potešením, že ste prijali moje pozvanie, aby sme vám mohli

Ocenenie si preberá režisérka Ivica Kušíková (Foto: Marian Turza)

spoločne vzdať hold za vaše životné postoje v boji za ľudské práva, občiansku a náboženskú slobodu. Vaše utrpenie nebolo zbytočné. V rozhodujúcej chvíli ste sa postavili na odpor režimu. Svojimi postojmi ste vydali svedectvo viery, odvahy a statočnosti. Stali ste sa prínosom pre zachovanie pamäti národa.“ Následne Ondrej Krajňák so Zdeňkom Hazdrom za účasti podpredsedu Národnej rady SR Jána Figela, poslancov Národnej rady SR, zástupcov Európskej siete Pamäť a solidarita, účastníkov protikomunistického odboja a politických väzňov a ďalších hostí ocenili osobnosti protikomunistického odboja.

Mimoriadne odovzdali aj cenu Václava Bendu – pamätnú medailu za slobodu a demokraciu, ktorú každoročne udeľuje Ústav pro studium totalitních režimů, ktorý sa tento rok rozhodol udeliť ocenenie Eve Mosnákovovej, prenasledovanej nacistickým i komunistickým režimom. Eva Mosnáková sa nemohla zúčastniť odovzdávania ceny Václava Bendu v Kutnej Hore.

Slávnostný galavečer, ktorý dôstojne obohatil svojimi umeleckými vystúpeniami Bratislavský chlapčenský zbor bol ukončený recepciou a spoločenským stretnutím.

Piaty ročník Festivalu slobody sa úspešne skončil a jeho konanie prispelo k procesu zachovania pamäti národa na totalitný komunistický režim pre budúce generácie. Festival slobody 2015 tak splnil svoj cieľ v duchu zámeru, aby nebol len nostalgických spomínaním na minulosť, ale skôr pohľadom do zrkadla, aby aj dnešná generácia z poznania našej minulosti lepšie pochopila súčasnosť.

SPOMIENKA NA NOVEMBER '89

V Nitre sa 16. novembra 2015 v predvečer štátneho sviatku Dňa boja za slobodu a demokraciu a Medzinárodného dňa študentstva uskutočnila v Obradnej sieni na Mestskom úrade spomienka na udalosti v roku 1939, keď sa smrťou Jána Opletala začal boj Čechov a Slovákov proti fašizmu, ale aj na udalosti z roku 1989, keď sa začal pád totalitného komunistického režimu.

Účastníkom spomienky z radov účastníkov protikomunistického odboja, bývalých politických väzňov a študentov nitrianskych škôl sa prihovorili primátor mesta Jozef Dvonč, predstavitelia nitrianskych univerzít, zástupcovia KPVS a PV ZPKO, študentov, a v mene predsedu ÚPN aj riaditeľ sekretariátu predsedu ÚPN Tibor Ujľacký. V príhovoroch odsúdili všetky formy totality, vyjadrili ľútosť nad obeťami komunizmu a vyzdvihli podiel študentov na páde režimu.

„November '89 je po 26 rokoch stále istým memen-
tom pre dnešnú generáciu, znamenal zlom v dejinách
bývalého Československa, pretože sme ukončili 40 ro-
kov neslobodného obdobia. Bolo charakteristické uni-
formizmom, mlčiaca väčšina, ale aj utrpením mno-
hých ľudí, o ktorom sa v tom čase až tak veľa nevedelo.
Každopádne, nie všetkým bolo za socializmu dobre, ako
si na to ľudia ešte dnes s nostalgiou spomínajú. Skončilo
sa obdobie, kedy ľudia boli trestaní za opačný názor než
bol oficiálny, diktovaný mocou,“ uviedol Tibor Ujľacký
z Ústavu pamäti národa.

SPOMIENKOVÉ PODUJATIE V BRATISLAVE

17. november 2015 sa niesol v znamení mnohých spo-
mienkových akcií – pri pamätníkoch, v kostoloch, aj na

Účastníci spomienkového stretnutia v Nitre (Foto: J. Černáková)

námestiach. Pamätník popravených a umučených po-
litických väzňov komunizmu na cintoríne v bratislav-
skom Ružinove bol jedným z prvých miest, kde si ľudia
pripomenuli udalosti spred roku 1989. Popri predstavi-
teľoch a členoch organizácií zastupujúcich politických
väzňov a účastníkov protikomunistického odboja sa na
ňom zúčastnili aj predstavitelia verejného života.

26 ROKOV PO NEŽNEJ. DISKUSNÉ PODUJATIE V POVAŽSKEJ BYSTRICI

Dňa 17. novembra 2015 zorganizovalo Vlastivedné mú-
zeum v Považskej Bystrici, v zriaďovateľskej pôsobnos-
ti Trenčianskeho samosprávneho kraja, a organizáto-
ri projektu CoolTajneR v priestoroch kaviarne RETRO
v Považskej Bystrici diskusný večer na tému „26 rokov
po Nežnej“. Hlavným hosťom bol historik Ústavu pamä-
ti národa Mgr. Peter Jašek, PhD. Ďalšími diskutérmi boli
Mgr. Juraj Smatana, občiansky aktivista, pedagóg a zá-
roveň poslanec TSK, Tomáš Bořuta a Mgr. Anna Janco-
vá, organizátori úspešného projektu CoolTajneR. Zá-
ujem o podujatie prejavil aj doc. Karol Janas, primátor
mesta Považská Bystrica a poslanec TSK. Dr. Peter Ja-
šek v stručnosti oboznámil prítomných o procese zmien
v spoločnosti v roku 1989. „Nežnej revolúcií“ predchá-
dzali viaceré udalosti v susedných krajinách Českoslo-
venska, najmä vznik hnutia Solidarność v Poľsku a ná-
sledne začiatok perestrojky v bývalom Sovietskom zvä-
ze. Na Slovensku bola prvým verejným organizovaným
prejavom nesúhlasu s komunistickým režimom Sviečko-
vá manifestácia v Bratislave, ktorá zapôsobila na spoľo-
chosť integrácie. Ľudia z rôznych stavovských organizá-
cií i veku vyjadrili jednotnú snahu po radikálnej zme-
ne vo fungovaní štátu. Odmietli komunistický režim ako
demagogický spôsob vládnutia jednej strany KSČ a vy-
slovili túžbu po osobnej i celospoločenskej slobode, naj-
lepším vyjadrením ktorej je demokratický systém vlády.

Dnes mladí ľudia vnímajú socializmus veľmi skresle-
lene. Mnohí vidia len často zdôrazňované charakte-
ristiky obdobia – potláčanie vlastného názoru, zakazova-
nie dlhých vlasov u mužov, či nedostatkovosť dnes sa-
mozrejmych potravín a tovarov... Niektorí si zasa vôbec
neuveďomujú význam Nežnej revolúcie. Iní poukazujú,
že súčasné negatívne javy v spoločnosti sú dôsledkom
uvoľnenia princípov riadenia štátu i jednotlivcov (naj-
mä v dôsledku vstupu morálne slabších jedincov do poli-
tiky, vďaka pôsobeniu ktorých sa ideály revolučného ob-
dobia úplne zdeformovali).

Diskutéri poukázali i na absenciu odbornej špeci-
lizovanej monografie, venujúcej sa obdobiu od novem-
bra 1989 po prvé slobodné voľby. Podujatie prebiehalo
v komornom prostredí a dobrej atmosfére, i keď možno

chýbala prítomnosť širšej verejnosti – hlavne zástupcov strednej a mladšej generácie. Súčasťou večera bolo aj premietanie filmu o Nežnej revolúcii z produkcie Ústavu pamäti národa.

Jerguš Sivoš

CENA PAMÄTI NÁRODA

Dňa 17. novembra 2015 bol Ing. Marian Gula, riaditeľ Sekcie dokumentácie UPN, na odovzdávaní Cien Pamäti národa, ktoré sa uskutočnilo v budove Štátnej opery Národného divadla v Prahe. Toto podujatie usporiadalo občianske združenie Post Bellum a pozvali naň i Ústav pamäti národa, s ktorým ústav dlhodobo spolupracuje na vybraných projektoch.

Cena Pamäti národa je každoročne udeľovaná ľuďom, „ktorí zažili zlomové okamihy 20. storočia na vlastnej koži a ktorí svojimi činmi dokázali, že česť, sloboda a ľudská dôstojnosť nie sú prázdne slová“. Tento rok bola cena udeľovaná pri príležitosti skončenia Druhej svetovej vojny.

Podujatie začalo v uvedenej budove o 18.00 hodine neformálnymi rozhovormi medzi účastníkmi. Potom odzneli prejavy zástupcov združenia Post Bellum, partnerov združenia i hostí podujatia, okrem iných aj predsedu vlády ČR Bohuslava Sobotku. Zo Slovenska sa v neformálnej časti zúčastneným prihovril František Mikloško, bývalý predseda SNR a poslanec NR SR.

Oficiálna časť odovzdávania Cien Post Bellum sa začala o 20.00 a videli ju diváci v priamom prenose Českej a Slovenskej televízie na druhých programoch. Cenu Pamäti národa za rok 2015 odovzdali Viktorovi Wellemínovi, Branislavovi Tvarožkovi, Anne Hyndrákovej a Lýdii Kovárovej.

Marian Gula

DISKUSIA V RÁMCI FESTIVALU SURVEILLANCE. SECRET POLICE FILM FESTIVAL

Dňa 18. novembra 2015 sa v Budapešti konal v poradí štvrtý diel filmovej projekcie venovanej filmom z prostredia tajných služieb komunistických štátov s názvom Surveillance. Secret Police Film Festival. Projekcia bola súčasťou filmového festivalu, ktorý v priebehu novembra organizovala inštitúcia Open Society Archives, spravujúca o. i. archívne materiály po Rádiu Slobodná Európa. V rámci tohto diela filmovej projekcie boli organizátorom zapožičané Ústavom pamäti národa na festival dva dobové filmy vyrobené bývalou ŠtB (*Jeichposlání špionáž; Pod maskou soukromníka*). Okrem vyššie uvedených filmov bol premietnutý aj maďarský propagan-

distický film s názvom *Diplomat*. Po projekcii nasledovala plodná diskusia na tému akcií československej Štátnej bezpečnosti proti českému a slovenskému exilu, v rámci ktorej vystupovali ako hostia historik Peter Jašek z ÚPN a maďarský historik András Mink. Hostí okrem historických tém zaujímala aj problematika zverejňovania dokumentov ŠtB a postoj slovenskej spoločnosti voči týmto dokumentom.

Peter Jašek

FESTIVAL SLOBODY 2015 VO VÝCHODOSLOVENSKOM REGIÓNE

Multižánrový festival, ktorý zorganizoval Ústav pamäti národa pri príležitosti Dňa boja za slobodu a demokraciu a spomienky na udalosť 17. novembra 1989 v Bratislave, pokračoval 18. a 19. novembra 2015 v mestách Prešov a Humenné ako jednodňová filmová prehliadka, spojená s diskusiami a iným zaujímavým programom. V prešovskom kine Scala a humenskom kine Fajn mali účastníci v prevažnej miere z radov študentov možnosť vzhliadnuť projekcie dokumentárnych a hraných filmov s tematikou venovanou totalitným režimom. Po projekciách sa uskutočnili diskusie s tvorcami a historikmi a nechýbal na nich ani predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák.

Atmosféru príjemného stretnutia, ale i návratu do čias neslobody a k dokumentárnemu filmu pod názvom „Stopy v snehu“ o pašovaní literatúry do Československa, v Prešove navodila piesňami Karla Kryla Viktória Olejárová. So študentami diskutovali aj prof. Alexander Tomský, historik Pavol Jakubčín, režisér Slavomír Zrebný a Ján Vecan, priamy aktér pašovania literatúry. Na záver každého večera mohli účastníci vidieť skvelý film pod názvom „Bež, chlapče, bež“.

Pohľad na študentov stredných škôl v kine Fajn v Humennom
(Foto: Marian Turza)

Piaty ročník Festivalu slobody sa tak definitívne úspešne skončil a jeho konanie prispelo k procesu zachovania pamäti národa na totalitný komunistický režim pre budúce generácie. Festival slobody 2015 splnil svoj cieľ v duchu zámeru, aby nebol len nostalgickým spomínaním na minulosť, ale skôr pohľadom do zrkadla, aby aj dnešná generácia z poznania našej minulosti lepšie pochopila súčasnosť.

KONFERENCIA O KOMUNISTICKÝCH TAJNÝCH SLUŽBÁCH V SOFII

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák sa v dňoch 24. – 26. novembra 2015 zúčastnil na stretnutí predstaviteľov Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajných polícií, ktoré sa uskutočnilo v bulharskej Sofii. Popritom sa zúčastnil aj medzinárodnej konferencie organizovanej Výborom pre zverejňovanie dokumentov bulharskej tajnej služby pod názvom „Komunistické tajné služby – mýty a realita.“ V rámci prednáškových blokov sa predseda Správnej rady ÚPN popísal slovenskú skúsenosť s dôsledkami sprístupnenia archívnych dokumentov po bývalej ŠtB. Priblížil aj legislatívne problémy, ktoré spôsobujú ÚPN na Slovensku ťažkosti. Predstavitelia Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajných polícií si počas stretnutia vymenili skúsenosti z pôsobenia svojich inštitúcií a vyjadrili podporu svojim bulharským partnerom pre ich činnosť aj pred predstaviteľmi vlády Bulharskej republiky.

Prednáška predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka
(Foto: Marian Turza)

DISKUSNÝ VEČER VEREJNOSŤ PROTI NÁSILIU OD REVOLÚCIE PO SLOBODNÉ VOĽBY 1990

Zľava P. Dubovský, M. Bútora, M. Horský, moderátor T. Klubert
(Foto: Branislav Kinčok)

Ústav pamäti národa zorganizoval 25. novembra 2015 v rámci cyklu Diskusné večery ÚPN besedu **Verejnosť proti násiliu od revolúcie po slobodné voľby 1990**, na ktorej diskutovali doc. PhDr. Martin Bútora – člen koordinačného výboru VPN, PhDr. Michal Horský – šéf volebnej kampane VPN v roku 1990 a Mgr. Patrik Dubovský, PhD. – riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu ÚPN.

SPOMIENKA NA PTP-ÁKOV

V Zichyho paláci v Bratislave si 26. novembra 2015 spomienkou na VTNP – PTP uctili pamiatku tých, ktorí si museli z rôznych dôvodov odtrpieť ponižujúcu službu v útvaroch bývalej Československej ľudovej armády s lopatou v ruke namiesto samopal. Na spomienkovom podujatí sa zúčastnili samotní pamätníci a bývalí príslušníci týchto vojenských jednotiek, ktorých podporili a úctu im svojou prítomnosťou vzdali Janka Šipošová, poslankyňa NR SR, Radovan Števcík, starosta bratislavskej mestskej časti Staré Mesto a Milan Galanda, starosta Obce Oravcov v Bratislave.

Odhaľovanie pamätnej tabule Alexandrovi Vozjanovi. Prvá zľava je jeho dcéra Nadežda Evansonová
(Foto: E. Javorská)

Pomocné technické prápory (PTP) boli pracovné útvary Česko-slovenskej ľudovej armády v rokoch 1950–1954. Boli v nich zhromažďovaní občania tzv. politicky nespoľahliví. PTP vznikli na jeseň 1950. V roku 1954 boli reorganizované na technické prápory. Celkom nimi prešlo asi 60 000 osôb. Ich vznik bol v príkrom rozpore s medzinárodnými konvenciami.

PAMÄTNÁ TABUĽA V HODRUŠI-HÁMROCH

Na budove Dolného banského závodu v Hodruši – Hámroch odhalili 27. novembra 2015 pamätnú tabuľu bývalému vedúcemu závodu Alexandrovi Vozjanovovi. Udielo sa tak za účasti jeho dcéry Nadeždy, príbuzných, zamestnancov banského závodu, miestnych členov banského spolku Herengrund a starostu obce Jozefa Urama ml.

Ing. Alexander Vozjanov sa narodil 16. decembra roku 1902 v Rovenke v Petrohradskej oblasti v rodine lekára, pôsobiaceho pri cárskom dvore v Sankt Peterburgu. Stav po „Krvavej nedeli“ predznamenal agóniu Ruska neustále sa zhoršujúce pomery a tak vznikali dokonca aj húfy detských emigrantov, ktoré sa s vidinou lepšieho života vybrali na západ. Aj Vozjanov sa rozhodol opustiť rodinu a Petrohrad. Po príchode do Československa sa dostal na Všeruské gymnázium do Českej Třebovej. Po jeho absolvovaní bol prijatý na Vysokú školu báňskú v Příbrami. Po jej ukončení získal zamestnanie v Štátnom banskom závode v Banskej Štiavnici. Od roku 1936 pôsobil ako závodný inžinier v Banskej Hodruši a neskôr

aj ako vedúci Dolného banského závodu. V roku 1941 sa oženil so Zinaidou Binderovou a mali dve dcéry.

V čase prechodu frontu sa v obci Repište usídlil štáb generála Malinovského, ktorému Vozjanov musel slúžiť ako tlmočník, po čom bol následne odvedený do bývalého Sovietskeho zväzu. Až v roku 1963 prišlo rodine oznámenie, že zomrel 25. októbra 1947.

MEDAILA ZA PROTIKOMUNISTICKÝ ODBOJ PRE GENERÁLA IMRICHA GABLECHA

Storočný generál Imrich Gablech (Foto: Marian Turza)

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák Ondrej Krajňák a riaditeľ partnerského ÚSTRu Zdeněk Hazdra odovzdali 1. decembra 2015 v Havlíčkovom Brode v Českej republike brig. gen v. v. Imrichovi Gablechovi Pamätnú medailu ÚPN za protikomunistický odboj a ďakovný list.

Ocenenie mu bolo udelené pri príležitosti 17. novembra za zásluhy v boji proti totalitným režimom, zdravotný stav mu však neumožnil osobnú účasť na odovzdávaní ocenení počas Festivalu slobody v Bratislave. Generál Imrich Gablech ako letec a veterán druhej svetovej vojny zažil väznenie v sovietskom pracovnom tábore a bojoval v jednotkách RAF vo Veľkej Británii. Po nástupe komunistického režimu v bývalom Československu bol za svoju minulosť perzekuovaný, podobne ako mnohí ďalší československí vojaci bojujúci v armádach západných spojencov.

PIETNA SPOMIENKA VO VARŠAVE

Delegácia pri Hrobe neznámeho vojaka vo Varšave
(Foto: Marian Turza)

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák 9. decembra 2015 po skončení zasadania poradných orgánov ENRS vo Varšave v Poľskej republike využil príležitosť, aby nášmu severnému susedovi vyjadril vďaku a úctu za pomoc, podporu a spoluprácu, ale aj príklad obety a vlasteneckej hrdosti.

Na základe iniciatívy ÚPN a partnerského IPN z Poľskej republiky sa tak vo Varšave uskutočnila aj pietna spomienka a polozenie vencov pri Hrobe neznámeho vojaka a pri Pamätníku obetiam Varšavského povstania. Aktu s najvyššími vojenskými poctami sa zúčastnili predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák s delegáciou zo Slovenska, šéf IPN Lukas Kaminski so spolupracovníkmi, veľvyslanec SR vo Varšave Dušan Krištofik, predstavitelia ENRS pod vedením Jana Rydela a riaditeľ Slovenského kultúrneho inštitútu vo Varšave Milan Novotný. Predseda Správnej rady ÚPN vo svojom príhovore vyzdvihol pamiatku obetí, význam existencie pamäťových inštitúcií a dôležitosť diplomatického úsilia, ako prevencie pred vypuknutím vojnových konfliktov. Po skončení pietneho aktu sa účastníci zoznámili s históriou Hrobu neznámeho vojaka a presunuli sa do Múzea Varšavského povstania, kde si položením venca utili pamiatku obetí Varšavského povstania a prehliadli si expozíciu múzea. Myšlienka vzdať úctu vojenským i civilným obetiam, ktoré zahynuli v Poľsku vznikla na základe poľského filmu uvedeného na poslednom ročníku

Festivalu slobody od režiséra Jana Komasa pod názvom „Mesto 44“.

Film rozpráva príbehy mladých ľudí, ktorí žijú svoje životy tak, ako by každý deň mal byť ich posledným. Nie je to vďaka ich statočnosti alebo ľahkovážnosti – tento postoj je prirodzený vzhľadom na skutočnosť, ktorej čelia. Píše sa totiž rok 1944 a ich príbehy sa odohrávajú v Nemcami okupovanej Varšave. Mladí Poliaci vnímajú svoje zapojenie do podzemného hnutia nielen ako vlasteneckú povinnosť, ale aj ako dobrodružstvo, príležitosť sa pochváliť pred svojimi rovesníkmi a zapôsobiť na dievčatá. Je známe, že vo Varšavskom povstaní bojovala 535. čata Slovákov. Hoci neboli jedinými cudzincami bojujúcimi v povstaní, mohli ako jediní využívať slovenské štátne symboly – vrátane pásky na ramene v podobe trikolóry, a tiež slovenskú vlajku, ktorá dodnes visí v Múzeu Varšavského povstania. Príklady tohto druhu sú mimoriadne zaujímavé a môžu osloviť aj súčasnú mladú generáciu v procese zachovania živej pamäti národa na obdobie neslobody. V neposlednej rade si náš severný sused zaslúži vďaka aj za to, že vďaka pomoci a spolupráci s poľským IPN vznikol v roku 2003 slovenský ÚPN.

EXKURZIA ŠTUDENTOV VIEDENSKEJ UNIVERZITY NA PÔDE ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

11. decembra 2015 do Ústavu pamäti národa zavítali z Viedenskej univerzity študenti študujúci odbor slavistiku, ale i z ďalších študijných odborov, aby sa zoznámili s činnosťou ÚPN v oblasti výskumu novodobých dejín, a zvlášť obdobia neslobody.

Študenti Viedenskej univerzity v priestoroch ÚPN
(Foto: Štefan Badura)

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák študentov na pôde ústavu privítal a vo svojom príhovore vyjadril radosť z toho, že sa o činnosť ÚPN a históriu obdobia neslobody na Slovensku, resp. v bývalom Československu v rokoch 1948 – 1989 zaujíma staršia, ale aj mladšia generácia občanov Rakúskej republiky. Študenti sa zúčastnili na projekcii najnovšieho filmu z produkcie ÚPN pod názvom „Stopy v snehu“ a následnej diskusii k filmu s jeho režisérom Slavomírom Zrebným. Do diskusie sa zapojili aj odborní pracovníci Sekcie dokumentácie a Referátu Oral History. Súčasťou programu návštevy študentov z Viedne bola aj exkurzia v archíve ÚPN spojená s prednáškou o činnosti archívu. Návštevníci si prehliadli depozitné priestory archívu, jeho jednotlivé časti a vybrané archívne materiály. Na záver exkurzie mali študenti možnosť diskutovať aj s pracovníkmi archívu ÚPN o jeho význame a ich práci. Návšteva rakúskych študentov v ÚPN nebola prvá, ale ani posledná. ÚPN je pre podujatia tohto typu otvorený, lebo zapadajú do procesu zachovania živej pamäti národa aj pre občanov iných krajín, ktorým nie je vzdelávanie v oblasti existencie totalitných režimov a ich následkov ľahostajné v záujme budúcich generácií.

SPRÁVA ŠTB KRAJSKEJ SPRÁVY ZNB BRATISLAVY A ZÁPADOSLOVENSKÉHO KRAJA V ROKOCH 1971 – 1974

V roku 2014 zverejnil Ústav pamäti národa na svojej webovej stránke podrobnú rekonštrukciu personálneho obsadenia a organizačnej štruktúry Správy ŠtB KS ZNB hlavného mesta Bratislava a Západoslovenského kraja v rokoch 1966 – 1971. Nadviazal tým na rekonštrukciu

Záber z tlačovej konferencie o Správe ŠtB KS ZNB Bratislava a Západoslovenského kraja v rokoch 1971 – 1974, ktorú usporiadal ÚPN 16. decembra 2015 (Foto: Marian Turza)

Krajských správ ZNB vtedajšieho Východoslovenského a Stredoslovenského kraja. V tejto úlohe pokračuje ÚPN zverejnením organizačnej a personálnej štruktúry Správy ŠtB Bratislava v rokoch 1971 – 1974.

Správa ŠtB Krajskej správy ZNB v Bratislave a Západoslovenskom kraji ako teritoriálny útvar čs. kontrarozviedky tvorila súčasť tajnej politickej polície komunistickej strany na území Slovenska. Sprístupnené informácie oboznamujú verejnosť s organizačným členením, personálnym obsadením a činnosťou bratislavskej Správy ŠtB. Pomocou rekonštrukcie a analýzy personálnych spisov a ďalších archívnych dokumentov Ústav pamäti národa doplnil databázu o 673 záznamov o príslušníkoch ŠtB podieľajúcich sa v rokoch 1971 – 1974 na „boji s vonkajším a vnútorným nepriateľom“, „ochrane socialistickej ekonomiky“, sledovaní a odpočúvaní záujmových osôb, preverovaní korešpondencie a pod.

Zverejnením mien príslušníkov ŠtB a ich pracovného zaradenia ÚPN poskytuje informácie o kmeňových zamestnancoch teritoriálneho útvaru, ktorí získavali a riadili tajných spolupracovníkov a nesú priamu zodpovednosť za vytvorenie agentúrnej siete, informujúcej vo vtedajšom Západoslovenskom kraji ŠtB o činnosti nepriateľov režimu.

Záujemcovia z radov odbornej ale aj širokej verejnosti na našich stránkach nájdu:

- organizačnú štruktúru Správy ŠtB Krajskej správy ZNB Bratislava v rokoch 1971 – 1974,
- mená a priezviská jej príslušníkov,
- osobné evidenčné čísla príslušníkov,
- zaradenie jednotlivých príslušníkov v štruktúre Správy ŠtB s uvedením „problematiky“, na ktorej pracovali (ochrana sovietskych vojsk, cirkev, kultúra, veda, školstvo, oznamovacie prostriedky, protisocialistické sily, a ďalšie).

Ústav pamäti národa si zverejnením databázy príslušníkov Správy ŠtB Krajskej správy ZNB Bratislava plní jednu z úloh vyplývajúcu zo zákona o pamäti národa 553/2002 Z. z.

V rámci dokumentácie činnosti československej rozviedky ÚPN zverejňuje ďalšiu časť prehľadu a základného popisu zväzkov rozviedky nachádzajúcich sa v Archíve ÚPN. Ústav zároveň začal projekt, ktorého cieľom je získať digitálne kópie zväzkov rozviedky, ktoré sú síce uložené v českom Archíve bezpečnostných zložiek, ale súvisia s činnosťou slovenských útvarov rozviedky.

POSLEDNÁ ROZLÚČKA S ANTONOM SRHOLCOM

Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák sa 12. januára 2016 zúčastnil poslednej rozlúčky a pohrebných obradov so zosnulým kňazom a predse-

Smútočný sprievod na poslednej rozlúčke s Antonom Srholcom v Skalici (Foto: Marian Turza)

dom Konfederácie politických väzňov Slovenska (KPVS) Antonom Srholcom v Bratislave a Skalici.

V bratislavskom Kostole Nanebovzatia Panny Márie (Blumentál) sa popri množstve ľudí zúčastnil na zádušnej sv. omši, ktorú celebroval provinciál saleziánskej rehole na Slovensku Jozef Ižold spolu s bratislavským pomocným biskupom Jozefom Haľkom a kňazom Jánom Sucháňom za účasti prezidenta SR Andreja Kisku a ďalších zástupcov verejného a politického života, Resociaľizačnej komunity Antona Srholca – RESOTY, či členov KPVS.

Počas rozlúčky v Skalici sa smútočnému zhromaždeniu prihovoral predseda Správnej rady ÚPN nasledujúcimi slovami:

„Vážená smútiaca rodina, vážené smútočné zhromaždenie, dovoľte mi, aby som sa v mene ÚPN rozlúčil s veľkým podporovateľom našej inštitúcie, svedkom viery, sluhom lásky, hlásateľom pravdy, s otcom Antonom Srholcom. Stretávali sme ho na mnohých pietnych spomienkach, ktoré organizovala Konfederácia politických väzňov Slovenska. Slávnostné príhovory zvykol hovoriť bez papiera – rovno od srdca. Pravdy, ktoré tam odzneli, povedal tým najjednoduchším spôsobom. Ale tak dôrazne, že zarezovali v tom najhlbšom vnútri. Oslovil každého z prítomných, počnúc od pána prezidenta až po toho posledného v rade. A to vôbec nie preto, že mal rečnícky talent, alebo kazateľské nadanie. Ale preto, že jeho slová boli podopreté srdečnosťou a dobrými skutkami. Sv. Pavol v liste Korintťanom napísal: ‚Aj keby som mal hovoriť jazykmi ľudskými či anjelskými, a lásky by som nemal, bol by som iba cvendžiacim kovom a zuniacim cimbalom.‘ V osobe kňaza Antona Srholca stráca jednu z najvýraznejších osobností slovenského národa. Tesne po Barbarskej noci sa ako mladý saleziánsky

bohoslovec rozhodol ilegálne prekročiť železnú oponu. V Ríme chcel doštudovať za kňaza, lebo doma už nemohol. Iba v krátkosti zacitujem pár z jeho myšlienok, ktoré pre ÚPN zanechal a ktoré mu vírili hlavou v Leopoldovskej väznici krátko po jeho zatknutí. ‚Na cele som bol sám. Cela bola taká široká, že som rozťahol ruky a dotýkal sa stien. To bol môj telocvik – rozťahovať ruky a dotýkať sa stien. Päť krokov sem a päť krokov k oknu. Okno bolo vysoko a oproti dvere. Stále chcem veriť, že nejaká pravda existuje a že jestvujú pekné ľudské vzťahy. Ja som myslel, že sa z toho dostaneme a že sa to nejakým spôsobom vysvetlí, vyjasní. No aj keď sa mi všetko zosypalo, stále som bol presvedčený, že toto je len nedorozumenie. Že toto nemôže takto zostať, však predsa ja som v živote nikomu neublížil.... Potom tá depresia, človek už nevie, kde je, že existuje svet a ja som v takej studni, sám a sám.‘ Nasledovalo desať rokov uránových baní v Jáchymove. Jeho ďalší osud poznáme. Verba movent exempla trahunt. Slová hýbu, príklady tiahnu. Ľudí miloval, zlo nenávidel. Na krivdy upozorňoval, na seba zabúdaval. Povzbudzoval. S láskou napomínal. Ak bol o niečom presvedčený, necúvol. Lúčime sa s kňazom, ktorý sa stal svedkom praktickej viery. Svojím príkladom inšpiroval veriacich aj neveriacich. Bohatých aj chudobných. Mladých, starých, ľudí dobrej vôle. V jeho osobe ÚPN stráca jedného z najväčších bojovníkov za práva bývalých politických väzňov a tiež bojovníkov za pravdu o zločinoch bývalého režimu. Za jeho životné postoje a zásluhy, ktoré sa týkajú znovunadobudnutia slobody a demokracie ho Ústav pamäti národa ocenil ďakovným listom. Nech ho za jeho dobré skutky milosrdný Boh štedro odmení.“

Ondrej Krajňák položil na znak úcty na hrob veniec v mene UPN a jeho zamestnancov.

Posledná rozlúčka s Antonom Srholcom v Skalici (Foto: Marian Turza)

FESTIVAL SLOBODY – OCENENÉ OSOBNOSTI PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA

15. novembra 2015 vyvrcholil Festival slobody 2015. Multižánrový festival, ktorý zorganizoval Ústav pamäti národa, bol ukončený pontifikálnou sv. omšou. Vyvrcholením bolo odovzdávanie cien osobnostiam protikomunistického odboja.

V kategórii Statočný v našej pamäti a v našom srdci – cenu za odpor proti neslobode si prevzal bývalý člen katolíckeho disentu Anton Selecký. Cenu za prínos pre zachovanie pamäti národa prevzala rehoľná sestra a súčasne filmárka Ivica Kúšiková. V kategórii Statočný v našej pamäti a v našom srdci – mimoriadne ocenenie získal bývalý generálny sekretár Svetového kongresu Slovákov reverend Dušan Tóth, žijúci v Kanade.

Odovzdaných bolo aj 11 pamätných medailí a ďakovných listov účastníkom protikomunistického odboja a tým, ktorí boli nútení znášať utrpenie spôsobe-

né komunistickým režimom v období neslobody v podobách násilného vysídlenia, odsúdenia na trest odňatia slobody a následného väznenia, ponížujúcej služby v Pomocných technických práporoch a táboroch nútených prác, prenasledovania represívnymi orgánmi komunistickej moci alebo spoločenskej diskriminácii z politických dôvodov. Ocenenými boli Božena Hošťáková, František Kalafut, plk.v.v. František Martoš, Martin Janec, Štefan Mordel, Jozef Nemlaha, Ľudmila Pavlíková, Ivan Polanský, Ladislav Záborský, Ján Zeman a Margita Zimanová.

STATOČNÝ V NAŠEJ PAMÄTI A NAŠOM SRDCI – CENA ZA ODPOR PROTI NESLOBODE

Ocenený sa postavil na odpor voči jednému z totalitných režimov v 20. storočí na Slovensku (alebo obom) alebo navyše vydal o tom svedectvo (odporca, ktorý po roku 1989 vydal svedectvo alebo vyvíjal prednáškovú alebo obdobnú činnosť najmä s dosahom na mladú generáciu).

ANTON SELECKÝ. Rok založenia Charty 77 (jar 1977) bol dôležitým momentom v jeho živote. Pri jeho návrate z vojny (Bechyně v Čechách) bol zabitý príslušníkmi ŠtB kňaz –jeho priateľ v Bratislave (Jaroslav Rusnák). Táto skutočnosť rozhodla o jeho disidentskej činnosti. Venoval sa dovozu, skladovaniu a distribúcii pašovanej náboženskej literatúry zo Západu a od roku 1979, po návšteve Antona Hlinku v Mníchove, aj spravodajskej činnosti pre Rádio Slobodná Európa (RFE). V roku 1979 – 1980 prežil vyšetrovaciu väzbu v Prahe-Ružyni a v bratislavskom Justičnom paláci, odsúdený bol za pomoc pri úteku

za hranice. V nasledujúcom období monitoroval prípady prenasledovania katolíckych aktivistov komunistickým režimom, na základe toho absolvoval niekoľko domových prehliadok, množstvo zatknutí a výsluchov. Od jesene 1987 až do novembra 1989 pôsobil v západných oznamovacích prostriedkoch (RFE, Hlas Ameriky) už verejne. V októbri 1988 sa stal členom založeného Hnutia za občiansku slobodu, ktoré až do novembra 1989 otvorene pôsobilo proti režimu. Od augusta 1989 až do prevratu bol trestne stíhaný v procese s tzv. „Bratislavskou päťkou“ spolu so svojimi slovenskými kolegami – členmi Hnutia za občiansku slobodu, a súdený za protištátnu činnosť – prípad známy ako „Bratislavská päťka“.

STATOČNÝ V NAŠEJ PAMÄTI A NAŠOM SRDCI – CENA ZA PRÍNOS PRE ZACHOVANIE PAMÄTI NÁRODA

Ocenený svojou mediálnou, audiovizuálnou, umeleckou, osvetovou alebo vzdelávacou činnosťou prispel k prehĺbeniu a zachovaniu pamäti

národa pre súčasné a budúce generácie.

IVICA KÚŠIKOVÁ je členkou Misijnej kongregácie služobníč Ducha svätého. Vyštudovala stavebné inžinierstvo, neskôr pokračovala v štúdiách médií na St. Patrick College v Írsku a absolvovala magisterské štúdiá dokumentaristiky vo Veľkej Británii. Na popud amerických rádových sestier sa začala zaoberať osudmi reholí v čase komunistickej totality v Československu. V tíme spolu s tromi rádovými sestrami z rôznych kongregácií rozbehla dlhoročný historicko-dokumentačný projekt Svedkovia viery. Prvý veľký úspech zaznamenala filmom Pilátova amnestia o rokoch 1945 – 1965. Taktiež režírovala nasledovné filmy o období neslobody: Prešiel som hranicu, Súď ma a skúšaj, Pascha, Zdenka.

STATOČNÝ V NAŠEJ PAMÄTI A NAŠOM SRDCI – MIMORIADNE OCENENIE

Ocenený sa postavil na odpor voči jednému z totalitných režimov v 20. storočí na Slovensku (alebo obom),

Anton Selecký

Ivica Kúšiková

Dušan Tóth

v exile alebo ako cudzí štátny príslušník v zahraničí vyvíjal činnosť na obnovenie demokracie a pomoc ohrozeným na Slovensku a utečencom z vlasti.

DUŠAN TÓTH. Významný organizátor spoločensko-kultúrno-náboženského života slovenskej komunity v Kanade a zároveň brilantný kazateľ a kultivovaný intelektuál. Dokumentuje to jeho duchovná, organizátorská i publicistická činnosť, dominantou ktorej je príklon k humanizmu, občianskej spravodlivosti a vlasteneckej horlivosti. Tieto dispozície však D. Tóth mohol naplno rozvinúť až po tom, čo sa po vstupe okupačných vojsk Varšavskej zmluvy do vtedajšieho Československa rozhodol v novembri 1968 spoločne s manželkou Máriou Valériou emigrovať. Najskôr pôsobil dva roky v slovenskom evanjelickom Kostole Svätej Trojice v East Chicagu v štáte Indiana v USA a od júla 1971 v kanadskom Toronte, kde ako aktívny kňaz slúžil 19 rokov v slovenskom evanjelickom Kostole sv. Pavla a od roku 1992 v luteránskom Kostole sv. Lukáša, kde doteraz pôsobí ako kňaz slovenskej časti zboru. K intenzívnemu životnému tempu D. Tótha patrí

rad svetských činností a dobrovoľné poslanie. Od príchodu do emigrácie bol spolupracovníkom rozhlasových staníc Hlas Ameriky, Slobodná Európa a RadioCanadaInternational, v rozmedzí rokov 1971 – 1990 sa aktivizoval v krajanskej politike, keď zastával post generálneho tajomníka Svetového kongresu Slovákov.

OCENENÍ PAMÄTNOU MEDAILOU ÚPN A ĎAKOVNÝM LISTOM PREDSEDU SPRÁVNEJ RADY ÚPN

BOŽENA HOŠTÁKOVÁ sa postavila proti okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy a spolu so svojou kamarátkou písala protestné nápisy na cestu, po ktorej prechádzali sovietske tanky. Za tento čin bola odsúdená Krajským súdom v Bratislave na päť mesiacov nepodmienečne. Trest si odpykala v roku 1970 na samotke bez denného svetla vo väznici v Ilave. Ďalšou časťou jej trestu bol zákaz výkonu povolania a zákaz akéhokoľvek zamestnania v okrese Trenčín a Považská Bystrica.

MARTIN JANEC sa spolu s bratom zapojil do odbojovej organizácie Obrana národa, kde pomáhali prenasledovaným pri útekoch z Protek-

torátu cez Slovensko a Balkán do Francúzska. Po vypuknutí Slovenského národného povstania sprevádzali zostrelených amerických letcov do Banskej Bystrice. Martin Janec sa stal členom Vysokoškolského strážneho oddielu generálov Goliaňa a Viesta, ktorých sprevádzal až do posledných chvíľ.

FRANTIŠEK KALAFUT chcel dokončiť štúdium teológie v Ríme, a preto sa snažil dostať cez hranice. Paradoxné na jeho prípade je to, že útek sa mu podaril, ale Rakúšanovia ho vydali Sovietom a tí ho vrátili späť do Československa. Pôvodne dostal trest odňatia slobody vo výške 10 rokov. Jeho obhajcovci sa podarilo dosiahnuť zníženie trestu na dva roky. Trest zahŕňal aj prepadnutie celého majetku a stratu občianskych práv.

PLK. FRANTIŠEK MARTOŠ, účastník Slovenského národného povstania, po komunistickom prevrate v roku 1948 perzekvovaný a následne aj uväznený. Ako mladého vojaka ho trikrát vyhodili z armády. Najlepšie roky svojho života musel plukovník František Martoš prežiť v civilných zamestnaniach ako šofér a baník.

Božena Hošťáková

Martin Janec

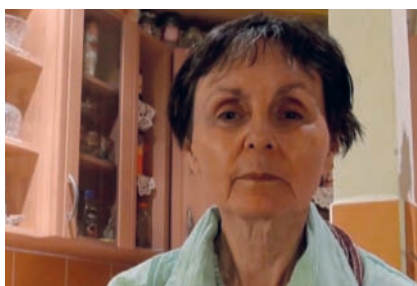
František Kalafut

plk. František Martoš

Štefan Mordel

Ľudmila Pavlíková

Ivan Polanský

Ján Zeman

ŠTEFAN MORDEL, kňaz, ktorý v časoch komunistickej totality daboval do slovenčiny zahraničné filmy s náboženskou tematikou, ako napríklad Quo Vadis alebo Ben Hur, a rozširoval ich medzi veriacimi. Za túto činnosť mu hrozila strata štátneho súhlasu a v horšom prípade väzenie. Tisíce mladých ľudí sa v čase totality tajne schádzalo po domoch pri sledovaní týchto filmov.

JOZEF NEMLAHA bol v roku 1952 zatknutý a odsúdený na doživotie za špionáž a vyzvedačstvo. V skutočnosti chcel pomôcť kamarátovi previesť cez hranicu jeho manželku a deti. Neskôr mu trest znížili na 17 rokov, vo väzení strávil napokon 8 rokov a jeden mesiac, z toho v táboroch nútených prác v Jáchymove strávil 7 rokov.

ĽUDMILA PAVLÍKOVÁ sa vzdala učiteľského povolania, aby mohla slobodne praktizovať svoju vieru, čo nebolo v súlade s marxistickou ideológiou. Pani Pavlíková významnou mierou prispela k aktivitám tajnej cirkvi pri organizovaní ilegálnych stretnutí mládeže. Dlhé roky pracovala ako sprievodkyňa vo vlaku. Po roku 1989 sa vrátila späť do učiteľského povolania ako učiteľka dejepisu.

IVAN POLANSKÝ začal v roku 1970 písomne zaznamenávať a rozširovať vysielanie Vatikánskeho rozhlasu, Slobodnej Európy a Hlasu Ameriky. Na rozmnožovanie používal tlačiarenské stroje, ktoré mu tajne doviezli zo zahraničia. Kvôli svojim aktivitám bol v roku 1987 zatknutý a v júni 1988 odsúdený za trestný čin podvracania republiky na štyri roky väzenia. Na slobodu ho podmienene prepustili v decembri 1988.

LADISLAV ZÁBORSKÝ bol zatknutý za náboženskú aktivitu, bez obžaloby a rozsudku ho odsúdili na 7 rokov. Prežil vypočúvanie, zastrážovanie, tvrdé väzenské podmienky. Päť mesiacov strávil na samotke, kde zostavil tridsať básní zachytávajúcich jeho pocity a prežívanie samoty s Bohom. Po prepustení zažíval dôsledky perzekúcie, nemohol sa zaradiť do spoločnosti, mal len minimálne pracovné príležitosti.

JÁN ZEMAN bol odsúdený na trest smrti v procese proti skupine Ján Zeman a spol. Na jeho výkon čakal v Leopoldove dva roky. Na základe diplomatickej intervencie zo strany jeho rodičov z USA mu bol trest zmenený na doživotie. Vo väzení prežil 14,5 roka, jeho manželka Oľga 8 rokov.

MARGITA ZIMANOVÁ. Jej rodičov zaistili v roku 1952 kvôli napomáhaniu k úteku cez hranice matkinmu bratovi. Jej matka Margita Valentová bola odsúdená na doživotie. Neskôr bol tento trest skrátený na dvadsaťpäť rokov, pričom strávila vo väzení 7 rokov. Otec Pavel Valent bol odsúdený na trest smrti, ktorý bol vykonaný v roku 1953. Všetok rodinný majetok bol zaistený, skonfiškovaný a daný na dražbu. Margita Zimanová ako dcéra rodičov odsúdených za protištátnu činnosť nemohla študovať, a preto sa už ako štrnásťročná zamestnala.

EVA MOSNÁKOVÁ bola prenasledovaná nacistickým i komunistickým režimom. Pochádza zo židovskej rodiny, ktorá sa v dobe Slovenského štátu vyhla transportu, pretože otec – zverolekár – ako hospodársky dôležitá osoba dostal výnimku. Po vypuknutí SNP výnimky prestali platiť a rodina sa musela skrývať. Po auguste 1968 zažila ďalšiu perzekúciu, pretože protestovala proti sovietskej okupácii. Dnes vedie v Bratislave klub seniorov, ktorí prežili holokaust.

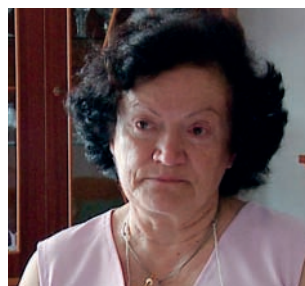
Je laureátkou Ceny Václava Benda, ktorú jej v roku 2015 udelil ÚSTR. Cenu prevzala v Bratislave na slávnostnom večere ÚPN.

Jozef Nemlaha

Ladislav Záborský

Margita Zimanová

Eva Mosnáková

PREMIÉRA NOVÉHO FILMU ÚPN „STOPY V SNEHU“ O PAŠOVANÍ LITERATÚRY

V bratislavskom kine Lumiere sa 24. septembra 2015 uskutočnila slávnostná premiéra nového dokumentárneho filmu z produkcie Ústavu pamäti národa o pašovaní literatúry do Československa v období neslobody pod názvom „Stopy v snehu“. Zúčastnili sa jej podpredseda NR SR Ján Figel', I. radca veľvyslanectva Poľskej republiky v SR Piotr Samerek, predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák, tvorcovia a hlavní protagonisti filmu a široká verejnosť. Na úvod premiéry sa prítomným prihovorili predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák a režisér filmu Slavomír Zrebný. Obaja zhodnotili historický význam fenoménu pašovania zakázanej a náboženskej literatúry počas komunizmu do Československa, okolnosti nakrúcania filmu i jeho odkaz pre súčasnosť a zvlášť mladú generáciu. Po projekcii dokumentu, predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák ocenil ďakovnými listami a Pamätnými medailami ÚPN za odpor proti totalite nielen hlavných protagonistov filmu Branislava Borovského, Alojza Gabaju, P. Tomáša Konca, ale aj ďalších „pašerákov“ literatúry, medzi ktorých patrili aj Peter Žaloudek, Stanislaw Lugowski, Albín Maslaňák, Mons. Ladislav Stromček, František Petráš in memoriam, František Petráš ml., prof. Vilém Prečan, Jiřina Šiklová, Suzanne Ferinová, ale aj riaditeľ Poľského inštitútu v Bratislave Andrzej Jagodzinski. Všetkých ocenil či už za aktívnu činnosť pri organizácii pašovania a distribúcie literatúry, za fyzické prenášanie náboženskej literatúry na Slovensko, za činnosť v tajnej cirkvi pri vydávaní literatúry a samizdatov, za spoluprácu s Rádiom Slobodná Európa a Hlasom Ameriky, alebo za šírenie kultúry v bývalom Československu prostredníctvom zakázanej literatúry.

Nový film mapuje samotné pašovanie, ale aj tlačenie kníh, samizdatov a ich distribúciu. Ústredným motívom je príbeh troch kamarátov, Branislava Borovského, Alojza Gabaju a Tomáša Konca, ktorí sa zapojili do pašovania literatúry cez hory. V roku 1983 boli zatknutí, uväznení a následne odsúdení. Súdny proces vyvolal protest verejnosti doma i v zahraničí. Na medzinárodnom poli sa ich zastal dokonca americký prezident Ronald Reagan. Film tak analyzuje fenomén pašovania literatúry a objasňuje motivácie ľudí, ktorí nezištne riskovali vlastnú slobodu, aby napomohli k vnútornej slobode a poznaniu ostatných.

Alojz Gabaj, Tomáš Konc a Branislav Borovský v Tatrách (Zdroj: archív T.Konca)

Komunistický režim v Československu neumožňoval svojim občanom slobodný prístup k informáciám. Len v 50-tych rokoch bo-

lo v Československu zlikvidovaných okolo 28 miliónov kníh, mnoho autorov bolo zakázaných a zriadená bola cenzúra. Cenzúra sa ešte viac sprísnila po roku 1968 v období normalizácie a už v sedemdesiatych rokoch začali ľudia pociťovať nedostatok literatúry. Prečo režimu tak prekážala sloboda názoru a vierovyznania? Čoho sa báli a čomu chceli zamedziť, keď zakazovali knihy, noviny či filmy svetového formátu? Komunistickej strane viac vyhovovala mlčiaca a poslušná masa, ktorá bude najmä pokojne pracovať a budo-

vať „krajšiu budúcnosť“. Za týmto sloganom sa však ukrývalo aj prenasledovanie, či zmanipulované procesy. Obeťami sa často stávali práve tí, ktorí sa snažili s najlepším úmyslom tejto spoločnosti slúžiť. Boli to nenápadní hrdinovia, ktorí často v skrytosti pracovali na tom, aby v čase neslobody vytvárali malé ostrovy slobody. Na to malo slúžiť aj pašovanie,

distribúcia literatúry a tlač samizdatov, čo približuje aj štrnásť filmová snímka z produkcie referátu Oral History Ústavu pamäti národa.

Slavomír Zrebný, režisér: „Našli sme mnohých ľudí, ktorí boli do pašovania literatúry zaangažovaní doma i v zahraničí. Vymýšľali rôzne domyselné spôsoby, ako dostať literatúru do Československa. Boli takí, kto-

rí to robili len pre vlastnú potrebu, a potom tu boli aj takí, ktorí vytvorili veľkú sieť a fungujúci mechanizmus, ktorým sa im úspešne darilo prenášať tisíce a tisíce kníh. Film nie je len o samotnom pašovaní literatúry, ale tak tiež o motivácii – prečo podstupovali to riziko, čo ich k tomu viedlo, čo im pomáhalo vytrvať v tom roky.“

KRÁTKE PROFILY OSOBNOSTÍ, KTORÉ BOLI OCENENÉ NA PREMIÉRE FILMU STOPY V SNEHU:

**BRANISLAV BOROVSKÝ,
ALOJZ GABAJ,
P. TOMÁŠ KONC**

Branislav Borovský

Alojz Gabaj

P. Tomáš Konc

Dňa 12. decembra 1983 asi 30 metrov od hraničnej čiary na poľskom území pri Mníšku nad Popradom boli zadržaní pohraničnou strážou robotník Alojz Gabaj a študenti Branislav Borovský a Tomáš Konc. Krátko predtým prevzali od Poliakov tri plecniaky s magnetofónovými kazetami dona Antona Hlinku SDB, so svätými obrázkami a najmä s náboženskou literatúrou, ktorá sa v období komunistického režimu v Československu nevydávala a bol jej veľký nedostatok. Po troch mesiacoch väzenia v Tarnove boli všetci traja vydaní do Československa, kde boli uväznení v Košiciach a v Bratislave a vyšetrovaní ŠTB. Dňa 13. 6. 1985 boli Mestským súdom v Bratislave odsúdení za trestný čin prípravy porušovania predpisov o obehu tovaru v styku s cudzinou: A. Gabaj a B. Borovský na 14 mesiacov a T. Konc na 12 mesiacov odňatia slobody nepodmienečne. Borovský a Konc boli vyľúčení zo štúdia. Tento prípad upútal pozornosť veriacich na Slovensku, ktorí napísali protestný list prezidentovi a zúčastnili sa súdneho pojednávania, rovnako ako zástupcovia amerického, anglického a talianskeho veľvyslanectva. Odsúdených sa verejne zastal aj prezident USA Ronald Reagan, ktorý ich proces uviedol ako príklad porušovania ľudských práv na konferencii o ľudských právach.

SUZANNE FERINOVÁ

Počas študijného pobytu v Nemecku sa rozhodla, že sa nevráti do Československa a svojej krajine bude aktívne pomáhať zo zahraničia. Stala sa editorkou náboženskej literatúry, ktorej tlač zabezpečoval Anton Hlinka v Mníchove a zasielal rôznymi domyselnými spôsobmi do Československa. Vytvorili spoločne pracovnú dvojicu, ktorá aktívne pracovala desať rokov. Vďaka ich distribučným kanálom sa v období neslobody dostalo do Československa okolo 100-tisíc kníh.

ANDRZEJ JAGODZINSKI

Počas štúdií začal spolupracovať s poľskou a československou demokratickou opozíciou. Participoval na práci poľských nezávislých periodík, ilegálnych nakladateľstiev, ale aj s československými emigračnými časopismi v Británii, Francúzsku či Nemecku. Bol zakladateľom Združenia poľských spisovateľov, okrem vlastných publicistických textov a prekladov slovenských i českých kníh vydal rozhovory s českými spisovateľmi v exile pod názvom *Vyhnaní*.

STANISLAV LUGOWSKI

Pôsobil v Poľsku ako katolícky kňaz. Po stretnutí so študentmi zo Slovenska po tom ako zistil, že je u nás veľký nedostatok najmä náboženskej literatúry, začal spolu s ostatnými priateľmi vytvárať distribučný kanál, cez ktorý prenášali literatúru do Československa. Išlo najmä o literatúru z Ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme, či od Antona Hlinku v Mníchove. Stanislav Lugowski bol jedným z hlavných koordinátorov za poľskú stranu pri prenášaní literatúry cez hory.

ALBÍN MASLAŇÁK

Už počas štúdií sa zapájal do života tajnej cirkvi na Orave a neskôr sa aktívne angažoval pri prenášaní li-

teratúry cez poľsko-československú hranicu na severe Slovenska. Cez deň Albín Maslaňák chodil do práce a neskoro v noci spolu s kamarátom vystupovali ku hraniciam. Spoločne počas osemdesiatych rokov preniesli okolo 7 ton literatúry.

FRANTIŠEK PETRÁŠ ST. IN MEMORIAM

V roku 1982 začal vo svojom dome a v dome svojej matky tlačiť samizdaty, ako napríklad Náboženstvo a súčasnosť, Rodinné spoločenstvo, encykliky Jána Pavla II. a ďalšie. V roku 1979, pri prvej návšteve Jána Pavla II. v Poľsku, navštívil túto krajinu a amatérsky zhotovil filmový dokument o pápežovej návšteve, ktorý potom premietal po Slovensku. Bol účastníkom pamätnej púte na Velehrade, rovnako aj Sviečkovej manifestácie a udalostí Novembra 1989. Keď súdili veriacich ľudí, zo solidarity s nimi sa zúčastňoval súdnych pojednávaní.

FRANTIŠEK PETRÁŠ ML.

Pomáhal svojmu otcovi Františkovi Petrášovi tlačiť kresťanské samizdaty. Aktívne zbieral vo svojom okolí podpisy pod petíciu Moravských katolíkov, ktorou kardinál Tomášek vyvrátil mýtus komunistov, že je ge-

nerálom bez vojska. Zúčastňoval sa mesačných náboženských pútí v Marianke, vždy v prvý piatok v mesiaci, kde sa chodili modliť mladí kresťania za to, aby pápež – Sv. otec Ján Pavol II., mohol prísť na Slovensko. Viedol kresťanské spoločenstvá v Šenkviaciach a v Modre. Otcovi tiež pomáhal dorábať omšové víno pre tajných kňazov a pre kňazov, ktorým štát odňal súhlas.

VILÉM PREČAN

V období normalizácie bol prepustený z historického ústavu, politiky prenasledovaný a trestne stíhaný, pracoval ako kurič, vrátnik a šatniar. V roku 1976 sa vysťahoval do Spolkovej republiky Nemecko, kde pokračoval vo svojej vedeckej práci. Dokumentoval činnosť československého disentu, hlavne samizdaty, a v roku 1986 sa stal vedúcim Československého dokumentačného strediska nezávislej literatúry v Scheinfelde.

MONS. LADISLAV STROMČEK

Po ukončení vysokej školy sa do Nežnej revolúcie venoval apoštolátu medzi vysokoškólakmi. V rokoch 1985 – 1988 pracoval na Krajskej hygienickej stanici v Bratislave. Počas tohto

obdobia začal posielat do vysielania Hlasu Ameriky informácie o náboženskej situácii na Slovensku. Po tajnom štúdiu teológie ho v roku 1988 biskup J. Ch. Korec tajne vysvätil za kňaza. V roku 1989 sa stal neformálnym šéfredaktorom mládežníckeho samizdatového časopisu ZRNO.

JIŘINA ŠIKLOVÁ

Počas normalizácie bola perzekvovaná a od mája 1981 uväznená za pašovanie nelegálnej literatúry do Československa. Obvinili ju z podvracania republiky v skupine spojenej so zahraničím. Spolupracovala taktiež s Dokumentačným strediskom československej nezávislej kultúry v Scheinfelde, kde na zámku Schwarzenberg zhromažďoval Vilém Prečan akúkoľvek dostupnú exilovú a samizdatovú literatúru

PETER ŽALOUDEK

Po skončení gymnázia študoval dva roky na Teologickej fakulte v Bratislave, odkiaľ ho na zásah ŠTB a po niekoľkých výsluchoch bez udania

dôvodu v roku 1979 vylúčili. V roku 1982 bol tajne vysvätený za kňaza. Oficiálne pracoval ako rádiologický laborant na ožarovacej klinike v Bratislave a popritom sa organizačne, ale i aktívne spolupodieľal na pašovaní kresťanskej literatúry cez poľsko-slovenské hranice.

Záber z filmu *Stopy v snehu* – vľavo jedna z ocenených Zuzana Ferinová s Antonom Hlinkom v Mníchove pri tvorbe samizdatov (Zdroj: Archiv Z. Ferinovej)

V BLÍZKOSTI URÁNU...

Don António, mám o Tebe niečo napísať. Nekrológ. Slovo, ktorému nerozumiem. Nechcem rozumiieť. Mám písať, a tak hľadám myšlienky, prívlastky, ktorými by som Ťa nazval. Hľadám os Tvojho života; schému, z ktorej by som vychádzal, tvoril. Ukladal na strom Tvojho života lístky, púčky a tak ho predstavil iným.

Ach, to celé sa mi javí ako veľký nepodarok. Čím viac o Tebe premýšľam, čítam Tvoje knihy a zamyslenia, tým mám väčší dôvod povedať, že si neuchopiteľný. Nevieť Ťa uchopiť. Hovorím si pre seba: „Je detinské lepiť na strom lístie. Meniť jeho farbu, odtiene. Nalepiť púčky, ktoré by zajtra mali rozkvitnúť a neskôr zarodiť. Je smiešne, o čo sa pokúšaš!“

To, čo som si načítal, je len malá časť z toho, čo si napísal. To, čo s ňou si preštudoval, je milióntina z toho, čo si preštudoval Ty, a v rovnakom pomere je to aj vo vzťahu k pomoci druhým, prežitému utrpeniu, šlachetnému povzneseniu sa nad príkoria

Čo teda napísať? Pri stretnutí s pánom Ivanom Šimkom som sa dozvedel, že pieseň „Ochotný som všetko stratiť“ je Tvoja. Ty si jej autorom. A tak mi teraz v myslí, keď píšem tieto slová, kolujú ako v tele krv slová Tvojej piesne: „Ochotný som všetko stratiť, len lásku nie... najväčší poklad je lásku mať.“ To si Ty, človek ochotný všetko stratiť. Všetko. Všetko okrem lásky. To vedomie lásky Ťa viedlo, formovalo. Nechalo Ťa prežívať obrovskú radosť, prijatie, niešť radostnú zvesť, no rovnako Ťa utváralo aj vo chvíľach ticha, samoty, mlčania, aby Ti vzápätí, tak ako to vie len Boh, ukázalo nebo. Hĺbku, podstatu, pravdu.

Mám pred očami slová a ľudí, ktorí neporozumeli Tvojmu slovu. Boli zmätení. „Aj moji kamaráti po spovedi u Srhoľca odchádzali zmätení,“ povedala mi Gabika. „Vravel, že 10 rokov nebol na omši, že kostol nie je to najdôležitejšie,“ povedali iní. Stretol som aj tých, ktorých srdcia neboli šlachetné, aj keď prešli utrpením, podobne ako Ty. „Srhoľec? Že sa nehanbíť mu ruku podať,“ povedal mi jeden z nich. „Nehanbím!“ odvrkol som.

Hovoril si jazykom slobodného človeka a chcel po-

môcť druhým, aby boli slobodnými, slobodne sa rozhodovali, premýšľali, nepotreboval si zadať, poučiť, zabrániť premýšľaniu, skôr naopak. Nepotreboval si dovyšvetľovať veci (za 10 rokmi bez kostola sa skrývalo desaťročie utrpenia v Jáchymove). A vedel si pokojom šlachetného srdca pokúšať na prehrešky, neporiadky tam, kde boli. Postaviť sa na stranu prenasledovaných skutočne, a nie cez frázy. Neosočovať, nekrivdiť, ale pomáhať, byť príkladom.

A bol si ohromne ľudský. Pamätám si na tú chvíľu, keď sme stáli pri Kolégiu blahoslavenej sestry Zdenky pri VŠZASP sv. Alžbety a Ty si mi povedal: „Férko, neviem, koľko tu ešte budem. Niekedy mi býva aj horšie zdravotne.“ Nevieť,

čím som si zaslúžil túto Tvoju pozornosť, dôveru, no som za ňu veľmi vďačný. A potom si vošiel do kaplnky a slúžil sv. omšu. Nebol to „natriekaný Blumentál“. Bolo tam len zopár študentov, no zasiahol si ich svojimi postojmi, slovami priamo do srdca. Zuzka spomína: „Prišla so mnou na omšu aj moja kamarátka a jeho slová, slávenie sv. omše sa jej hlboko dotkli... rozplakala sa.“ Na sviatok sv. Kataríny Sienskej si vravel: „Dievčatá, aj vy môžete byť ako ona. Rozkazovať pápežovi.“ Povedal si to bez toho, aby si hovoril o svätení žien (v kázňach si sa tejto téme nevenoval), zdvihol ruku, zamával ňou, rozžiaril kaplnku úsmevom.

Spolu sme precestovali viacero miest. Prednášal si študentom vo Zvolene. Cestou sme sa zhovárali i modlili. Spolu sme boli v Prievidzi i v Slovenskej Vsi. Som rád, že si u nás nocoval v izbe, kde tajne slúžili sv. omše a nocovali viacerí kňazi. Kostol Obetovania Pána v Slovenskej Vsi bol plný úsmevov. Vedel si potešiť srdcia žien, stareníek. Zalahodiť im. Nehovoril si o dôležitosti lásky a Ježišovej výzve milovať blížneho, ale Ty si ukázal, ako sa láska žije. Ako sa dá milovať, keď si vyzdvihol srdce človeka, srdce modliacej sa ženy, ženy za šporákom, pri odievaní detí. Nehovoril si o potrebe lásky. Ty si jednoducho miloval.

Niekoľko stretnutí pri obede, večeri či na oslavách

sa arcibiskupa Bezáka, no ľuďom v Prievidzi si povedal: „Nikto nemáme pred sebou človeka, ktorý by pred nami zametal cestu. Každý si musíme ísť svojou cestou.“ Hovoril si o našej zodpovednosti na ceste do neba. „Tak ako sa matka musí vyrovnávať s prijatím postihnutého dieťaťa, tak aj ja,“ hovoril si o svojej ceste a zároveň si mi tak pripomenul kardinála Lustigera: „Ja som spokojný. Pasiem sa na tej lúke, na ktorej som.“ Po stretnutí s expremiérkou Radičovou, ktorú si si vážil, dovolil si si jej podotknúť: „Pozdravte toho môjho brata.“ A keď si mi to hovoril, videl som, že Ťa mrzí, že ľudsky chápeš životnú cestu bývalého fran-tiškána, no zároveň Ťa to aj bolí, že opustil loď. A takto si to dokázal tak často a krásne. Naznačiť veci, nemoralizovať. Ale sa ani neskrývať...

narodenín pani MUDr. Kosseyovej ostávajú vo mne bez slov. Plno ľudí, alebo len niekoľko hostí. Diskusie vážne, ale i tak veľa humoru, povzbudenia.

Čo všetko by sa dalo ešte pospomínať. Pamäť a solidarita s utrpením druhých. Keď som v roku 2009 prišiel za Tebou s pánom Ing. Gulom. My, pracovníci ÚPN s informáciou, že by sme chceli študentom sprostredkovať viac informácií o ľuďoch trpiacich v čase neslobody. Bol si to Ty, ktorý si povedal: „Ak dá ÚPN milión, ja dám dva na tento projekt.“ Toto Tvoje rozhodnutie bolo veľké. A my sme začali spolupracovať. Nebolo to o financiách, ale o Tebe. Tvojej prítomnosti na konferenciách Nenápadných hrdinov či na seminároch pre učiteľov dejepisu. Stálo Ťa to i námahu, ale rád si zavítal medzi nás. Povedal podnetné slová, povzbudil, vedel poďakovať mladým... a pri ich prezentáciách si bol i dojatý. Učitelia stále spomínajú, s akou láskou si im venoval svoje publikácie s osobným venovaním. Pred pár mesiacmi si naposledy podpísal diplomy študentom zapojeným do projektu Nenápadní hrdinovia. A čo ma prekvapilo ešte viac, tak bola informácia, že si si nás OZ Nenápadní hrdinovia adoptoval ako svoje dielo. Povzbudil iných, aby miesto kytice venovali financie okrem KPVS a Resoty aj nám. Ďakujeme.

Pre „pamäť“ a Ústav pamäti národa si sa nechal spútať. Na ruke si mal putá v čase, keď svojvôľa predsedu Správnej rady ÚPN Ivana A. Petránskeho ukázala prstom na ľudí, očiernila ich a prepúšťala z ÚPN. Už aj súd potvrdil neoprávnenosť vtedajšieho postupu a dnes je jeden z prepustených, Patrik Dubovský, riaditeľom sekcie vedeckého výskumu. Trvalo roky, kým aj súd ukázal, kde je spravodlivosť, no Ty si reagoval promptne, hneď. Prišiel si, aby si poukázal na bezprávie. Kto to dokáže po Tebe? Tak ako Ty, nik. S takým životným statusom ako Ty? Nik.

Poukázal si na bezprávie, no nedovolil si, aby sa človek schovával za nespravodlivosť. Zastal si

V Skalici Jozef Ižold hovoril o fľaši vína u Teba na byte na Nezábudkovej ulici (ten názov je priliehavý... na kvetinu z Nezábudkovej sa nezabudne), keď Ti išiel „dohovoriť“ v mene Cirkvi či rehole. Možno pre výrok, že si povedal, že je totalitná.. neviem. No Ty si hovoril, že tieto veci sa o tri dni zabudnú a smeroval si dialóg s terajším provinciálom na to, kde majú byť dnes saleziáni. Až teraz tomu viac rozumiem. Tvoje slová... že saleziáni majú byť tam, kde sa rozhoduje o mladých, o rodinách. V správnych a dozorných radách. Videl si tie ohnivky oratórií, no zároveň si videl potenciál, ktorý by sa rozhojnil, ak by sa veci chytali a riešili od hlavy a nechytali za chvost. Vnímali si, že sme zodpovední za spoločné dobro nie z priestoru rúk žobrajúcich od štátu, ale cez zodpovedné prerozdelenie prostriedkov.

Raz si ma volal na stretnutie Rotary klubu. Rodina, povinnosti mi to neumožnili, no vážim si to pozvanie. Dokázal si ísť všade. A pritom byť všade tam, kde si bol človekom lásky, pokoja, zmierenia. Tak blízko uránu, ktorý dokáže zmiest zo sveta celé štáty, asi nebol nik.

Veď Ty si ho dokonca doloval. Ty si ten urán doloval... „Mohli sme byť najbohatšou krajinou na svete,“ povedal si v dokumentárnom filme Jáchymovské peklo, „ak by sme ho predávali. Veď urán mal cenu väčšiu ako zlato. No my sme ho zadarmo posielali do ZSSR.“ Obeta baníka – väžňa, ktorá navonok nepriniesla úžitok. Urán odchádzal do ZSSR. Časť sa použila v jadrových elektrárnach, časť sa hromadila v jadrových zbraniach.

Stále premýšľam nad tým, ako a kedy si bol blízko uránu. Tak blízko a nebáť sa. Tak blízko a v službe Dobru, Krásy, Pravde.

Nebol to „urán“, ktorým dýchali príslušníci ŠtB? Bol. A Ty si bol pri nich. Komunikoval si s nimi. A dal im aj zoznamy „podzemnej cirkvi“. Tak ako to spomínal prof. Krčméry: „Príďte o týždeň,“ povedal príslušníkom ŠtB. „A potom im dal zoznamy mien „podzemnej cirkvi“ s dátumami narodenia aj úmrtia.“ Bol si blízko uránu, ktorý mohol kedykoľvek vybuchnúť. Nevie, či si si to uvedomoval alebo nie. Tie bitky a kopance Ťa nezlomili.

Smrť Štefana Poláka v Borovciach. Tá sa Ťa dotkla. Hlboko sa Ťa dotkla. „Ferko, v tých Borovciach by som ešte chcel pripraviť pamätnú tabuľu,“ povedal si mi. Hneď som kontaktoval kostolníčku v Borovciach... a Ty si tam 7. októbra kázal a odhaľoval pamätnú tabuľu: „Komu na tom záležalo, že Štefana odpráskli?“ povedal si. A tie slová mi stále rezonujú v ušiach. Komu na tom záležalo? A komu na tom záleží ešte aj dnes (generálna prokuratúra má toho plný stôl), že sa nechce, nedá, nemôže vyšetriť? Komu? A čo si cítil, vnímal, prežíval Ty? Ty, človek zaangažovaný do činností podzemnej cirkvi. V nočných príhovoroch na Velehrade 1985. Ty, ktorý si mal byť obvinený zo sexuálneho zneužívania, ak by statočný Róm uprednostnil nový byt ako protislužbu za krivé svedectvo voči Tebe. Blízko uránu. Dá sa prežiť?

Kto bol Anton Srholec, že naň upierali svoj zrak disidenti na Deň ľudských práv dňa 10. decembra 1988? Prišli do Blumentálu. Po Sviečkovej manifestácii, ukončení Mariánskeho roka... mal byť ďalším vrcholom Blumentál, do ktorého vchádzali disidenti. Mikloško, Šimečka.. veriaci, neveriaci. A s nimi desiatky príslušníkov ŠtB. Bola ich spústa. „Z každej strany boli okolo mňa,“ hovoril mi nedávno František Mikloško a rukami ukazoval, ako ho príslušníci ŠtB obkolesili. A Ty si kázal, vychádzajúc z evanjelia. Videl si ich. Videl. Nehovoril si politickú kázeň. Ale úmysel sv. omše bol jasný: „za ľudské práva“. Mal niekto iný odvahu slúžiť sv. omšu na daný úmysel? Kto bol Srholec, že sa doň vkladalo toľko nádejí?! Tak blízko uránu.... Kto bol ten Srholec, ktorý sa angažoval pri vzniku najsilnejšej ponovembrovej strany – kresťanskej demokracie, a ktorej ostal verným, a podporil jej posledného kandidáta na prezidenta SR, i keď vedel, že jeho cesta do prezidentského paláca je nereálna? Kto?

Iste, aj v Tebe bol urán. „Preto tak žiarim, lebo som bol roky pri uráne,“ hovoril si žartovne. Keď som si k Te-

be sadol na lôžko 10. septembra 2015, tak si sa usmieval, žartovali sme, „blízko uránu“ sa mi v tej chvíli nepáčilo, tak ako nikomu na Slovensku. Uránu, ktorý Ti kradol dych života. A bolo pre mňa zvláštne vidieť a vnímať, či už pri osobnom stretnutí, či neskôr na Devíne... ako Ti urán, „kradne dych“, no neberie silu, vôľu, odhodlanie. Stisk Tvojej dlane, keď si mi blahoželal k narodeniu syna, i to, ako si o mne hovoril s prezidentom a o poslaní hovoriť o „nenápadných hrdinoch“. Slnečnica na okne. Krížik na čelo od Teba i pre Teba. A rozlúčka.

Devín. 17. november 2015. Naše posledné osobné stretnutie. Rozprestrel si krídla a ja som bol šťastný, že som tam mohol byť a počúvať Tvoj štátnicky prejav. „My sme Európania!“ Vďaka Tebe si uvedomujem to poslanie, povolanie. A budem musieť v mnohom pridať, aby aj Európa cítila ten „môj“ prínos pre ňu. „My sme Európania!“ Európania až po Ural. Zodpovednosť pohľadu na východ i na západ. Kde sa to v Tebe vzalo, ozývalo, nieslo?

Odišiel si. Predišiel si nás do večnosti. A ja si čítam, čo si napísal. „Experiment lásky“, ktorý si vydal v roku svojich 60. narodenín. Zaznievajú mi Tvoje slová o „Sociálnej práci ako službe Životu“, ktoré si predniesol na konferencii VŠZaSP sv. Alžbety. Laudáciá prof. Krčméryho a v Prahe pani Radičovej i Františka Mikloška... Kto si? A predsa. Jedna túžba ostala nenaplnená. Bola v Te-

be taká prirodzená túžba, aby Ťa cirkev prijala, brala ako syna cirkvi. Nestalo sa tak... Dr.h.c. VŠZaSP sv. Alžbety Ti to ocenenie neprineslo... ani konferencia, ktorá v deň Tvojich narodenín začala sv. omšou v kaplnke sv. Ladislava. Prišlo toľko ľudí, že som utekal po hostie, aby mohli prijať Chlieb. Našťastie si dlhšie kázal.

Kde si? A kam kráčam ja? Pri spomienke na Teba človek musí uvažovať. A niekedy, tak ako je to tak ľudsky pohodlné, bezbolestné... len uvažuje. Uvažujeme.

A predsa, niečo človek aj „nasleduje“. Sú to také hlúpe zvyky, ktoré som zdedil po Tebe. „Do tej nezdravej kávy treba pridať aj niečo zdravé.“ Dávam si ráno kávu s medom tak, ako som ju pil prvýkrát u Teba. Keď čakám pri výťahoch, nestláčam všetky gombičky, ale učím sa od Teba skúsiť otvoriť dvere, a ak tam výťah nie je... hm, ešte sa mi to nedarí... ale skúsím ísť tak ako Ty... pešo tých pár poschodí. „Koľko mám teraz času?“ spýtal si sa, keď sme Ťa natáčali. „Asi 15 minút,“ povedal som Ti. A Ty si si sadol obďaleč, otvoril knihu a čítal. Tak dobre, zodpovedne, si vedel využiť čas. „To si nalial pre piatich?“ spýtal si sa ma, keď som postavil vodu do rýchlovarnej kanvice, aby som zalial kávu pre nás dvoch. Odľahol si. A keď si zalieval, bolo presne toľko, ako sme potrebovali.

Kde sa v Tebe nabrala toľká úcta k človeku. Toľká úcta k prírode. Toľká úcta dokonca aj k „strojom“, ktoré využívame.

Mám pocit, že dnes, keď sa viac hovorí o kresťanskom a environmentálnom... Ty si opäť išiel ešte ďalej. Okrem lásky k prírode si mal starosť aj o zariadenia, ktoré nám slúžia. Svojimi gestami, skutkami si žil to, čo sv. František. A nie len vo vnímaní sestry prírody, ale aj sestry

rýchlovarnej kanvice, brata výťahu... A vedel si sa aj vyhnúť „strojom“. „Poďme tadeto, tam nie sú semaforey...“ navigoval si cez neznáme uličky.

Odišiel si. Ty, ktorý si miloval cirkev. Ty, ktorého vyhľadávali novinári, niekedy so zámerom, aby z Teba vyhládali slová nepravosti, kritiky. Otázky sa niekedy len tak hemžili núkaním zbraní, z ktorých sa dalo strieľať na iných. No Ty si nestrieľal. Akoby si im zobral zbraň z ruky a hovoril s otvorenými dlaňami o ľudskosti, utrpení, bolesti i radosti.

Odišiel si. Ty, ktorý si bol kritický a vedel nájsť cestu k druhým aj tak, že si zažartoval o sebe, cirkvi. Kto bude tým bratom budovania bratstva? Tým mostom, po ktorom sa bude dať prechádzať? Tým človekom, ktorého budú počúvať zanietenie, s láskou, a nie len pre povinnosť? Ktorý sa bude ľudsky a otvorene zaujímať o človeka... Kto?

Odišiel si. A ja si čítam Tvoje Každodenné zamyslenie. Premýšľam o tom, čo si mi povedal: „Rodina, deti, to sú Tvoje najcennejšie poklady.“ Premýšľam a listujem. Listujem v Tvojich slovách o matke, o Matke...

Otváram si Tvoje zamyslenia pri dátume 7. január, na deň, keď si nás predišiel do večnosti. A čítam: „V biblickej reči svätý je človek, ktorý sa spolieha na Boha, ktorý sa ho za žiadnych okolností nevzdá, ktorý ho podľa svojich síl a možností miluje, ktorý v neho dúfa a verí.“

Don António, nech nám Váš príklad pomáha žiť verne, v službe Životu.

S úctou
František Neupauer

Vstup do projektu o vojnových zajatcoch odvlečených do gulagov

ÚPN prijal ponuku a rozhodol sa vstúpiť do spoločného projektu s Múzeom SNP v Banskej Bystrici, partnerským ÚSTR v Českej republike a Občianskym združením Krásny Spiš. Projekt má názov „Lepšie neskoro, ako nikdy“ a jeho cieľom je získanie kópií dokumentov z moskovských archívov NKVD v Rusku a ich následný výskum.

Výstupom projektu budú systematicky spracované údaje a informácie o občanoch bývalého Československa, ktorí sa ako vojnoví zajatci počas II. svetovej vojny ocitli v zajateckých táboroch, a neskôr mnohí z nich – popri odvlečených z územia bývalého Československa – tiež aj v gulagoch a vojenských táboroch nútených prác na území bývalého Sovietskeho zväzu. Osudy týchto osôb sú často neznáme, nakoľko do súčasnosti nebolo možné o nich získať žiadne informácie, lebo boli nedostupné. Jedná sa o takmer 68-tisíc osôb. Zámer projektu schválili 29. júla 2015 počas spoločných rokovaní v Prahe zástupcovia zúčastnených subjektov Ondrej Krajňák za ÚPN, Stanislav Mičev za Múzeum SNP, Zdeněk Hazdra za ÚSTR a Miroslav Pollák za Krásny Spiš o. z. Svoje skonalizovali, že získanie historických dokumentov po 70 rokoch a ich podrobný výskum môže priniesť potomkom obetí pravdu o ich osudoch a historici budú môcť vyplniť biele miesta v našej histórii. Výsledky výskumu budú využiteľné v procese výchovy a vzdelávania mládeže, v rámci osvetu, či informovanosti verejnosti v záujme zachovania pamäti národov na obdobie neslobody. S týmto cieľom sa rozhodli projekt aj finančne podporiť, nakoľko je len čiastočne financovaný zo zdrojov MZV a EZ SR. Odborným garantom projektu bude Múzeum SNP.

Černobyl' 1986

Pamätáte si udalosti z 26. apríla 1986? Postihol vás, alebo niekoho z vašich príbuzných, známych a priateľov priamo, či nepriamo výbuch jadrovej elektrárne Černobyl' v ZSSR? Viete o iných ekologických tragédiách, haváriách, výbuchoch na území Slovenska v čase normalizácie, o ktorých sa vo vtedajšej ČSSR nemohlo hovoriť a boli zatažované?

Chceme zachytiť pohľady pracovníkov v zdravotníctve, na meteorologických staniciach, v elektrárnach, na úrovni straníckych a správnych orgánov. Akým spôsobom sme ne/reflektovali ochranné opatrenia? Bola niekde z dôvodu ochrany obyvateľstva zrušená manifestácia 1. mája 1986? Ako sme ne/vníмали opatrenia zo strany štátu, strany, odborníkov (v médiách, v našej obci, meste, v nemocnici)?

Ústav pamäti národa pripravuje konferenciu a následne publikáciu pri príležitosti 30. výročia od výbuchu jadrovej elektrárne Černobyl'.

Budeme radi, ak nám napíšete svoje osobné spomienky, prípadne pošlete k danej téme fotografie, dokumenty.

Ďakujeme.

Kontaktné osoby:

Mgr. František Neupauer, PhD. E-mail kontakt: neupauer@upn.gov.sk

PhDr. Alžbeta Poparová. E-mail kontakt: poparova@upn.gov.sk

Tel. kontakt: 02 / 593 00 332

NOVINKA ÚPN

INFORMAČNÉ LETÁKY PRE ŠTUDENTOV

ÚPN od roku 2014 v spolupráci s Európskou sieťou Pamäť a Solidarita (ENRS) realizuje projekt na podporu osvetových a vzdelávacích aktivít pre študentov a pedagógov rôznych stupňov škôl na témy a historické udalosti súvisiace s obdobím neslobody s cieľom zoznámiť pedagógov a mladú generáciu s prejavmi a následkami totalitných režimov v rokoch 1939 – 1989. Autori z radov vedeckých pracovníkov ÚPN zvolili jednoduchú a prístupnú formu opisu skutočností a konkrétnych prejavov porušovania ľudských práv a náboženských slobôd, praktík nacistického a komunistického režimu, dejinných súvislostí, či obetí aj v medzinárodnom kontexte. Letáky sú ilustrované autentickými zábermi.

V roku 2014 boli spracované témy Holokaust, Kolektivizácia, Prenasledovanie cirkví, Sviečková manifestácia, Pád komunizmu a Nežná revolúcia v roku 1989 a Rok 1968. V roku 2015 ÚPN publikoval informačné a edukačné letáky Spravodlivý medzi národmi, Deportácie obyvateľov Slovenska do ZSSR (1944 – 1945), Železná opona, Náboženské púte na Slovensku v 80. rokoch, Slovenské národné povstanie a Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1989. Spracovanie ďalších tém bude pokračovať aj v roku 2016. Letáky boli vydané v tlačenej podobe v náklade 4 000 kusov v slovenskej a 1 500 kusov v anglickej verzii. V elektronickej podobe sú verejne prístupné na stiahnutie na webstránke ÚPN www.upn.gov.sk v sekcii „Pre školy“. Študentom a pedagógom sa tak vytvára možnosť mať k dispozícii študijnú pomôcku pre vyučovací proces.